

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

PROJE TEMELLİ KALKINMAYA ELEŞTİREL YAKLAŞIM:
MUŞ İLİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Atik ASLAN

Ankara – 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

PROJE TEMELLİ KALKINMAYA ELEŞTİREL YAKLAŞIM:
MUŞ İLİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Atik ASLAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA

Ankara - 2015

PROJE TEMELLİ KALKINMAYA ELEŞTİREL YAKLAŞIM:

MUŞ İLİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA

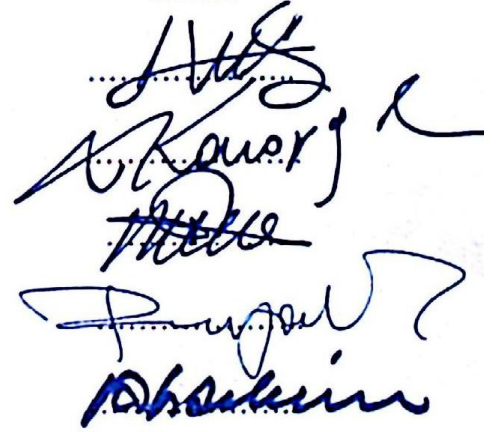
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

Prof. Dr. Emine Feryal TURAN

Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 16 / 04 / 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (16 / 04/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Atik ASLAN

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ.....	VI
ŞEKİL ve GRAFİKLER LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖN SÖZ.....	IX
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	6
1.2. Araştırmanın Amacı	9
1.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıkları	12
1.4. Yöntem.....	13
1.4.1. Araştırmanın Türü.....	13
1.4.2. Çalışma Grubu	14
1.4.3. Veri Toplama Teknikleri.....	15
1.4.4. Verilerin Analizi.....	17
1.5. Temel Kavramlar ve Kuramsal Yaklaşımlar.....	19
1.5.1. Temel Kavramlar	20
1.5.1.1. Yoksulluk	20
1.5.1.2. Kalkınma	23
1.5.1.3. İnsani Kalkınma	26
1.5.1.4. Sürdürülebilir Kalkınma.....	30
1.5.1.5. Yerel ve Bölgesel Kalkınma	32
1.5.1.6. Kırsal Kalkınma	35
1.5.1.7. Gelir Dağılımı Eşitsizliği	39
1.5.1.8. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği	46

1.5.2. Kuramsal Yaklaşımlar.....	49
1.5.2.1.Modernleşme Kuramı.....	54
1.5.2.2. Bağımlılık Kuramı	58
1.5.2.3. Dünya Sistemi Kuramı	65
2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE KALKINMA POLİTİKALARI.....	76
2.1. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının Temel Hedefleri.....	80
2.2. Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri ve Türkiye	83
2.3. Kalkınma Ajansları	87
2.4. Sosyal Destek Programı	94
3. BÖLÜM : ARAŞTIRMA BULGULARI	98
3.1. Muş İli Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	99
3.2. Muş İlinde Uygulanan Kalkınma Projeleri	106
3.3. Proje Uygulayıcı ve Yararlanıcılarına İlişkin Genel Bilgiler.....	111
3.4. Görüşme Sonuçlarının Analizi.....	114
3.4.1. Muş İlinin Temel Sorun Alanları	115
3.4.2. Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlar	129
3.4.3. Proje Uygulama Sürecinde Yaşanan Sorunlar	134
3.4.4. Proje Bilgi Edinimi ve Finansal Desteklere İlişkin Düşünceler	141
3.4.5. Projelere Katılım Nedeni ve Düzeyi	143
3.4.6. Projelerin Verimliliği Üzerine Düşünceler	144
3.4.7. Proje Uygulayan Kurumlardan Beklentiler.....	147
3.4.8. Projelerin Yerel Kalkınmaya ve Yaşam Kalitesine Katkısı.....	148
3.4.9. Uygulanan Projelerin Sürdürülebilirliği.....	149
3.4.10. Kadının Toplumsal Konumu.....	151
3.4.11. Kalkınma Kavramına İlişkin Düşünceler.....	157
4. BÖLÜM : SONUÇ VE ÖNERİLER	159

KAYNAKÇA	166
EKLER:	181
Ek 1. Proje Uygulayıcıları Görüşme Formu	181
Ek 2. Proje Yararlanıcıları Görüşme Formu	184
Ek 3. Veri Sağlanması Konusunda Valilik Onay Yazısı.....	187
Ek 4. Literatür Özeti.....	188
Ek 5. Muş İlinde Uygulanan SODES Projelerinin Envanteri (2010-2012)	192
Ek 6. Muş İlinde Uygulanan DAKA Projelerinin Envanteri (2010-2012)	202
ÖZET.....	207
ABSTRACT	208

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. İnsani Kalkınma Endeksine Göre Devletlerin Sıralaması	29
Tablo 1.2. Fransa ve ABD'deki İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı.....	37
Tablo 1.3. Gini Katsayısına Göre Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliği	42
Tablo 1.4. Kalkınma Kuramlarının Genel Çerçevesi.....	71
Tablo 2.1. İGE Türkiye Verileri.....	85
Tablo 2.2. Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Bilgileri.....	89
Tablo 3.1. Muş İl Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı.....	101
Tablo 3.2. Seçilmiş Bazı Temel Göstergelerle Muş İli Verileri	104
Tablo 3.3. Muş İli Cinsiyet Eşitliği Endeksi (2014)	106
Tablo 3.4. Muş İli SODES Proje Sayısı ve Toplam Bütçesi (2010 – 2012).....	109
Tablo 3.5. Muş İli DAKA Proje Sayısı ve Toplam Bütçesi (2010 – 2012).....	110
Tablo 3.6. Çalışma Grubu Hakkında Genel Tanıtıcı Bilgiler	112

ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın Organizasyon Yapısı.....	93
Şekil 3.1. Muş İli Coğrafi Konumu.....	99
Grafik 3.1. Kurum Tipine Göre Projelerin Sayısal Dağılımı	107
Grafik 3.2. SODES ve DAKA Projelerinin Konularına Göre Dağılımı	108
Grafik 3.3. SODES ve DAKA Projelerinde Bütçe Dağılımı (2010-2102)	109
Şekil 3.2. Katılımcıların İşsizlik ve Yoksullukla Mücadelede Çözüm Önerileri.....	123
Şekil 3.3. Katılımcıların Kent Hizmetlerine İlişkin Değerlendirmeleri.....	129
Şekil 3.4. Katılımcıların Sosyal Yardımlara İlişkin Değerlendirmeleri.....	132
Şekil 3.5. Katılımcıların Yoksullukla Mücadeleye İlişkin Çözüm Önerileri.....	134
Şekil 3.6. Proje Uygulanma Sürecinde Yaşanan Sorunlar	141
Şekil 3.7. Katılımcılara Göre Kadının Toplumsal Konumu	156

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
DAKA	: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DDK	: Devlet Denetleme Kurulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
IPA	: Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
IPARD	: Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni
KHGB	: Köylere Hizmet Götürme Birliği
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme İdaresi Başkanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SODES	: Sosyal Destek Programı
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TSO	: Ticaret ve Sanayi Odası
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

ÖN SÖZ

Günümüzde kalkınma konusu; sosyo-ekonomik ve çevresel etkenler birlikte düşünülerek ele alınmakta ve kalkınmaya insani bir boyut eklenmektedir. Kalkınmanın insani boyutunda “insanın mutluluğu, kaliteli bir yaşamı, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı” yer almaktadır. Bu bağlamda temel toplumsal sorunların giderilmesine yönelik kalkınma politikaları ve projeleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, uygulanan kalkınma projelerinin sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Bu bağlamda uygulanan kalkınma projeleri Muş ili örneğinden hareketle sosyolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kalkınma projelerinden yararlanan ve bu projeleri uygulayanların tutumları dikkate alınarak, uygulanan kalkınma politikalarının, azgelişmiş bölgelere sosyo-ekonomik yönden bir katkı sağlayıp sağlayamadığı ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesindeki rolü eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Bu çalışma sürecinde beni destekleyen, katkı sağlayan ve yönlendiren değerli tez danışmanım Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya’ya en içten duygularıyla teşekkür ediyorum. Lisans öğrenimimden itibaren yol gösterici önerileri ve eleştirel bakış açısının kazanılmasındaki katkılarından ötürü tez izleme kurulu üyesi değerli hocam Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu’na teşekkür ediyorum. Tez izleme ve değerlendirme kurulu üyesi değerli hocam Doç. Dr. Abdulkirim Sönmez’e öneri ve katkılarından ötürü teşekkür ediyorum. Tezin değerlendirilmesinde juri üyesi olarak yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Aylin Görgün Baran ve Prof. Dr. Emine Feryal Turan’a katkılarından ötürü teşekkür ediyorum.

Araştırma sürecinde, düşüncelerini paylaşarak araştırmanın tamamlanmasında veri kaynağı olarak katkı sağlayan proje yararlanıcı ve uygulayıcısı tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışma sürecindeki desteklerinden dolayı Abdulcelil Bilgin, Mecid Yıldırım, Adem Levent, Fuat Elkonca, Akif Fidan ve Kadri Ekinci başta olmak üzere değerli çalışma arkadaşlarımdan herbirine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Ayrıca, tez çalışma sürecindeki sabır ve desteklerinden dolayı sevgili aile bireylerime şükranlarımı sunuyorum.

Atik ASLAN

Nisan, 2015

1. BÖLÜM: GİRİŞ

Toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi ve bireylerin kaliteli bir yaşam sürdürmelerinin sağlanması günümüz devletlerin çoğunda temel hedeflerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede çoğu devlet, toplumunun kalkınmasına yönelik çeşitli politikalar geliştirmektedir. Ekonomik temelli içerikle birlikte toplumsal boyutlara sahip kavram olarak kalkınma, birtakım değerlere göre bir gelişme süreci ya da farklı ülkelerin kalkınma seviyelerinin görece karşılaştırılması olarak ele alınmaktadır. Sözü edilen değerler, toplumda istenilen görece daha iyi durumlarla ilgilidir (Colman ve Nixson, 1978:2; Veltmeyer, 2006:9). Kalkınma, ülkelerin mevcut refah seviyesinden daha fazlasını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kalkınma politikalarında; yoksulluğun azaltılması, gelirin eşit bir şekilde dağıtılması, istihdamın artırılması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi temel toplumsal konularda ilerlemenin sağlanması hedeflenmektedir. Kalkınma politikalarının, doğanın kontrol altına alınması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, istihdam olanaklarının artırılarak çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çevrenin korunması, ekonomik, sosyal, siyasal açılardan özgürlüklerin genişletilmesi gibi temel amaçları bulunmaktadır (Kaynak, 2007: 59). Bu nedenle kalkınma olgusu ele alınırken ‘ne için kalkınma’ ve ‘kim için kalkınma’ soruları önem arz etmektedir.

Dünya genelinde kalkınmanın farklı hız ve etkide gerçekleşiyor olması sosyal bilimlerin farklı alanlarında çeşitli analizlerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Kalkınmayla ilgili analizlere bakıldığında yapılan çalışmaların genellikle Avrupa merkezli olduğu görülmektedir. Haque'ya göre kalkınma düşüncesinin temelleri eski Yunan dönemine kadar uzansa da kalkınmanın asıl şekillenışı Rönesans ve Aydınlanma'nın ortaya çıkması, merkantilizm ve sömürgeciliğin yükselmesi, bilimin ve sanayileşmenin gelişmesi, sanayi kapitalizminin büyüyerek dünya geneline yayılmasıyla açıklanmaktadır (Haque, 1999: 39). Kalkınma düzeyinin yükselerek yayılması, bilimin gelişmesi, formel eğitimin yaygınlaşması, iç etkenlerin değişmesi, yeni siyasal yapıların oluşması ve ideolojik etkenlerin (rasyonel ve seküler yapı) güçlenmesine bağlanmaktadır (Meier, 1989: 62).

Kalkınma üzerine yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Amartya Sen'e göre kalkınma, gerçek özgürlüklerin genişletilmesi sürecidir. Sen, kalkınma konusundaki çalışmalarında, kalkınma ile özgürlükler arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu vurgulamaktadır. Sen, kalkınmayı insanların "ekonomik, siyasal, toplumsal, bilgiye erişim ve kişisel güvence" alanlarındaki özgürlüklerinin geliştirilip güçlendirilmesi bağlamında ele almaktadır. Sen'e göre, özgürlük alanlarının genişlemesi hem kalkınmanın temel amacı hem de aracı olarak görülmelidir. Temel özgürlük alanlarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması, kalkınmanın temel şartıdır. Sen, söz konusu temel özgürlük alanındaki gelişmeler sonucunda, insanların daha yüksek bir gelire, daha iyi bir eğitim ve sağlık olanağına sahip olabileceğini savunur (Sen, 2004: 14-15). Sen'in insani kapasitenin geliştirilmesine katkı sağladığını işaret ettiği özgürlük alanları şunlardır:

- Siyasal katılım, seçilme hakkı ve düşünciyi özgürce ifade edebilme olanağına sahip olabilme gibi politik özgürlükler,
- Eğitim ve sağlık olanakları gibi sosyal haklar ve fırsatlar,

- Ticarete ve üretime katılım gibi ekonomik haklar,
- Şeffaflık,
- Güvenlik.

Sen'e göre insanların büyük çoğunluğunun temel özgürlükleri, çağdaş dünya tarafından reddedilmektedir. Temel özgürlüklerden yoksunluk, insanların özgürlüğünü elinden alan iktisadi yoksunlukla ilişkilendirilmektedir. Sen'in yaklaşımına göre "iktisadi özgürlük yoksunluğu sosyal özgürlük yoksunluğunu doğurabildiği gibi, sosyal ya da siyasal özgürlük yoksunluğu da iktisadi özgürlük yoksunluğunu besleyebilmektedir." Özgürlük, kalkınmayı başarmanın aracı ve temel hedefidir. Kalkınma; yoksulluğun, yoksunluğun ve kamusal hizmetlerdeki ihmallerin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir (Kutlu, 2004:231).

Küreselleşme, ülkeleri ve ülkelerin içindeki bölgeleri farklı şekillerde etkilemektedir. Küreselleşen dünyada, sosyo-ekonomik açıdan bir eşitsizlik olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri bir bölgeden diğerine farklı sonuçlar doğurmaktadır (Harvey, 2011: 106). Küreselleşen ekonomide bilgi yoğunluğunun arttığı ve rekabet ortamının kızıştığı görülmektedir. Küreselleşen ekonomiyle beraber ekonomide belirsizlikler ve gelir dağılımında adaletsizlikler artmaktadır. Bu bağlamda kalkınma tartışmaları, nicelikten niteliğe doğru yoğunlaşmaktadır. Günümüzde kalkınma hedeflerinin ne kadar gerçekleştirildiğinden ziyade kalkınmanın ne kalitede gerçekleştirildiği önem kazanmaktadır. Ülke yönetimlerinin uyguladığı kalkınma politikalarında, yaşam kalitesinin artırılmasına ve doğal çevrenin korunmasına yönelik daha güçlü vurgular yapılmakla beraber daha çok kalkınmanın ekonomik boyutu üzerinde durulduğu görülmektedir. Kalkınma politikalarında esas vurgulanması gereken insanların memnuniyet derecesinin

yükseltilmesi, sağlıklı bir yaşama sahip olması ve üretken olabilme kapasitelerinin geliştirilmesidir (Pike vd, 2008: 3; Nussbaum, 2011: 1). Dezavantajlı konumda bulunan insanların temel gereksinimlerinin ivedilikle karşılanabilmesi için yeni ve kapsamlı kalkınma yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma için öncelikle dünyada ve Türkiye’de kalkınma politikaları ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar incelenmiştir. Kalkınma literatürünün incelenmesiyle beraber, araştırmanın çalışma alanını oluşturan Muş ili hakkında yapılmış çalışmalar da gözden geçirilmiştir. Kalkınma literatürünün incelenmesi sürecinde, kalkınma politikaları ve kuramları ile ilgili yapılmış çalışmaların daha çok sosyoloji, kalkınma iktisadi, antropoloji ve siyaset bilimi alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Tarihsel gelişim süreci açısından bakıldığında, “iktisat sosyolojisinin” sosyolojinin bir alt dalı olarak geliştiği ve ekonomik yapının sosyolojik analizinde yardımcı olduğu görülmektedir. İktisat sosyolojisinin gelişmesinde hem sosyologların hem de iktisatçıların katkısı bulunmaktadır. İktisat sosyolojisinin zengin bir geleneğinin olduğu görülmektedir. İktisat Sosyolojisine ilk katkıları Max Weber’in “Ekonomi ve Toplum”, Werner Sombart’ın “Modern Kapitalizm” ve Joseph Schumpeter’in “Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi” eserlerinin sağladığı görülmektedir. Ayrıca Weber’in “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” isimli eseri iktisat sosyolojisinin önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İktisat Sosyolojisine ikinci katkının Fransa’da Emile Durkheim ve takipçileri tarafından yapıldığı görülmektedir. Durkheim’in “Toplumda İşbölümü” ve Marcel Mauss’un “Hediye” kitapları Fransız İktisat Sosyolojinin önemli temel eserleri olarak kabul edilmektedir. 1930’lardan itibaren hem Alman hem de Fransız iktisat sosyolojisi zayıflarken Amerikan sosyolojisinin değer kazanmaya başladığı görülmektedir.

1950'lerden itibaren Talcott Parsons ve Neil Smelser'in ekonomiyi toplumun bir parçası olarak kabul eden ve ekonomik teoriyi sosyolojik yaklaşımın alt dalı olarak gören yaklaşımı kabul görmeye başlamıştır. Bu yaklaşım daha sonra 1963'te Smelser tarafından "İktisat Sosyolojisi" adında bir ders kitabı olarak şekillenmiştir. İktisat sosyolojisi, sosyolojinin klasik çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır (Swedberg, 2000: 732-734).

Bu araştırmanın konusu, Türkiye'de uygulanmakta olan kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki katkılarının Muş ili örneğinden hareketle sosyolojik açıdan değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Çalışmada hayvancılık, istihdam, altyapı, insan kaynaklarının harekete geçirilmesi ve sosyal nitelikli çalışmalara öncelik verilmesi gibi konularda, Kalkınma Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren SODES ve DAKA projelerinin Muş ili örneğinde oluşturduğu algı değerlendirilmiştir. Uygulanan kalkınma projelerinin bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkların azaltılmasındaki katkı derecesi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; "çalışmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları, tezin konusuyla ilgili temel kavramlar, yöntem, kuramsal yaklaşım" yer almaktadır. "Modernleşme, Bağımlılık ve Dünya Sistemi" kuramlarının temsilcilerinden hareketle kalkınma ile ilgili temel yaklaşımlara yer verilmiştir. İkinci bölümde; Türkiye'de uygulanmakta olan kalkınma politikaları, çalışmaları ve kalkınma planlarının temel hedeflerine yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de kalkınma ajansları ve uygulanan sosyal destek programları ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Araştırma bulgularının yer aldığı üçüncü bölümde; öncelikle Muş ilinin gelişmişlik düzeyi ve sosyo-ekonomik durumu hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde

edilen görüşme sonuçlarının analizi yapılmıştır. Son bölümde ise nitel araştırma sonucunda elde edilen verilerden hareketle elde edilen sonuçlar ve kalkınma sorunsalına yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Ekonomik ve sosyal kapasiteleri gelişmemiş ülkelerin küreselleşme sürecinden olumsuz anlamda etkilendikleri gözlemlenmektedir. Küreselleşme sürecinde gelir dağılımının gerek ülkeler arasında gerekse de ülkelerin kendi içinde daha da bozulduğu ve yoksulluğun artarak kaygı verici düzeylere ulaştığı görülmektedir. Ülkeler ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları artarak devam etmektedir (Şenses, 2007: 17).

Bir ülkenin geneli dikkate alınarak, bölgeler arası karşılaştırma sonucunda, sosyal ve ekonomik faktörler açısından kötü durumda olan bölge “azgelişmiş bölge” olarak nitelendirilmektedir. Azgelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme olanakları olmayan bölgedir. Ülkenin genel ortalamasıyla karşılaştırılarak azgelişmiş bölgeye bakıldığında, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, tarımla uğraşan nüfus oranının fazlalığı, nüfus artış hızının yüksekliği, sermaye yetersizliği nedeniyle yatırım oranının düşüklüğü, geleneksel yapıdan dolayı kadının toplumsal konumunun zayıflığı, dışa kapalı bir toplumsal yapının varlığı ve alt yapı olanaklarının yetersizliği gözlemlenmektedir. Gelişmiş bölge ise gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üzerinde olan bölgedir (Erkal, 1978: 35; Gündüz, 2006: 36). Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin farklı yerlerinde görülen her türlü eşitsizlik olarak açıklanmaktadır (Görün ve Emimi, 2010: 422).

Yatırımların yetersizliği ya da azlığı, iktisadi ve siyasi nedenlerle yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşması, kaynakların yetersizliği, sosyo-kültürel zorluklar, altyapı eksiklikleri, coğrafi konum gibi etkenler bölgeler arası dengesizliğin nedenleri arasında sayılmaktadır (Tütengil, 1970: 1; Eşiyok, 2002: 14).

Türkiye’de ve dünyanın diğer ülkelerinde çeşitli çabalar harcanmasına rağmen bölgesel dengesizliklerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Azgelişmiş ülkelerde, bölgesel dengesizlikler daha fazla etkisini göstermektedir. Bölgesel dengesizlikler, coğrafi, iktisadi ve kültürel dengesizlikler şeklinde gruplandırılarak ele alınmaktadır (Gündüz, 2006: 16).

Azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıkları bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkeler, ekonomik açıdan kişi başına düşük gelir ve kaynak dağılımında adaletsizlik; demografik açıdan hızlı nüfus artışı, yetersiz beslenme, yetersiz sağlık koşulları, yetersiz barınma, çarpık kentleşme; sosyal açıdan geleneksel toplum yapısı, kadının zayıf toplumsal konumu, çocuk işçilerin fazlalığı, orta sınıfın zayıflığı, eğitim sisteminin yetersizliği; siyasal açıdan ise demokratik kurumların zayıflığı, kamu yönetim mekanizmasının yetersizliği gibi özelliklere sahiptir. Azgelişmiş ülkelerde yaşayan milyonlarca insan; yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun bulunmakta ve işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Kutlu, 2004: 20; Şenses, 2009: 235).

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren, “Türkiye neden kalkınamıyor, nasıl kalkınabilir, azgelişmişliğin nedenleri nelerdir?” gibi sorular çeşitli bilimsel çalışmalarla cevaplandırılmaya çalışılmıştır (Gülalp, 1983; Thornburg, 1949; Yerasimos, 1992; Keyder, 2004; Kırım, 2008). Cumhuriyet’le birlikte bölgesel kalkınma ve bölgeler arası dengesizlik konusu politik alanda sürekli

gündemde yer alan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır, Malatya, Elazığ ve Tunceli gezisi sırasında, yanında bulunan Sabiha Gökçen'e Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nin durumu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde anlattığı nakledilmektedir:

“İnsan ömrü yapılacak işlerin azameti karşısında çok cüce kalıyor Gökçen... Geçtiğimiz yerlerde fabrikaları görmek istiyorum, ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler, küçük fakat canlı tertemiz sağlıklı insanların yaşayabileceği evler... Büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gürbüz çocukların, iyi giyimli çocukların yüzleri sararmamalı, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum. İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'ya ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsak yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum. Dedim ya insan ömrü çok büyük işleri başarabilecek kadar uzun değil. Mamur olmalı Türkiye'nin her tarafı, müreffeh olmalı... Devletin yapamadığını, millet; milletin yapamadığını devlet yapmalı. Her şeyi yalnız devletten ya da her şeyi yalnız millettten beklemek doğru olmaz. Devlet ve millet ülke sorunlarını göğüslemede daima el ele olmalıdır. Ben yapabildiğim kadarını yapayım, sonra ne olursa olsun demek benim kitabımda yok. Geleceği, geleceğin Türkiye'sini, düşünmek görevim. Bir iş aldık üzerimize bir savaşın üstesinden geldik, şimdi ekonomik alanda savaş veriyoruz, daha da vereceğiz” (Önder, 1998; 126-135).

Atatürk, çeşitli platformlarda Türkiye'nin kalkınması konusundaki tavsiyelerini sürdürmüştür. Atatürk'e göre “siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılan zaferler payidar olmaz, az zamanda kaybedilir... Eğer vatan denilen şey kupkuru dağlardan,

taşlardan, merzagî sahalardan, çıplak ovalardan ve vatan; şehirler, köylerden ibaret olsaydı, onun zindandan hiçbir farkı olmazdı... Halbuki bu vatan evlât ve ahfadımız için cennet yapılmaya lâayık, elyak bir vatandır... Ekonomik kalkınma; Türkiye'nin, hür müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin, bel kemiğidir” (Atatürk, 2006: 297). Türkiye’de kalkınma politikalarının ele alındığı bölümde değinilen bulguların da işaret ettiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk’ün hedef gösterdiği bölgeler arası dengesizliklerin giderilerek kalkınmanın sağlandığı bir ülke hedefinin henüz gerçekleştirilemediği görülmektedir. Söz konusu eşitlikçi kalkınma söylemine karşın bölgeler arası dengesizliklerin azalmaması ve varlığını artırarak sürdürmesi üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Kalkınma projelerinin; bölgesel dengesizlik, azgelişmişlik, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunlar üzerinde ne derece etkide bulunduğu; kalkınma projeleriyle hedef kitlenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Muş ili örneğinden hareketle, kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki katkı düzeyi sosyolojik yönden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Günümüzde, gelir dağılımı adetsizliğinin, yoksulluğun, işsizliğin giderek artması kalkınma politikaları ve uygulamalarının daha fazla önemsenmesini sağlamıştır. Kalkınma politikalarında iki temel amaç bulunmaktadır. Bunlar, tüm bölgelerin rekabet gücünün yükseltilerek ülke kalkınmasına ve istihdama katkısının

artırılması ile bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke genelinde dengeli bir şekilde dağıtılmasıdır (Yaman ve Kara, 2008: 39).

Kalkınma politikalarının bir aracı olarak uygulanan kalkınma projelerinin, kişi başına düşen milli gelirin yükseltilmesi, farklı gelir grupları arasında sosyal adaletin sağlanması, bölgeler arasında dengesizliğin giderilmesi, yoksulluğun azaltılması gibi temel bazı amaçları bulunmaktadır (Gündüz, 2006).

Toplumların gelişmesinde önem verilen ekonomik unsurların dışında çevre ve insan unsuru da dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımının önem kazandığı görülmektedir. Sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımında “doğal kaynaklar, çevre ve temel insani ihtiyaçlar” birlikte değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımına göre kalkınmanın merkezinde insan yer almaktadır. İnsanın sahip olduğu potansiyel, kalkınmayı gerçekleştirecektir. Sürdürülebilir insani kalkınmada, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesini hedeflenmektedir (Özgüven, 1988: 154).

Bu çalışmada kalkınma projelerini uygulayan kurum çalışanları ile proje yararlanıcılarının, uygulanmakta olan kalkınma projeleriyle ilgili görüşlerinin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki katkı düzeyi, sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Bölgesel azgelişmişliğin hangi politikaların bir sonucu olduğundan hareketle, kalkınma projelerinin yoksulluk ve azgelişmişliğin giderilmesindeki yeri; yoksulluğun, azgelişmişliğin ve toplumsal eşitsizliğin azaltılması için ne tür projelerin geliştirilmesinin yararlı olacağı gibi temalar üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada

uygulanan projelerin kalkınmaya ne düzeyde katkı sağladığı ve bölgeye olan yansımalarının neler olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenen kalkınma projelerinin bölgeler arası dengesizlik, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunların giderilmesindeki rolünü Muş ili örneğinde ele almaktır. Çalışmanın bu temel amacı çerçevesinde;

- Yararlanıcı ve uygulayıcılarının¹ bakış açılarından hareketle, uygulanan projelerin hedef kitle üzerinde ve farklı düzeylerde kalkınmaya katkılarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi,
- Muş ili örneğinde, kalkınma projelerinin işlevselliğinin Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) ve Sosyal Destek Programı (SODES) projeleri bağlamında kurumsal açıdan değerlendirilmesi,
- Uygulanmakta olan kalkınma projelerinin, Muş ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine etkisinin nicel ve nitel veriler kapsamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Yukarıdaki amaçlar çerçevesinde araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Kalkınma politikalarının gerçekleştirilmesi amacıyla Muş ilinde uygulanan projelere, proje uygulayıcı ve yararlanıcılarının olumlu ya da olumsuz düşünceleri nelerdir? Muş ili örneğinde uygulanan kalkınma projelerinin, “kişi başına düşen gelirin yükseltilmesi, istihdamın artırılması, mesleki becerilerin geliştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bölge dışına göçün

¹ Proje yararlanıcısı, DAKA ve SODES tarafından uygulanmış olan projeden doğrudan yararlanmış olan kişidir. Proje uygulayıcısı ise DAKA ve SODES tarafından uygulanmakta olan projenin yürütülmesinden sorumlu olan kişidir.

azaltılması, gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesi ve yoksulluğun azaltılması” konularında katkı düzeyi nedir?

2. Kalkınma projelerinin şekillenmesinde nasıl bir süreç izlenmektedir?
Projelerin oluşturulması ve uygulanması sürecinde hedef kitlenin katılım düzeyi nedir?
3. Kalkınma projelerinin uygulanma sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konularda nasıl bir yaklaşım sergilenmektedir?
4. Proje uygulayıcı ve yararlanıcılarının kalkınmaya ilişkin düşünceleri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıkları

Kalkınmayla ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından kalkınma projelerinin temel amacının bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması olduğu ifade edilmektedir. Böylece bölgesel kalkınma ile ülke kalkınması arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bölgeler arası dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak hazırlanan projelerin ve uygulanan planların, beklenen hedefleri gerçekleştirilmesinde başarılı olmadığı bizzat ilgili kurumlar tarafından kabul edilmektedir. Türkiye’de bölgeler arası dengesizliklerin sürüyor olması, bölgesel ve yerel kalkınmaya ilişkin konularda akademik çalışmaların yapılmasını zorunlu bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu bağlamda, şu ana kadar uygulanan kalkınma projelerinin, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltmasındaki rolünün ne olduğu incelenmesi gereken önemli bir konu olarak düşünülmüştür.

Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde, kalkınma projelerinin önemli bir konuma sahip olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de bölgeler

arası dengesizliklerin nedenlerinin tespiti ve farklılıkların giderilmesi amacıyla bilimsel çalışmaların yapılmasının bir ihtiyaç olduğu kabul edilmektedir. Bölgeler arası farklılıkların ve sosyo-ekonomik sorunların çözümü için uygulanan kalkınma projelerinin, eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi konunun önem derecesini göstermektedir. Bu çalışmada, proje temelli uygulanan kalkınma politikalarının, gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunların giderilmesindeki rolü “il, kurum ve birey” temelinde kritik edilmiştir.

Çalışma, zaman ve maliyet unsurları dikkate alınarak, Kalkınma Bakanlığı’na bağlı olarak Muş ilinde faaliyet gösteren DAKA ve SODES tarafından uygulanan kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki etki değerlendirmesi ile sınırlandırılmıştır. Muş ilinin seçilmesinin temel gerekçesi, Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK gibi kurumlar tarafından hazırlanan sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması endeksi verilerine göre, Türkiye’de 81 il arasında son sıralarda yer alıyor olmasıdır.

1.4. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın türü, çalışma grubu, veri toplama teknikleri ve verilerin analizi yer almaktadır.

1.4.1. Araştırmanın Türü

Bu araştırma durum çalışması ile şekillenmiş nitel bir çalışmadır. Nitel durum çalışması bir ya da birkaç durumun derinlemesine incelenmesine olanak sağlamaktadır. Bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb) bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bir duruma ilişkin etkenlerin ilgili

durumu nasıl etkiledikleri veya ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 78).

Bir durum çalışması olan bu araştırmada, nitel verilerden yararlanılarak derinlemesine betimleme ve yorumlamalarda bulunulmuştur. Nitel araştırmada amaç gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi tekniklerle algı ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde konunun farklı boyutlarıyla birlikte ortaya konulmasını sağlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39; Punch, 2011: 6).

1.4.2. Çalışma Grubu

Araştırma, Muş ilinde kalkınma projelerinden yararlananlar ile bu projeleri uygulayan bireyleri kapsamaktadır. Araştırmada Muş ilinin seçilmesinin temel nedeni, çeşitli kurum veya kuruluşlar tarafından hazırlanan sosyo-ekonomik gelişmişlikle ilgili endeks verilerine göre, Muş ilinin, Türkiye’de 81 il arasında son sıralarda yer alıyor olmasıdır.

Farklı kurum tipi, projedeki konumu, yaş, meslek ve cinsiyet temelinde toplam 24 kişi ile görüşülmüş olup bunların 19’u erkek, 5’i kadındır. Görüşülen bireylerin yarısı proje uygulayıcısı ve diğer yarısı proje yararlanıcısı konumunda olan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılar, 24-55 yaş aralığında yer almaktadırlar.

Çalışma grubu oluşturulurken, olgu ve olayların açıklanmasında yararlı olacağı düşüncesiyle amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem, araştırmanın amacıyla ilgili bireylerin seçilmesinden oluşmaktadır. Amaçlı örneklem

yönteminin farklı türleri bulunmaktadır. Bu çalışmada amaçlı örneklem yönteminin, kartopu (zincir) örnekleme tekniği tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 107).

1.4.3. Veri Toplama Teknikleri

Bu bölümde, veri toplama aracına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu araştırmada öncelikle kalkınmayla ilgili literatürden hareketle teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu amaçla kalkınmayla ilgili bilimsel yayınlar, makaleler, raporlar incelenmiştir. Araştırmanın alanla ilgili veri toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formu, ilgili literatür taramasından elde edilen veriler ve bu alanda yapılmış olan diğer araştırmaların bulgularından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu amaçla kalkınmayla ilgili yazılı ve görsel kaynak taraması yapılarak, konuyla ilgili bildiriler, makaleler, yerel ve ulusal medyada çıkan haberlerden yararlanılmıştır.

Kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki katkı düzeyi ilgili yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Görüşmelerde kalkınmayla ilgili temalar üzerinde durulmuş; görüşmelerin akışına göre sorular şekillendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile proje yararlanıcıları ya da uygulayıcılarının kalkınma projeleriyle ilgili düşünceleri, duyguları ve tecrübeleriyle ilgili bilgi toplanması hedeflenmiştir. Görüşme formu kalkınma projeleriyle ilgili olarak yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Proje uygulayıcı ve yararlanıcıları için kategorik ve açık uçlu sorulardan oluşan birbirinden farklı iki mülakat formu oluşturulmuştur. Yararlanıcılar için geliştirilen görüşme formu 5 kategorik ve 28 açık uçlu sorudan oluşmuştur. Uygulayıcılar için ise 5 kategorik ve

25 açık uçlu soru içeren görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme formlarında üç bölüm yer almaktadır. Birinci bölümde demografik özellikleri ortaya koyan sorulara; ikinci bölümde Muş ilinin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin sorulara ve üçüncü bölümde ise uygulanan projelerin hazırlık, uygulama ve sonuçları konusunda katılımcıların tutumlarına ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Görüşme için proje uygulayıcısı ve yararlanıcılarına öncelikle demografik sorular yöneltilmiştir. Daha sonra proje yararlanıcıları ve uygulayıcılarının kalkınma projeleriyle ilgili bakış açıları, kalkınmaya nasıl bir anlam yükledikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırma yöntemleriyle ilgili temel kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları proje yararlanıcıları ve uygulayıcılarına yöneltilmiştir. Son olarak projelerin beklentileri karşılayıp karşılamadığı, projelerde karşılaşılan sorunların neler olduğu ve sürdürülebilirliği değerlendirilmiştir. Görüşmeler sırasında, katılımcılar tarafından verilen cevapların akışına göre, konunun daha anlaşılır kılınması adına bazı ek sorular sorulmuştur.

Görüşme sürecinde daha sağlıklı ve anlaşılabilir bir sonuca ulaşılabilmesi, görüşme yapılan bireylerden daha fazla bilgi alınması ve bireylerin konuyla ilgili kendi görüşlerini daha rahat ifade edebilmesi için azami gayret gösterilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerden hareket edilerek kalkınmayla ilgili gerçekçi bir resim sunulması hedeflenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formuna bağlı kalınarak gerçekleştirilen söz konusu görüşmeler ortalama 50 dakika sürmüştür.

1.4.4. Verilerin Analizi

Görüşmeler yoluyla elde edilen verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu analizde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlar ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler, araştırma konusunun bütünlüğü, karmaşıklığı ve bağlamı içerisinde, konunun detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hedef kitlenin özelliklerini temsil edecek, en etkin ve verimli bilgiyi sağlayacak çalışma grubunun seçilmesine dikkat edilmiştir. Böylelikle kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki etkileri konusunda detaylı bilgi toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi sürecinde, doğrudan alıntılama ve el yordamıyla verilerin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Muş ilinde Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenen Kalkınma Ajansı ve SODES'e ait projelerde “uygulayıcı ve yararlanıcı” konumunda yer alan çalışma grubuyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubundaki bireylerin, kalkınma konusunda alanda yetkin olan bireylerden oluşmasına dikkat edilmiştir. Bireylerin kendi düşünce ve algılarının ortaya konulması ve sürecin daha iyi anlaşılabilmesi için amacıyla görüşmelerin yapılmasının daha yararlı olacağı düşünülmüştür. Cole'un vurguladığı üzere görüşme yapılan bireyler gerçeği çarpıtabilir, davranışları ile sözleri arasında çelişki bulunabilir veya görüşmecinin duymak istediği gibi cevap verebilir. Görüşme sürecindeki bu sıkıntıların aşılabilmesi için görüşülen bireylerin gerçeği söyleyip söylemediğine veya samimi olup olmadığına dikkat edilmiştir (Cole, 1999: 143).

Bu çalışmada öncelikle, SODES ve DAKA tarafından 2010 - 2012 yılları arasında uygulanan 143 projenin envanteri çıkarılmıştır. Hazırlanan envanter, SPSS veri analizi programı aracılığıyla düzenlenerek anlamlı hale getirilmiştir. Sağlıklı bir

analiz yapılabilmesi için, tamamlanmış olan projelerde uygulayıcı ve yararlanıcı konumda yer alan bireyler arasından bu araştırma için uygun olanları seçilmiştir.

Veri toplamak amacıyla hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formları, ilgili kurumlardan gerekli izinler alındıktan sonra, çalışma grubunu oluşturan Muş ilindeki kalkınma projelerinden farklı açılardan yararlananlar ile kalkınma projelerinde paydaş olan kuruluşlarda çalışanlara uygulanmıştır. Kalkınma projeleriyle ilgili olan paydaşlar kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar, özel sektör çalışanları, sivil toplum kuruluşlarının mensupları ve yararlanıcı konumda yer alan bölge insanlarından oluşmaktadır. Paydaşlar, proje yararlanıcıları ve proje uygulayıcıları olarak iki gruba ayrılmıştır. Muş ilinde DAKA veya SODES tarafından desteklenerek uygulan projelerden doğrudan yararlanmış olan bireyler proje yararlanıcıları olarak tanımlanmıştır. Kalkınma projelerinin Muş iline olan etkisi, proje öncesi ve proje sonrası ilin kalkınma göstergeleri bağlamında karşılaştırmalı sosyo-ekonomik durum analizi yapılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Böylece kalkınma projelerinin bölgeye ve bölgede yaşayanlara nasıl yansıdığı ve nasıl algılandığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede proje yararlanıcıları ve proje uygulayıcıları ile görüşmeler yapılmıştır.

Kalkınma projelerinin etkilerinin incelendiği bu çalışmada veriler il, kurum ve bireysel düzeyde analiz edilmiştir. İl düzeyi verileri olarak istatistiksel ve alana ilişkin raporlamalardan yararlanılmıştır. Kurumsal düzeyde ise SODES ve DAKA kurumlarının proje ve programları incelenmiştir. Bireysel düzeyde proje uygulayıcıları ve yararlanıcıları ile yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Bu verilerden hareketle, kalkınma projelerinin hedeflenen kitle üzerindeki etkileri, sosyo-ekonomik unsurlar (kişi başına düşen gelirin yükseltilmesi, istihdamın artırılması, ekonomik yapının çeşitlendirilmesi, sermayenin bölge içinde kalmasının sağlanması, bölge dışına göçün azaltılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi) temelinde, Muş iline ilişkin nicel ve nitel veri analizleriyle sosyolojik olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için görüşme kayıtları öncelikle baştan sona dinlenmiş, daha sonra görüşmeler olduğu gibi deşifre edilmiş ve yazıya aktarılan görüşmelerin doğru bir şekilde aktarılmasına azami derecede dikkat edilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği için görüşmecilerin uygun oldukları zaman ve yerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kalkınmayla ilgili farklı paydaşlardan (uygulayıcı ve yararlanıcılar) görüş alınarak katılımcı teyidi ile geçerliğin artırılmasına çalışılmıştır.

1.5. Temel Kavramlar ve Kuramsal Yaklaşımlar

Muş ili örneğinde proje temelli kalkınma çalışmalarının değerlendirildiği bu çalışmada, konu ile ilgili olduğu düşünülen temel kavramlar ile kuramsal yaklaşımların ilgili literatürden hareketle açıklanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda “yoksulluk, kalkınma, insani kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, yerel ve bölgesel kalkınma, kırsal kalkınma, gelir dağılımı eşitsizliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği” kavramları ile modernleşme, bağımlılık ve dünya sistemi kuramları ele alınmıştır.

1.5.1. Temel Kavramlar

1.5.1.1. Yoksulluk

Literatürde yoksulluk, toplam gelirin yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan minimum ihtiyaçları karşılayamaması durumu olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk tanımlamalarında vurgulanan “gerekli olandan mahrum veya yoksun olmak” nitelendirmeleri tanımlamanın göreliliğini göstermektedir. Günümüzün temel sorunlarından biri olarak kabul edilen yoksulluğun farklı tanımlarından söz etmek mümkündür. Yoksulluk “bireyin yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçlarının tamamını ya da büyük bir kısmını karşılayamaması” olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk mutlak ve göreliliği olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Mutlak yoksulluk, bireyin asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimleri karşılayamama, asgari refah düzeyini yakalayamama durumu olarak açıklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, mutlak yoksulluk, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan mal ve hizmetlere olan ihtiyaçlarının karşılanamaması durumudur. Mutlak yoksulluk oranı, asgari refah düzeyini yakalamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Göreliliği ise, toplumun bir kesiminin yaşam koşulları ile nüfusun çoğunluğunun yararlandığı yaşam koşulları arasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Göreliliği mutlak bir ihtiyaç hesabı üzerinden değil, içinde yaşanılan toplumun sunduğu olanaklardan yararlanamama olarak açıklanmaktadır (Kutlu, 2004: 233; Giddens, 2008: 386; Heywood, 2011: 354; Açıkgöz, 2013: 39). Belli bir toplumda kabul edilebilir minimum tüketim düzeyinin altında geliri olanlar ‘mutlak yoksul’ olarak tanımlanmaktadır. Bir kimsenin gelir ve tüketim harcaması bakımından sahip olduğu iktisadi gücüne bakılarak, mutlak yoksulluk içinde olup

olmadığı anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda mutlak yoksulluk içinde bulunan insan sayısının daha fazla artmasından endişe edilmektedir (Dickson, 2009: 340).

Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun etkilendiği çeşitli faktörler bulunmaktadır. Yoksulluğu etkileyen temel faktörler; bölgesel etkenler, toplumsal etkenler, haneye ilişkin etkenler ve kişisel etkenler olarak sınıflandırılmaktadır (Demir Şeker, 2008: 18). Yoksulluğun nedenleri arasında yeterince üretim yapılmaması, yanlış ekonomik politikalar, ekonomik krizler, üretim karşılığında elde edilen değerlerin bireyler, bölgeler ve sektörler arasında adil bir şekilde paylaşılamaması, yoksulluk kültürü, küresel ve çevresel sorunlar gibi unsurlar sayılmaktadır (TÜSİAD, 2000: 95; Rahnema, 2008: 1369). Yoksulluk bölgeler ve ülkeler arasında farklı şekillerde kendini gösterdiğinden yoksullukla mücadele yöntemleri de farklılık göstermektedir.

Neoliberal küreselleşme döneminde yoksulluğa ilişkin göstergeler, gelir dağılımının hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında bozulduğunu ve yoksulluğun artarak kaygı verici boyutlara ulaştığını göstermektedir. Azgelişmiş ülkelerde yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanların sayısı her geçen gün artmakta olup, bu insanlar asgari besin ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Tarımsal üretim artışına rağmen beslenme olanakları gelişmemektedir (Nunnenkamp, 2007: 303; Şenses, 2009: 263).

Daniel Little'in, ihtiyaçlar, ekonomik kalkınmanın tanımı, eşitsizlikler, yoksulluk, kalkınmanın demokrasiyle ilişkisi, sürdürülebilir kalkınma gibi konuları eleştirel bir gözle ele aldığı "Zenginlik ve Yoksulluk Paradoksu" (2003) isimli çalışması bu konuda önemli bir temel kaynak niteliğindedir. Little, bu çalışmasında insanlık açısından çelişkilerle dolu bir süreç yaşandığını ifade etmektedir. Çalışmada,

insanlığın yaşadığı çelişkiler arasından özellikle yoksulluk ve zenginlik arasındaki çelişki üzerinde durulduğu vurgulanmaktadır. Little, yoksulluk ve zenginlik arasındaki paradoksun olası etkilerini etik bir tutumla ve açık bir zihinle ele aldığını belirtmektedir. Küreselleşme sürecinde yaşanmakta olan paradoksun, gelecekte kitlesel bir yoksulluğa neden olup olmayacağını tartışmaktadır. Little'e göre ekonomik kalkınma süreci, sadece yeni sanayilerin gelişmesi, istihdam oranlarının artırılması, küresel ticaretin genişlemesi, kırdan kente göçün oluşması olarak ele alınmamalıdır. Ekonomik kalkınma sürecinin insani ve etik sonuçları üzerinde durulması gerektiğini ifade etmektedir. Little, 20. Yüzyıldaki kalkınma birikimine dayanarak 21. Yüzyıl için bir kalkınma perspektifinin oluşturulmasını önermektedir.

Türkiye'de sosyal transferlerin gelirle olan ilişkisi, sosyal transferlerin kimleri kapsadığı ve yoksul kesime ne oranda ulaştığının analiz edildiği “Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri” (2008) isimli çalışmada, yapılan sosyal transferlerin etkinlik oranının düşük olduğu ve yoksulluğun azaltılmasındaki katkısının düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu çalışmada, yapılan sosyal transferlerden yoksul olmayanların yoksul olanlardan daha fazla yararlandığı vurgulanmaktadır.

İlgili literatürde yoksullar, kalkınma sürecinden yararlanılacak başlıca kesim olarak görülmektedir. Türkiye’de yoksullukla mücadele ile ilgili kurumlar yeterince birlikte hareket etmemekte ve yoksullukla ortak bir mücadele stratejisi geliştirmemektedirler. Yoksulların demokratik örgütlenmesine giden yolu tıkayan, bağımlılık kültürünün oluşturulmasına neden olan bağış yapmak yerine, yoksulların işgücüne dahil edilerek topluma entegre edilmeleri, yoksulluk sorununun çözülmesine daha fazla katkı sağlayabilir (Şenses, 2009: 692). Yoksulluğun,

kamuoyunda, öncelikli bir gündem maddesi olarak işlenmesi ve yoksullukla mücadelenin toplumsal bir hedef olarak gösterilmesi bu sorunun çözülmesinde önem arz etmektedir (Şenses, 2003: 302).

1.5.1.2. Kalkınma

Sosyologların kalkınma konusunu ele alma biçimleri diğer sosyal bilim alanlarından doğal olarak bazı farklı özelliklere sahiptir. Sosyolojik olarak kalkınma konusu ele alınırken ekonomik faktörlerden ziyade sosyo-kültürel faktörlere vurgu yapılmaktadır. Daha önceleri kişi başına düşen milli gelir gibi birtakım ekonomik parametrelerle kalkınma politikaları değerlendirilirken; günümüzde okuryazarlık oranı, ortalama yaşam süresi, siyasal alanda yer alma gibi insani birtakım unsurlarla değerlendirilmektedir. Ana akım kalkınma teori ve politikalarında, kadının önemine yapılan vurgunun arttığı ve kadının kalkınmada anahtar bir rol oynadığı görülmektedir. Kadının toplumsal konumunun güçlenmeye başlamasıyla beraber, çevre duyarlılığı, sürdürülebilirlik, sağlık sorunları, açlık, yoksulluk, insan hakları, sosyal adalet ve barış gibi konular önem kazanmıştır (Kline, 2006: 463).

Kalkınma, bir bölgenin ekonomik etkinliğini ve istihdam olanaklarını o bölgede yaşayan herkesin lehine olacak şekilde artırma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Barnet, 2008: 220). Kalkınma; eğitim, sağlık gibi altyapının geliştirilmesinin yanı sıra geçimlik üretimin ulusal ve dünya pazarlarıyla bütünleşmesini mümkün kılacak yeni teknoloji, kurum ve ilişki örüntülerine dönüşüm süreçlerini de içermektedir (Ertürk, 1996: 343). Kalkınma; politik nitelikli,

içinde farklı toplumsal tabakaların tercihlerini barındıran ve buna göre tanımlanan, biçimlendirilen, yönlendirilen planlı bir eylem olarak nitelendirilmektedir.

Kalkınma, insanı temel alacak bir biçimde, üretici güçlerin gelişmesini, emek verimliliğinin artmasını ve insanın daha fazla insanca yaşamasını ifade etmektedir (Tanilli, 2006: 296).

“Kalkınma; herkesin temel hak ve temel sağlık, adalet, güvenlik, istihdam ve eğitim hizmetlerine ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşabildiği, piyasa koşullarının adil bir şekilde işlediği katılımcı, cinsiyet dengeli, demokratik ve kültürel dönüşümlere açık, saydam/hesap verebilir yönetim yapılarına sahip, toplumsal anlamıyla tüm dezavantajlı grup ve tabakaların ortadan kalktığı, sorun çözme yeteneği gelişmiş, doğal kaynakları koruyan ve geliştiren, insanların geleceğe güvenle baktığı toplum ve topluluklar oluşturma eylemidir” (Saltık ve Açıkalin, 2008: 149-150).

Kalkınma kavramı “kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişme, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme, insanların yaşamlarında yaygın iyileşme” gibi temel unsurlardan oluşmaktadır (Şenses, 2009: 235). Kalkınma, uzun bir geçmişi olan ve aynı zamanda bir süreci ifade eden teknik bir kavramdır (Mair, 1987: 1).

Büyüme ve kalkınma kavramları arasında temel bazı farklılıklar bulunmaktadır (Tümerterkin, 2007: 86). Büyüme, ekonomik yapıda herhangi bir değişme olmadan toplam üretimde belli bir zaman aralığında meydana gelen herhangi bir artışı, niceliksel bir değişmeyi ifade eder. Büyüme, bir ülkenin ekonomisindeki üretim, reel anlamda gayri safi milli gelir ve kişi başına düşen gelirdeki artış olarak tanımlanmaktadır. Kalkınma, büyümeden açık bir şekilde

farklıdır (Freysinet, 1985: 125; Kutlu, 2004: 3). Kalkınma, büyüme ve içine alan çok boyutlu ve daha kapsamlı bir kavramdır. Kalkınma büyüme göre çok daha geniş ve toplumsal bir kavramdır. Büyüme, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan fakat yeterli olmayan bir koşul olarak ele alınmaktadır. Büyümenin yapısı ve şekli, büyümenin yoksulluk ve eşitsizlik üzerindeki etkisi açısından önemlidir (Thorbecke, 2009: 165). Kalkınma ekonomik verilerin dışında sosyal yönden de bir toplumun gelişimi olarak açıklanmaktadır.

“Beslenme, barınma, sağlık, korunma gibi temel ihtiyaçların giderilmesi, istihdamın artırılması, eğitimde kalitenin sağlanması, kültürel ve insani değerlere daha fazla önem verilmesi, bireylerin ekonomik ve sosyal seçeneklerinin artırılması” kalkınmanın başlıca hedefleri arasında sayılmaktadır (Kaynak, 2007: 49).

Kalkınmada, izlenen ilke ve stratejilerin, toplumdaki tüm dezavantajlı kesimler açısından doğurduğu olumlu ya da olumsuz sonuçların dikkate alınması gerekmektedir. Geniş kapsamlı bir süreç olan kalkınmada kadınların toplumsal konumu özellikle önem taşımaktadır. Savunmasız toplum kesimlerinin durumunun iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, katılımcı demokratik yapıların güçlendirilmesi gibi ilkeler yeni kalkınma yaklaşımlarının benimsediği temel ilkelerdir (Shepherd, 1998: 17).

Günümüzde kalkınma sorunsalı, demokrasi sorunsalının çerçevesi içinde değerlendirilmekte, kalkınma hedefi ile demokrasi hedefi birbirini tamamlayan seçenekler olarak görülmektedir. “Bir ulusun zenginliğinin arttıkça demokrasinin de gelişerek sürdürülme şansının artacağı” düşünülmektedir (Lipset 1963: 48; İnsel, 2006: 198).

1.5.1.3. İnsani Kalkınma

Toplumsal yaşamın bütününde, insanın düşünsel, sanatsal yeteneklerinin ve toplumsal yaşam içerisinde özgürleşme sürecinin gerçekleşmesi için gerekli olan koşulların oluşması durumu kalkınma olarak açıklanmaktadır. İnsanın ekonomik ve toplumsal olarak özgürleşmesi süreci kalkınma kavramı ile doğrudan ilişkilendirilmektedir (Ercan, 1996: 14). İnsani kalkınma kavramı, “sağlık, eğitim, beslenme, barınma, bilgiye erişim, katılım, demokrasi ve özgürlük derecesi gibi birçok boyut ve bakış açısı içermektedir” (Thorbecke, 2009: 166). İnsani kalkınmada mal ve hizmetlerin üretim ve dağılımı ile insani yeteneklerin kullanım ve geliştirilmesi birlikte ele alınır. İnsani gelişme, politik ve ekonomik gelişmeden daha geniş bir kavramdır. İnsani kalkınma, insanı merkeze alıp onun tercihlerine yoğunlaşarak, mümkün olduğunca çok sayıda insanın yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir. İnsani kalkınma çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi, sağlık, beslenme ve eğitim olanaklarının yükseltilmesi ve özellikle kadınlar gibi toplumda dezavantajlı konumda yer alan çoğu insan için yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmektedir. İnsani gelişmede temel öncelikler yoksulluğun ve eşitsizliğin giderilmesidir (Sallie, 2006: 467).

İnsani kalkınma kavramının gelişiminde Sen’in görüşleri belirleyici olmuştur. İnsani gelişmede temel amaç, insanların yapabildikleri ve sahip oldukları şeylerin çerçevesini genişletmektir. Bu çerçevede sağlıklı yaşam, eğitilmiş olma ve toplumsal yaşama aktif katılım örnek olarak verilebilir. Sen, kalkınmayı bireyin yapabileceklerine ve sahip olabileceklerine engel olan sorunların ortada kaldırılması olarak tanımlamaktadır. Temel sorunlar olarak eğitimsizlik, sağlıksız yaşam koşulları, temel kaynaklara ulaşılmaması, politik alanlardaki özgürlüklerden

yoksunluk sayılabilir. Sen'in insani kalkınma yaklaşımının temelinde toplum ve kalkınma ile ilgili iki temel tezinin olduğu görülmektedir: 1- Değerlendirici yaklaşım, 2- Kurumsal yaklaşım. Değerlendirici yön insan hayatındaki başarılarla ilgilidir. İnsan yaşamındaki iyileştirmeler ilerlemenin bir göstergesi olarak yorumlanır. Bu bakış açısı kalkınmayı ekonomik verilerle ele alan yaklaşımlarla uyuşmamaktadır. Kurumsal yön ise politika ve politik değişiklikler aracılığıyla insanın bu değişiklikleri nasıl başarabileceği ile ilgilidir. İnsani kalkınma yaklaşımı genellikle değerlendirici yön ile birlikte anılmaktadır. Kurumsal yön ise genellikle ikinci planda kalır (Fukuda-Parr, 2003: 303-304).

İnsani kalkınma konusunda çoğu ülkenin yüzleştiği beş önemli unsur öne çıkmaktadır. New York Konsensüsü olarak bilinen ve BM metinlerinde de vurgulanan bu beş unsur şöyle sıralanmaktadır:

- 1) Eğitim ve sağlık alanlarındaki hizmetlerde fırsat eşitliğini sağlayıcı sosyal kalkınmaya öncelik vermek,
- 2) Farklı boyutları olan insani kalkınma için kaynak sağlayan ekonomik büyüme,
- 3) Daha örgütlü, katılımcı ve özerk kuruluşlarla insanların özgür ve onurlu yaşayabilmesini sağlayacak, insan haklarını güvence altına alan demokratik yönetim için politik ve sosyal reformlar,
- 4) Bütün bireyleri ilgilendiren, kamu politikalarında beklentileri, istekleri göz ardı edilen yoksullara, ezilenlere özel ilgi gösterilmesi ve bununla birlikte kadınlara karşı ayrımcılığı kaldıran yukarıdaki üç maddede belirtilen alanlarda eşitliğin sağlanması,

5) Yoksul ülkelerin küresel pazara, teknolojiye ve bilgiye erişebilmeleri için daha elverişli bir iktisadi ortamı oluşturacak küresel düzeyde politik ve kurumsal reformlar (Fukuda-Parr, 2003: 310-312). Eski ve yeni önceliklerin karışımı olan bu beş unsorda sosyal kalkınmanın önemini artırarak koruduğu görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından, ülkelerin kalkınma sürecinde hem sosyal hem de ekonomik açıdan aldıkları mesafeyi göstermek amacıyla 1990 yılından itibaren her yıl İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index) verileri yayımlanmaktadır. İnsani Kalkınma Endeksi raporları, başlangıçta sağlık ve eğitimdeki kamu harcamalarının nasıl dağıldığı ile ilgilenirdi. Günümüzde ise İnsani Kalkınma Endeksi raporlarında kaynakların dağılımında eşitlik, temel hizmetlerdeki verimlilik ve kalite konuları üzerinde durulmaktadır. Temel hizmetlerin etkin, eşit bir şekilde gerçekleştirilmesi ve kaynakların kullanımında denetimin sağlanabilmesi için kurumsal reformlar önemli bir role sahiptir. İnsani Kalkınma Endeksi temelde üç gösterge üzerine kurulmuştur: Birincisi, doğumda yaşam beklentisi ile ölçülen sağlıklı ve uzun bir ömür; ikincisi, okullaşma ve okuryazarlık oranı ile ölçülen eğitim ve bilgi düzeyi; üçüncüsü, kişi başına reel GSYİH rakamları kullanılarak ölçülen yaşam standardıdır (UNDP, 2000: 269). Bu göstergelerden hareketle ülkeler “düşük, orta, yüksek ve çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip olanlar” şeklinde dört grupta değerlendirilmektedir.

UNDP İnsani Kalkınma Raporları, “insanların sağlıklı bir yaşam, gelir ve eğitim olanaklarına sahip olup olmadıklarını göstermeye ve ülkeleri bu eksende karşılaştırmaya çalışmaktadır.” BM’in 1991 tarihli İnsani Kalkınma Raporu’nda “insani kalkınma, makul insani tercihlerin çoğalmasını ifade eden bir süreç olarak” tanımlanmaktadır (UNDP, 1991: 2). İnsani kalkınma, insanların seçeneklerinin

artırılması süreci olarak tanımlanır. 1994 İnsani Kalkınma Raporu'na göre gelişme; ekonomik büyümeyi sağlamakla beraber gelir dağılımında eşitliği sağlamayı, çevreyi korumayı, istihdamı artırmayı ve kadınların konumunu güçlendirmeyi temel alır (Kaynak, 2007: 69-77; Demir Şeker, 2011:2). BM'lerin kalkınmayla ilgili raporları, yoksulluk ile cinsiyet eşitsizliği arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda oluşturulan zenginliklerin bireylerin yaşam kalitesine ne ölçüde yansıdığı önem kazanmaktadır.

BM İnsani Kalkınma Raporlarına göre, en kötü durumda yer alan veya düşük insani kalkınma göstergelerine sahip olan 24 ülkenin tamamının Sahra-altı Afrika'da yer alıyor olması küresel eşitsizliğin somut bir sonucu olarak ele alınmaktadır (Heywood, 2011: 364).

Tablo 1.1. İnsani Kalkınma Endeksine Göre Devletlerin Sıralaması

Sıralaması	En Üstteki On Devlet	En Alttaki On Devlet
1	Norveç	Mali
2	Avustralya	Burkina Faso
3	Yeni Zelenda	Liberya
4	ABD	Çad
5	İrlanda	Gine-Bissau
6	Lichtenstein	Mozambik
7	Hollanda	Burundi
8	Kanada	Nijer
9	İsveç	Demokratik Kongo
10	Almanya	Zimbabve

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu, 2010.

Türkiye, UNDP İnsani Kalkınma Raporu'na göre dünyadaki 187 ülke arasında 2008'de 79.sırada, 2010'da 83.sırada, 2011'de 92. sırada, 2012'de 90. Sırada ve 2013'te 69. sırada yer almıştır. Bu veriler Türkiye'nin sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik sıralamasının 2012 yılı öncesi için pek de iç açıcı olmadığını ortaya koymaktadır. 2014 İnsani Kalkınma Raporu'ndaki Kompozit Endekslerle İlgili Açıklama Notuna göre 2013 yılında Türkiye'nin sıralamadaki yerinin yüksek görünmesinin nedeni, verilerdeki çeşitli güncellemeler ve düzenlemelerden dolayı olduğu ifade edilmektedir.

Dünyada, kalkınma göstergeleri bakımında insani kalkınma endeksi dışında gelir dağılımında adaletsizlik, yoksulluk gibi durumları ölçmeye çalışan çeşitli başka endeksler bulunmaktadır. Bu endekslerden bazıları şunlardır: Temel İhtiyaçları Karşılama Endeksi (Basic Needs Fullfilment Index), Fiziki Yaşam Kalitesi Endeksi (Physical Quality of Life Index), İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index), Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi (Gender-Related Development Index), İnsani Özgürlük Endeksi (Human Freedom Index). Günümüzde “İnsani Kalkınma Endeksi” kalkınmayı ölçen en kapsamlı göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir.

1.5.1.4. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınmanın literatürde birçok farklı tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlar arasında en belirgin ve yaygın olanı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (Brundtland Komisyonu) 1987 yılında yayımladığı “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda yaptığı tanımdır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu raporuna göre, sürdürülebilir kalkınma “bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların

da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılanmasıdır” (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991: 71; Bansal, 2005: 197; Keleş, 2005: 67; Pike, 2008: 4). Bu tanımdan hareketle çevre ve kalkınmanın birbirini tamamlayan iki temel unsur olduğu ve doğal dengeye zarar vermeksizin ihtiyaçların giderilebileceği vurgulanmaktadır. Biraz daha açmak gerekirse sürdürülebilir kalkınma kavramı ile gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, temelde ekonomik büyümeyi, yoksulluğun giderilmesini ve doğal çevrenin korunmasını içermektedir (Başkaya, 2011: 121).

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla, çevresel değerlerin korunması, kaynakların verimli kullanılması, üretilen zenginliklerin ölkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılması, yoksulluğun azaltılması, toplumun temel ihtiyaçlarının giderilmesi ve toplumsal barışın tesis edilmesi vurgulanmaktadır (Kutlu, 2004: 218; Kaynak, 2007: 41). Sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi için etik ilkeler dikkate alınarak, teknoloji geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla ham maddenin işlenmesi ve üretilmesi sürecinde atıkların doğal ve toplumsal çevreye zarar vermeyecek şekilde değerlendirilmesi; bugünkü ve gelecek kuşaklar arasında kaynakların dağıtılmasında eşitliğin sağlanması vurgulanmaktadır (Pezzoli, 2010: 557).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı kendi içinde bir eşitlik vurgusu taşımaktadır. Bu eşitlik, şimdiki zaman açısından, gelişmiş ve azgelişmiş ölkeler arasında olduğu gibi, gelecek zaman açısından ise şimdiki ve gelecek kuşaklar arasındaki bir durumu

ifade etmektedir (Bansal, 2005: 198). Sürdürülebilir kalkınmayla toplumun bütün üyelerinin kaynaklara ve fırsatlara eşit ulaşma imkânı sağlanması hedeflenmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilirliği gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkelerin ortak sorunu olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, günümüzde yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası örgütlerin üzerinde önemle durduğu bir kavram olmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı, ideolojik, siyasal içeriğinin yanı sıra ekolojik ve ekonomik bir içeriğe de sahiptir. Sürdürülebilir kalkınmanın üzerinde önemle durduğu konulardan biri yoksulların temel ihtiyaçlarının giderilmesidir (Kırmızıaltın, 2008: 1063).

1.5.1.5. Yerel ve Bölgesel Kalkınma

Yerel ve bölgesel kalkınma 1960 ve 1970’li yıllardan itibaren devletler açısından yükselen bir değer olarak öne çıkmaktadır. Yerel kalkınma; bölgede, yerelde ya da yörede mevcut olan doğal, ekonomik, kültürel, teknolojik ve beşeri kaynakların kullanılması yoluyla yerel düzeyde sunulan fırsatları, yerel aktörlerin katkısıyla azamiye çıkarmak olarak tanımlanmaktadır. Yerel kalkınma ile insan odaklı, eşitlikçi, kapsayıcı ve çok boyutlu (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb) bir kalkınma amaçlanmaktadır (Çarkçı, 2008: 59-74; Göymen, 2010: 133). UNDP tarafından 166 ülkede yerel kalkınma ile ilgili çeşitli projeler yürütülmektedir. UNDP, yerel kalkınma çalışmaları ile gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarında insani bir kalkınmanın gerçekleştirilmesini hedeflemektedir.

Bölgesel kalkınma kavramı, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılarak geri kalmış bölgelerin kalkındırılması olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel kalkınma

politikalarında, belirli bir bölgedeki kapasitenin geliştirilmesi için bölgenin ekonomik olanaklarının geliştirilmesi, bölgenin rekabet gücünün artırılması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması ve bölge insanının yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarının tarihi, coğrafi, ekonomik, toplumsal, kültürel vb. sebepleri bulunmaktadır. Daha önceki planlarda olduğu gibi, Onuncu Kalkınma Planında da bölgesel kalkınma politikası Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmasında, ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutlarıyla önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bölgesel kalkınma politikalarında bölgeler arası ve bölge içinde sosyo-ekonomik yönden farklılıkların giderilmesi hedeflenmektedir. Türkiye'de 1960'lı yıllarda DPT'nin kurulmasıyla beraber, bölgeler arası farklılıkların giderilmesine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Ancak 1960'lardan itibaren uygulanan çok sayıdaki kalkınma planı ve programlara rağmen, bölgesel kalkınmışlık farklılıklarını azaltılmasında beklenen başarının gösterilemediği görülmektedir. Ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlarda verilerin derlenmesi ve istatistiklerin üretilmesi konusunda faaliyet gösteren TÜİK gibi kamu yararına çalışan kurumlar tarafından hazırlanan çeşitli raporlara göre, Türkiye'de yoksulluk ve işsizlik gibi temel toplumsal sorunlar, diğer bölgelere oranla, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha fazla yaşanmaktadır. Doğu Anadolu, Türkiye'nin en geniş alan sahip bölgesi, en az nüfusu artan ve sosyo-ekonomik yönden en az gelişmiş bölgesidir. Kaynakların politik kaygılarla belli çevreler için verimsiz bir şekilde kullanılması, yerel ihtiyaçların belirlenmesinde ve uygulanmasındaki merkezîyetçi yaklaşım, bölgesel planların uygulanması için gerekli olan nitelikli bölgesel yönetimlerin olmayışı, tek tip destek ve teşvik politikalarının uygulanmış olması, kamu kesimi ile özel sektör

arasında işbirliği ve koordinasyonun tesis edilmemesi ve bölgesel kalkınmadan ziyade ulusal kalkınmaya öncelik verilmesi gibi faktörler bölgesel kalkınma politikalarında başarısızlığın sebepleri arasında sayılmaktadır (Ertugal, 2005: 63-86; Akın, 2007:296; Göymen, 2010: 116).

Kalkınma Bakanlığı'nca hazırlanan “Rio'dan Rio'ya: Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınmanın Mevcut Durumu 2012” adlı rapora göre, ulusal ölçekte bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılamamasının temel bazı nedenleri şunlardır: 1-Kalkınma planı politikalarının hükümet politikalarıyla uyuşmaması, 2-Ulusal ve bölgesel planların kaynak tahsisinde bütçe kısıtlarının olması, 3-Uygulayıcı idarelerin teknik bilgi, personel ve mevzuat eksikliğinin olması, 4-Uygulayıcı kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği, 5- Kırsal kalkınma planlarının uygulanmasında bütçe yetersizlikleri, 6- Uygulayıcı kurumlarda ve yerel yönetimlerde uzmanlaşma eksikliği, 7- Bölgesel kaynakların üretime yeterince yönlendirilememesi, 8- Bölgeler arası nüfus ve sanayi yoğunluğunun, iş imkânlarının dengeli dağıtılmaması, 9- Bölgelerin sosyal ve teknik altyapı olanaklarındaki yetersizlikler, 10- Belirli bölgelerdeki güvenlik sorunları, 11- Genelde istihdam, özelde kadın istihdamının yetersiz oluşu, 12- Kalkınma ajanslarının yeterli etkinlikte olmaması.

Günümüzde yerel ve bölgesel ölçekte başarılı bir kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği, kapsamı ve içeriği sorgulanmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle kalkınmayla ilişkili olarak yönetim yapıları dönüşmeye başlamıştır. Yerel ve bölgesel kalkınmaya yönelik farklı bakış açılarının oluşması, kalkınma politikalarının yeniden şekillendirilmesine yol açmıştır.

1.5.1.6. Kırsal Kalkınma

Kırsal kalkınma, belirli bir kırsal alanda yaşayan insanların bir bütün olarak tarımsal, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda gelişmelerine, tarım dışı istihdam ile gelir olanaklarının artırılmasına, çevre duyarlılığına yardımcı olacak tüm unsurların harekete geçirilmesine ve bu unsurların en uygun düzeyde yer almasına dayanmaktadır (Gündüz, 2006: 137). Kırsal kalkınma, doğal yapıya zarar vermemek koşuluyla toplumsal çevreye zarar veren kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesi çalışmalarını içerir. Kırsal kalkınma; “kırsal alanda, sürdürülebilir doğal kaynak kullanımını esas alarak, bir taraftan kırsal kesimin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yoluyla gelişmişlik farklarının azaltılması amacına yönelik, diğer taraftan çevresel ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini gözetken, yerelde farklılaşan sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok sektörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak” açıklanmaktadır (Ulusal Kalkınma Stratejisi, 2006: 3). Kırsal kalkınma çalışmalarında “doğa ve insanın” bir arada korunup geliştirilmesi temel ilke olarak kabul edilmektedir. Kırsal kalkınma kavramı, sadece tarım sektörünü kapsayan bir olgu olarak görülmemekte, üretim ve tüketim kavramlarıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Kırsal bölgelerde üretimin artırılması, kırsal alanda yaşayan bireylerin dinamik üreticiler haline getirilerek istihdam sorunlarının giderilmesi, üretilen malların değerlendirilebileceği sanayinin kurulması, kırsal kalkınmanın temel koşulları olarak kabul edilmektedir. Kırsal kalkınma ile ülke kalkınması arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin üzerinde önemle durduğu çalışma alanlarının başında “kırsal kalkınma” bulunmaktadır.

DPT tarafından hazırlanan, 04.02.2006 tarih ve 26070 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi'ne göre kırsal kalkınmanın temel amaçları şunlardır: 1- Ekonominin geliştirilmesi ve iş imkanlarının artırılması, 2- İnsan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesi, 3- Kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması, 4- Kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesi.

Türkiye'de kırsal kalkınma ile ilgili çalışmaları gerçekleştirmek amacıyla 18 Mayıs 2007 yılında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuştur. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun web sitesinde kırsal kalkınma destekleriyle ilgili olarak yer alan tanıtım filminde şu ifadeler yer verilmektedir:

“Kırsal kalkınmada yeni bir dönem başlıyor. Türkiye tarımına güç katacak, daha fazla iş, daha fazla gelir sağlayacak, yatırımlara hayat verecek, tesislerimizi Avrupa Birliği standartlarına yükseltecek, insanımızın yaşam kalitesini yükseltecek, yüzünü güldürecek Avrupa Birliği kırsal kalkınma destekleri başlıyor. Yatırımlarınıza destek almak, Avrupa Birliği hibe fonlarından yararlanmak, daha fazla üretip daha fazla kazanmak için bize uğrayın, hayalinizi gerçek yapın. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, kırsala uzanan destek eli”

(www.tkd.gov.tr). Kırsal kalkınma projeleri, bölgesel dengesizlik ve kırsal yoksulluğu gidermek üzere yaygınlık kazanmakta olduğu izlenimi vermektedir. DPT² tarafından hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013) raporunda kırsal alanların kentsel alanlarda gösterilen gelişme ivmesini yakalayamadığı, tarım sektörünün GSYİH içindeki payının her geçen yıl bir önceki yıla göre azaldığı vurgulanmaktadır. TÜİK verilerine göre 1980 yılında Türkiye'de

² DPT Müsteşarlığı, 3 Haziran 2011 Tarihli ve 641 Sayılı Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Kalkınma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür.

tarımın GSYİH içindeki payı %26,1; 2005 yılında bu oran % 11,2'ye ve 2014 yılında bu oran % 7,4'e gerilemiştir. TÜİK 2005 yılı verilerine göre işgücünün %25'i tarımda yer almakta iken; 2014 yılı verilerine göre ise bu rakam % 20 seviyesine düşmüştür (TÜİK, Temel İstatistikler, 2014). Rakamlar incelendiğinde, Türkiye'de tarımın GSYİH içindeki payı (% 7,4) düşük olmasına ve son yıllarda yaşanan düşüşe rağmen tarımda çalışan nüfus oranı (% 20) hala yüksektir.

Türkiye'de tarımsal verimliliğin düşük olduğu, az gelişmiş bölgelerde tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içerisindeki payının kalkınmış ülkelere kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Az gelişmiş bölgelerde tarımsal verimliliğin düşük olmasından dolayı gizli bir işsizlik sorunu da yaşanmaktadır. "Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010" raporuna göre, Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımında tarımın payı 1990'da %47, 2010'da %25; sanayinin payı 1990'da %16, 2010'da %20 ve hizmet sektörünün payı 1990'da %38, 2010'da %55 düzeylerindedir. Dünyanın kalkınmış olarak nitelendirilen ülkelerinde tarımın ekonomideki payı daha da düşük oranlardadır. Bu konuda yapılmış olan çalışmalarda, istihdamda tarımın etkisinin düştüğü ve hizmet sektörüyle beraber sanayi sektörünün ağırlığının arttığı görülmektedir.

Tablo 1.2. Fransa ve ABD'deki İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

Yıllar	Fransa			ABD		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1800	64	22	14	68	18	13
1900	43	29	28	41	28	31
1950	32	33	35	14	33	50
2012	3	21	76	2	18	80

Kaynak: Piketty, 2014: 96.

2003 yılı Ön Ulusal Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin orta vadede ulusal kalkınma stratejisinin temel amaçları şöyle özetlenmektedir:

- “1- Yüksek oranlı ve istikrarlı büyümenin sağlanması
- 2- Uluslararası piyasalarla rekabet edebilecek, yüksek teknolojiye sahip bir ekonomik yapının oluşturulması
- 3- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması,
- 4- Fiziki alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve çevrenin korunması,
- 5- Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, kırsal kalkınmanın sağlanması, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği nedeniyle ortaya çıkan sosyal dengesizliklerin azaltılması.”

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı uygulanmaktadır. Kırsal Kalkınma Yatırımları Programı, kırsal alanda, doğal kaynakların korunmasını dikkate alarak gelir ve sosyal standartların geliştirilmesini, tarımsal üretimin artırılarak tarımsal sanayinin geliştirilmesini, gıda güvenliğinin güçlendirilmesini, alternatif gelir kaynaklarının geliştirilmesini, yürütülmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliğinin artırılmasını, altyapının iyileştirilerek hizmetlere erişimin sağlanmasını ve toplumda belirli bir kapasitenin oluşturulmasını hedeflemektedir (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2007: 9).

Türkiye’nin, müzakere tarihi almış bir ülke olarak, AB üyeliği adaylık sürecinde katılım öncesi yararlandığı yardım aracı IPA olarak isimlendirilmektedir. IPA çerçeve düzenlemesi altında beş ana bileşen bulunmaktadır. IPA bileşenleri “geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, kırsal kalkınma” olarak sıralanmaktadır. IPA’nın kırsal kalkınma ile ilgili bileşeni IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı - Kırsal Kalkınma Bileşeni) olarak isimlendirilmektedir (Günaydın,

2010: 249). IPA bileşenleri çerçevesinde 2007-2013 yılları arasında AB'ye aday ülke olarak Türkiye'ye ekonomik kalkınma ihtiyacına (istihdamın artırılması, tarımın modernizasyonu, bölgesel farklılıkların azaltılması) yönelik olarak 4,8 milyar avro kaynak aktarılmıştır. AB Komisyonunun Türkiye Strateji Belgesi taslak raporuna göre, 2014-2020 dönemi için Türkiye'ye yaklaşık 4,5 milyar avro kaynak tahsis edilmesi planlanmaktadır (Reeves, 2007: 44; Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 36).

1.5.1.7. Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Gelir dağılımı tarihsel olarak incelendiğinde, eşitsizlik ve yoksulluk olgularının ön plana çıktığı görülmektedir. Bir ülkede gelir dağılımı eşitsizliği arttıkça yoksulluğun şiddeti de artmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliği bireysel ve sınıflar arası gelir dağılımı eşitsizliği şeklinde iki kategoride ele alınmaktadır. Gelirin bireyler veya aileler arasındaki dağılımı bireysel gelir dağılımı olarak nitelendirilmektedir. Gelirden pay alan birey veya aileler, en az pay alandan en çok pay alana doğru sıralanır. Bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinde genellikle Gini Katsayısı³ kullanılmaktadır. Sınıflar arası gelir dağılımı ise çeşitli sosyal sınıfların toplam gelirden aldıkları payı gösteren gelir dağılımını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle emek, sermaye, müteşebbis ve doğal kaynaklardan oluşan üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları pay sınıflar arası gelir dağılımını ifade etmektedir. Bireysel gelir dağılımı, mikro düzeyde (hane halkı düzeyinde) bir sorun

³ Corrado Gini isimli İtalyan istatistikçi tarafından geliştirilen Gini katsayısı bir ülkede milli gelirdeki dağılımın eşit olup olmadığını gösteren ve gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülmesinde kullanılan araçlardan biridir. Mili gelir adaletli dağıtıldıkça Gini katsayısı "0" değerine yaklaşmakta, milli gelir adaletsiz bir şekilde dağıtıldıkça Gini katsayısı "1" değerine yaklaşmaktadır. Gini katsayısı, tam eşitlik durumunda "0" değerini, tam eşitsizlik halinde ise "1" değerini alır (Marshall, 1998: 257; Willis, 2005: 9).

olarak, sınıflar arası gelir dağılımı ise makro düzeyde bir sorun olarak kabul edilmektedir (Gül, 2008: 423). Gelir dağılımı eşitsizliği arttığı oranda yoksulluk da artmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında, hem dünyada kuzey-güney ekseninde hem de Türkiye’de doğu-batı ekseninde bölgeler arası gelir dağılımı eşitsizliklerinin artarak devam ettiği görülmektedir. Dünyada gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek boyutlarda olduğu ülkelerde, nüfusun en alt %20’lik kısmının milli gelirden aldığı pay ile nüfusun en üst %20’lik kesiminin milli gelirden aldığı pay arasında büyük bir fark bulunmaktadır (Gül, 2008: 441). Dünyada en zengin gelir grubunun toplam gelirden aldığı payın büyüme rakamlarıyla paralel olarak artması, gelir dağılımı eşitsizliğinin temel nedenleri arasında kabul edilmektedir (Selim vd, 2014: 76).

Zenginliğin paylaşımı, eşitsizliklerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, servetin dünya genelinde azınlık bir kesimin elinde toplanmasıyla beraber gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması gibi konular üzerinde çalışmaları olan Piketty’ye göre, dünyadaki eşitsizliklerin temel nedenleri servetin nesilden nesile benzer şekillerde aktarılması ve azınlık bir grubun elinde yoğunlaşmasıdır. Servetin sermaye sahiplerinde toplanması ve gelir eşitsizliğinin artması üzerine eleştirel bir yaklaşım geliştiren Piketty, bir ekonomide sermayenin getirisinin ekonomik büyümeden yüksek olduğu durumlarda, sermaye sahiplerinin daha zenginleştiğini ve yoksulların daha yoksullaştığını öne sürmektedir. Piketty, sermayenin getirisi iktisadi büyüme oranlarından büyük olduğu durumlarda gelir dağılımındaki eşitsizliklerin arttığını ifade etmektedir. Piketty, eşitsizliklerin ekonomik, toplumsal, askeri ve kültürel etmenlerin etkili olduğu politik ve kaotik bir tarihe sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Piketty, “zenginliğin paylaşımın tarihi, bir ülkenin genel tarihinin bir okuması olarak” değerlendirir (Piketty, 2014: 293).

Piketty’nin bulgularına göre eşitsizliğin en yoğunlaştığı ülke, servet birikiminin en yüksek olduğu ABD’dir. 2010 yılı verilerine göre, ABD’de en zengin %10’luk dilim ulusal gelirin % 45’ine sahiptir. ABD’de en yoksul yüzde %50’lik kesimin milli gelirden aldığı pay ise %36’dır (Piketty, 2014: 263). Piketty, toplumdaki üst azınlık kesimin servetleri arttıkça, üst azınlık grubun ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı üzerindeki hegemonyasının arttığını vurgulamaktadır. Piketty, yayımlanan küresel servet raporlarına ve kendi yapmış olduğu hesaplamalara dayandırarak, 1980’lerden itibaren dünya genelinde servet artışının gelirden daha hızlı olduğunu ifade etmektedir. Piketty yapmış olduğu tespiti anlaşılır kılabilmek için şu örneği vermektedir. “Dünyada ortalama servetin büyüme oranı %2 seviyelerindeyken, toplumdaki en üst %01’lik kesimin serveti yılda %6 oranında büyüdüğüne göre, en üst kesimin dünyanın toplam sermayesinden aldığı payın da üç kattan fazla olacaktır” (Piketty, 2014: 469-473). Piketty, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi için, küresel çapta sermayeye uygulanacak yüksek ve gelire göre artan oranlı bir ‘servet vergisi sistemi’ çözüm olarak önermektedir. Uygulanması öngörülen bu vergilendirme sistemiyle, daha eşitlikçi bir gelir dağılımının olacağı ve artan ekonomik büyüme oranlarıyla kapitalist sistemin varlığını sürdürebileceği varsayılmaktadır. Böylece kriz içerisinde olan küresel kapitalist sistemin varlığını sürdürebilmesi için öncelikli olarak devlete görev verilmektedir. Artan oranlı vergilendirme, sosyal devletin varlığını sürdürebilmesinin temel bir koşulu olarak ele alınmaktadır (Piketty, 2014: 535-538).

Dünya ekonomileriyle karşılaştırılarak Türkiye ekonomisine bakıldığında, Türkiye'nin gelir dağılımı açısından, adaletsizliğin oldukça yüksek olduğu ülkeler grubunda yer aldığı görülmektedir (Selim vd, 2014: 61). 1930'lardaki ekonomik bunalım ve 1960'lardan sonraki sanayileşme süreciyle birlikte Türkiye'de, gelir dağılımı eşitsizliği yüksek boyutlara ulaşmıştır (Keyder, 1999: 278).

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) tarafından hazırlanan "Gelir Eşitsizliği Ekonomik Büyümeye Zarar Verir mi?" isimli rapora göre 2012 yılında OECD üyesi ülkeler arasında Gini katsayısına göre gelir dağılımı adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülkelerin başında sırasıyla Meksika, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Gini endeksi verilerine göre Türkiye'de bölgeler arası gelir farkları OECD ülkelerinin ortalamasının üzerinde bir değere sahiptir. Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülkelere biri olması, yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal dışlanma gibi temel toplumsal sorunları büyötmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik konusunda bölgeler arası farklılıklardan ziyade bölge içindeki farklılıkların daha fazla etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle ülke genelinde var olan eşitsizlikle mücadelenin başarılı olabilmesi için öncelikle bölgelerin kendine özgü yapılarının doğurduğu eşitsizliklerle mücadele edilmesi gerekmektedir (Selim vd, 2014:153). Bu bağlamda gelir dağılımında görölen eşitsizliklerin bölgeler arası ve bölge içindeki temel nedenlerinin bilimsel açıdan araştırılması önem arz etmektedir.

Tablo 1.3. Gini Katsayısına Göre Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Yıl	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Gini Katsayısı	0.39	0.38	0.38	0.39	0.39	0.38	0.38

Kaynak: Selim vd, 2014: 72.

Tablo 1.3’te Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliği değerleri incelendiğinde son yıllar itibariyle Gini katsayısı değerlerinde önemli bir değişimin gerçekleşmediği görülmektedir. Son yıllar Türkiye ekonomisinde büyüme oranlarının yüksek olmasına karşın Gini katsayı değerlerinin ortalama 0.38 olarak devam etmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin devam ettiğini ortaya koyan önemli bir göstergedir.

“*Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*” isimli çalışmasında Yerasimos, Türkiye’nin doğusuyla batısı arasındaki dengesizliği, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süre uygulamış olduğu sosyo-kültürel politikalara dayandırmaktadır. Yerasimos, Türkiye’de bölgesel dengesizliğin yeni olmadığını, tarihsel, toplumsal, siyasal ve coğrafi nedenlerinin bulunduğunu vurgulamaktadır (Yerasimos, 1992: 345-350).

Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi raporunda GSYH⁴ verilerine göre Türkiye’nin batısı ile doğusu arasında sosyo-ekonomik yönden dört kat fark bulunduğu vurgulanmaktadır (2013b: 5). Bölgesel dengesizliklerden en fazla etkilenen bölgelerin başında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nin sosyo-ekonomik yönden Türkiye’nin en az gelişmiş bölgesi olduğu görülmektedir (Eşiyok, 2002: 11). Doğu Anadolu Bölgesi; Türkiye’nin kişi başına düşen gelirin düşük, tarımla uğraşan nüfusun yüksek, sanayileşmenin zayıf ve dışa göçün yüksek oranlarda olduğu bir bölgesi olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye’de iş dünyasını temsil eden önemli derneklerden biri olarak kabul edilen Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından desteklenerek hazırlanan “Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir

⁴ GSYH, bir ülkenin sınırları içinde mal ve hizmetlerin toplamını ifade eder.

Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler” başlıklı raporda, 2002-2011 döneminde bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinin nasıl bir seyir izlediği, gelir eşitsizliğine etki eden fonksiyonel gelir kaynaklarının neler olduğu ve bölgesel eşitsizliklerin etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışmada uygulanmakta olan ekonomi politikalarının Türkiye’deki gelir dağılımına olan etkileri istatistiksel verilerden hareketle değerlendirilmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre, bireysel gelir dağılımı eşitsizliğine ilişkin tüm eşitsizlik göstergelerinde, 2007-2011 yılları arasındaki dönemde kayda değer bir ilerlemenin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu araştırmaya göre, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin en önemli nedenlerinden birisi faiz gelirleri diğeri ise müteşebbis gelirleridir. Araştırmada Türkiye’de bölgeler arasındaki farkların iki kata kadar çıktığı ve bölge içi eşitsizliklerin, bu olumsuz durumu artıran temel unsur olduğu vurgulanmaktadır (Selim vd, 2014: 15-16).

Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ve bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi Türkiye’nin önemli sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bölgeler arası dengesizlikleri gidermede, merkezi bütçeden tahsis edilen kaynağın yetersizliği, ayrılan kaynakların etkin ve doğru bir şekilde kullanılmaması, teşvik sisteminden kaynaklanan sorunlar, planlama eksikliği, kurumlar arası koordinasyon eksikliği, ilgili kurumların kapasite eksikliği, popülist nedenlerden ötürü yapılan göstermelik yatırımlar gibi nedenlerden ötürü Türkiye’de uygulanan beş yıllık kalkınma planları başarılı olmamıştır⁵. En son hazırlanan 10. Kalkınma Planı dahil tüm kalkınma planlarında bölgeler arası dengesizliğin kaldırılarak tüm kentlerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Sürekli revize edilerek uygulanan beş yıllık kalkınma planlarına rağmen bölgeler arasındaki dengesizliklerin

⁵ En son, 2 Temmuz 2013’de TBMM Genel Kurulu’nda Onuncu Kalkınma Planı kabul edildi ve 6 Temmuz 2013’de Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

sürüyor olması düşündürücüdür. Türkiye’de bölgeler arası gelir dağılımı adaletsizliği, uygulanan sosyo-ekonomik politikaların bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmaya yönelik kalkınma politikaları, 1923-50 yılları arasındaki devletçilik dönemi, 1950-60 yılları arasındaki liberal dönem ve 1960 yılından günümüze kadar uzanan planlı dönem olmak üzere üç ayrı dönemde ele alınmaktadır (Dinler, 2010: 53).

Uygulanan kalkınma politikaları, planları ve projeleriyle kayda değer bir başarının sağlanamamasının coğrafi, kültürel, tarihsel, siyasal vb çeşitli nedenlerinin olduğu ifade edilmekte, bölgesel dengesizliklerin temel nedenleri konusunda farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu politikaların bir sonucu olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyoekonomik açıdan geri kaldığı ve diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının artarak devam ettiği görülmektedir.

Türkiye’de, Kalkınma Bakanlığı tarafından belirli aralıklarla bölgelerin ve illerin gelişmişlik düzeyini belirleyen çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar kamuoyunun bilgisine sunulmak üzere yayımlanmaktadır. 2003 yılında DPT tarafından yapılan iller bazında kişi başına düşen GSYİH açısından Muş ili 80. sırada; illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre ise 81. sırada yer almaktadır. 2012 yılında yayınlanan raporlarda da söz konusu insani gelişmişlik sıralamasının değişmediği görülmektedir. Kalkınma Bakanlığı’na hazırlanan sosyo-ekonomik gelişme endeksi değerlendirme kriterleri 8 alanla sınırlandırılmıştır. Demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçilik ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik, yaşam kalitesi gibi göstergelerin değişken olarak kullanıldığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre ilk beşte bulunan İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa illeri Türkiye’nin batısında; son beşte ise Muş, Ağrı, Bitlis, Şırnak

ve Hakkari illeri Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır (www.dpt.gov.tr). Bu durum bölgeler arası dengesizliğin ve kalkınma hedeflerine istenilen düzeyde ulaşılmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Çabuk Kaya, 2010: 121).

1.5.1.8. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Dünya genelinde, kadınların erkeklere oranla temel insani gereksinimlerin karşılanması açısından daha yoksun kaldıkları, daha sağlıksız yaşadıkları, daha fazla ayrımcılık ve şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Ayrıca, çoğu toplumda kadınların eğitim olanaklarından yeterince yararlanamama, mesleki kariyer yapmada engellerle karşılaşma, iş yaşamında ayrımcılığa maruz kalma, politik yaşamdan dışlanma gibi büyük sorunlarla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Bazı ülkelerde kadınların yaşamış oldukları sorunların yasal çerçevesi veya hukuksal alt yapısı bulunmamaktadır. Yapılan cinsiyet ayrımcılığına dayalı uygulamalara mülkiyet hakkından yararlanamama, mirastan pay alamama, kamusal yaşamda yeterince yer alamama, seyahat özgürlüğünü kullanamama, çocuk yaşta zorla evlendirilme gibi örnekler verilebilir. Kadına yönelik söz konusu ayrımcı sosyal ve politik faktörler, kadının duygusal açıdan yıpranmasına ve insani yapabilirlik kapasitesinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu ayrımcı uygulamalar karşısında, özellikle azgelişmiş ülkelerde kadınlar, haklarının savunulmasını sağlayacak hukuksal ve kurumsal yapılardan yoksun bırakılmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde nispeten kadının konumunda iyileşme olmakla beraber, insani yaşam kriterlerinde istenilen düzeyde bir ilerlemenin olmadığı görülmektedir (Nussbaum, 2000:1-2).

Janet Momsen, “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma” (2010) isimli çalışmasında, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bir kalkınma sorunsalı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetle sağlık, şiddet, çevre, kırsal yapı ve kentleşme arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Çeşitli istatistiksel verilerle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili sorunları irdeleyen Momsen’e göre tarımın modernizasyonu cinsiyetler arasındaki işbölümünü kadının aleyhine değiştirmiştir. Tarımsal teknolojinin gelişmesi sonucunda, kadının toprak üzerindeki kaynak kontrolü etkisini kaybetmiştir. Kadının hem mesleki hem de mekânsal hareket alanı erkeğe göre gerilemiştir. Bazı azgelişmiş ülkelerde, kadının çalışma ve seyahat özgürlüğü kocası veya babasının iznine tabi kılınmaktadır. Kadın, geleneksel annelik rolüne sıkıştırılmaktadır. Momsen’e göre kalkınma politikalarının başarı veya başarısızlığı, kadının statüsünde hayati öneme sahiptir. Her toplumsal cinsiyetin inşa sürecinde, sınıf, din, etniste gibi etkenler belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetin “Batılı- Batılı olmayan, beyaz kadın – beyaz olmayan kadın, sömüren kadın ve sömürülen kadın” şeklinde ikili bir yapıda ele alınması söz konusudur. Momsen’e göre, kalkınma politikalarında yoksullukla mücadele edilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanarak kadının toplumsal konumun güçlendirilmesi temel hedef olmalıdır.

Uluslararası kalkınma kuruluşları tarafından sürdürülen kalkınma politikalarında erkeklerle kadınlar arasındaki sosyo-ekonomik alanlardaki tüm ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasının hedeflendiği ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kalkınmanın temel hedef ve araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan “Dünya Kalkınma Raporu 2012 Genel Bakış: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma”

rapora göre, kalkınmanın gerçekleşmesi için cinsiyet eşitliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Raporda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve dolayısıyla kalkınmanın sağlanabilmesi için öne sürülen temel şartlar şunlardır (Dünya Bankası, 2012: 3):

- Kadınların eğitime, ekonomik fırsatlara ve üretken girdilere erkeklerle aynı düzeyde erişebilmesini önleyen engeller ortadan kaldırılmalıdır.
- Kadınların mutlak ve göreceli statüleri iyileştirilmelidir.
- Kadınlarla erkeklerin sosyal ve siyasi açıdan aktif olması, kararların alınmasında ve politikaların şekillendirmesinde eşit koşullar sağlanmalıdır.

TEPAV'ın "81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi 2014" başlıklı çalışmasında, Türkiye'de kadınların toplumsal konumunun oldukça zayıf olduğu konuyla ilgili çeşitli göstergelerden hareketle ifade edilmektedir. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesindeki verilere göre, kadınlar ile erkekler arasında eşitsizlikler en az İstanbul, Tunceli, Bolu, Düzce ve Eskişehir illerinde yaşanmaktadır. Kadınlar ile erkekler arasında eşitsizliklerin en yoğun yaşandığı illerin ise Ağrı, Şırnak, Muş, Şanlıurfa illeri olduğu belirtilmektedir. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesinde eşitsizliklerin en yoğun yaşandığı illerin aynı zamanda yoksulluğun da en şiddetli şekilde yaşandığı iller olduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin, BM Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği endeksine göre, 2012 yılında tüm ülkeler arasında 68. sırada yer aldığı belirtilmektedir (Demirdirek ve Şener, 2014: 5).

1.5.2. Kuramsal Yaklaşımlar

Hem kalkınma kuramlarına olan ilginin artması hem de az gelişmiş ülkelerin sorunlarının ön plana çıkması, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hız kazanmıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren kalkınma kavramı, üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan insanlarla ilişkilendirilerek ele alınmıştır (Kaynak, 2007: 27). Bu süreçte kalkınma ile ilgili olarak kurulan bazı temel örgütler şunlardır: 1960 yılında Uluslararası Kalkınma Örgütü, 1961 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve 1965 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.

Bu bölümde kalkınmayla ilgili eleştirel yaklaşımların temel varsayımları sunulmaya çalışılmıştır. Kalkınma konusunda birbirinden farklı çok sayıda yaklaşımın bulunması bu konunun ne denli önemli ve tartışmalı olduğunu bize göstermektedir. Kalkınmayla ilgili eleştirel çalışmalarıyla tanınan Veltmeyer (2006: 39), kalkınma konusunda sekiz temel akım ya da yaklaşım olduğundan söz etmektedir. Veltmeyer'in ifade ettiği temel yaklaşımları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Klasik büyüme ve modernleşme kuramları
2. Latin Amerika yapısalcılığı
3. Adil büyüme, adil üretim dönüşümü ve insani kalkınma
4. Dünya sistemi kuramı olarak yeniden formüle edilen neo-Marksist bağımlılık kuramı
5. Neo-klasik serbest dünya pazarı paradigmasına ve rasyonel bir ekonomik ve siyasal davranış seçim modeline dayanan yeni ekonomik politika

6. Çeşitli kuramsal biçimlerde yeni uluslararası ekonomi politikası
7. Toplumsal cinsiyet, etnisite ve yoksullar bağlamında toplumsal olarak kapsayıcı, aşağıdan, halk merkezli, insani, çevre ve geçim kaynakları bağlamında sürdürülebilir ve katılımcı alternatif kalkınma
8. Post-yapısalcılık, tabana dayalı postmodernizm, kalkınma karşıtlığı ve eleştirel alternatif kalkınma.

Yoksulluk, azgelişmişlik, kalkınma, küreselleşme, hükümet politikaları gibi konularda yapmış olduğu eleştirel nitelikteki çalışmalarıyla tanınan Veltmeyer, teorik ve pratik düzlemde kalkınma konusunda yapılmış olan çalışmaları değerlendirmektedir. Kalkınma ve emperyalizm arasındaki ilişkiyi, küreselleşmenin olumsuz yansımalarını azgelişmiş ülkeler açısından değerlendiren Veltmeyer, alternatif bir kalkınma arayışının devam ettiğini vurgulamaktadır. Veltmeyer, 1970 ve 1980'lerde uygulanmakta olan kalkınma politikalarının azgelişmiş ülkeler açısından başarısız olduğunu, bugünkü biçimleriyle Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların ve merkezi hükümetlerin öne sürdükleri kalkınma modellerinin, tavsiye edilen yaklaşımların hem teoride hem de de pratikte başarısızlığa mahkûm olduğunu vurgulamaktadır. Veltmeyer'e göre yapılması gereken dünya kapitalist sisteminin ekonomik ve siyasal yapısında kalıcı bir toplumsal değişimin gerçekleştirilmesidir (2006: 10).

Veltmeyer, kalkınmayla ilgili topluluk temelli, yerele önem veren, insani yönü güçlü, çevre ve geçim kaynakları bakımından sürdürülebilir, eşitlikçi, katılımcı, alternatif yeni bir paradigma arayışının devam ettiğini vurgulamaktadır (Veltmeyer, 2006: 185).

Giddens ise kalkınmayla ilgili birbirinden farklı üç ana yaklaşımdan söz etmektedir. Bu ana akımlardan ilki, bireylerin ekonomik seçimlerinde devlet kısıtlaması olmadan tamamen özgür bırakılmalarının en iyi ekonomik sonuçların alınacağını varsayan Pazar Odaklı Kalkınma kuramıdır. İkincisi, azgelişmişliğin nedenini küresel kapitalizm ve onun uzantısı olan çok uluslu şirketlerin operasyonları olarak gören Bağımlılık ve Dünya Sistemi kuramıdır. Üçüncüsü ise devletin kalkınmadaki etkin rolüne vurgu yapan Devlet Merkezli Kalkınma kuramıdır. Giddens'a göre, bu kuramların her birinin kendilerine özgü zayıf ve güçlü yanları bulunmaktadır. Giddens, bu kuramların ortak bir eksikliğinin, kadınların kalkınma üzerindeki etkisine yeterince yer verilmemesi olduğunu vurgulamaktadır (Giddens, 2008: 451).

Haq'e göre kalkınmayla ilgili muhafazakar, reformist ve radikal olmak üzere üç ana gelenekten söz edilebilir (Haq, 1999: 48-50).

1) Kalkınmayla ilgili birinci gelenek olarak nitelendirilen muhafazakar gelenek kendi içinde iki ana yaklaşıma ayrılır. Birincisi, ekonomik büyüme ve devletin müdahalesiyle ilişkilendirilen yaklaşımdır. Keynesyen ve post Keynesyen teoriler buna örnek olarak verilebilir. İkinci yaklaşım ise modernleşme teorileridir. Modernleşme teorileri; sosyolojik, politik ve psiko-kültürel olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır.

2) Reformist geleneksel yaklaşımlar sosyal değişimde reformların yapılmasını ve muhafazakar geleneksel yaklaşım ile radikal yaklaşımın tezlerinin gözden geçirilerek değerlendirilmesini savunurlar. Reformist gelenekte üç ana teori vardır: Muhafazakar reformist teori, radikal reformist teori ve eleştirel reformist teori.

3) Radikal gelenek, toplumlar arasındaki çelişkiler üzerinde durmaktadır.

Marksist gelenek olarak da nitelendirilir. Bu gelenekte üç ana teori vardır: a- Klasik Marksist teori, b- Neo-Marksist teori, c- Bağımlılık teorisi.

Willis, kalkınma konusundaki temel yaklaşımları 1950’li yıllardan itibaren on yıllık periyodik dönemler şeklinde ele almakta ve dönemler arasında yaklaşım farklılıklarının olduğunu belirtmektedir. Willis’a göre 1950’lerde geçerli olan ana yaklaşımlardan birincisi modernleşme kuramıdır. Bu yaklaşıma göre, tüm ülkeler Avrupa ülkeleri gibi bir kalkınma modelini benimsemelidirler. 1950’lerde geçerli olan ikinci yaklaşım ise yapısalcılık kuramıdır. 1960’larda geçerli olan temel yaklaşımlar modernleşme ve bağımlılık kuramları olduğu görülmektedir.

Bağımlılık kuramına göre, Güney ülkeleri Kuzey ülkeleri tarafından sömürüldüğü için gelişmemişlerdir. Kuzey ile güney ülkeleri arasında eşitsiz ve sömürüye dayalı bir ilişki söz konusudur. 1970’lerde kalkınma konusunda bağımlılık kuramı etkisini sürdürmekle beraber yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde temel ihtiyaçların giderilmesi özellikle yoksullara yönelik olarak hükümet yardımları önem kazanmıştır. Ekonomik büyümenin kontrol altına alınarak, kaynakların kullanılmasında ekolojik dengeye zarar verilmemesi, çevrenin korunması, nüfus kontrolü önem kazanmıştır. Kalkınmada kadının konumunun güçlendirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları gündeme gelmiştir. 1980’lerde neo-liberal politikaların egemen olduğu görülmektedir. 1980’lerde sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları önemini artırmıştır. 1990’larda, kalkınma konusunda, neo-liberal politikalar etkisini sürdürmüş, sürdürülebilir kalkınma konusu önemini korumuştur. Farklı sosyal ve kültürel gruplar ile kalkınma arasındaki ilişki tartışılmıştır. 2000’li yıllarda ise neo-liberal politikalar ile birlikte sürdürülebilir kalkınma konusu önemini korumuştur

(Willis, 2005: 27).

Eleştirel şekilde kalkınma konusunu ele alanlara göre kalkınma kuramları, kapitalist Batı dünyasının üretim çözüm olarak sunduğu kuramlardır. Kapitalist dünya sistemi içinde yer aldıkları sürece az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını Batı'nın öne sürdüğü çözüm önerileriyle çözmeleri zor görünmektedir. Kalkınma politikalarının toplumda var olan eşitsizlikleri azaltmadığı aksine eşitsizlikleri sürdürdüğü şeklinde eleştirel yaklaşımlar bulunmaktadır. Kalkınmış ülkelerin bulundukları konuma, kalkınmamış ülkelere önerdikleri politikalar ya da kurumlarla gelmedikleri ifade edilmektedir. Kalkınmış ülkeler tarafından öne sürülen reçetelerin kalkınmayı kolaylaştırmadığı aksine zorlaştırdığı ileri sürülmektedir (Ayman Güler, 2005: 49; Chang, 2009: 18).

Kalkınma kuramlarının küresel eşitsizlik, yoksulluk gibi sorunların ele alınmasında birbirinden farklı, kendilerine özgü güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Kalkınmayla ilgili “modernleşme” olarak nitelendirilen geleneksel yaklaşım, Batı tipi sanayileşme ve ekonomik büyümeyi önemsemeyerek Batı tipi kalkınma politikalarını tek alternatif olarak görmektedir. Kalkınmayla ilgili eleştirel yaklaşımlar ise sanayileşme ve ekonomik büyümeyi referans alan yaklaşımı reddetmekte ve farklı alternatif kalkınma modellerini içeren yaklaşımları savunmaktadır. Dolayısıyla kalkınmayla ilgili çalışmalarda, modernleşme ve bağımlılık kuramlarının kalkınmaya ilişkin farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu bağlamda, kalkınma konusundaki temel yaklaşımların genel bir çerçevede ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

1.5.2.1.Modernleşme Kuramı

Modernleşme, sanayileşme ile birlikte oluşan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci olarak ele alınmaktadır. Modernleşme kavramı, içerik olarak sanayileşme süreci sırasında şekillenmiştir. Modernleşme kuramına göre azgelişmiş ülkeler; modern ekonomik kurumları, teknolojileri ve kültürel değerleri benimsemeleri durumunda ekonomik yönden gelişebileceklerdir. Modernleşme kuramında, gelişme geleneksel olandan modern olana doğru aşamalı bir geçiş şeklinde ele alınmaktadır. Modernleşme kuramında, azgelişmiş ülkelerin kalkınabilmesi; gelişmiş ülkelerin sahip oldukları sosyal, siyasal ve ekonomik değerleri kabul ederek uygulaması durumunda mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Modernleşme kuramcıları, azgelişmiş ülkelerin Batı kapitalizminin ekonomik ve toplumsal sistemini örnek alarak uygulaması durumunda gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkabileceklerini savunmaktadırlar. Modernleşme kuramına göre “azgelişmiş toplumlar”, “modern” ya da “gelişmiş” toplumlara dönüşmek zorundadırlar. Modernleşme kuramcıları kalkınma ile ilgili uygulanmakta olan politikaları olumlu bir şekilde değerlendirmektedirler (Marshall, 1999: 261; Giddens, 2008: 451; Heywood, 2011: 356).

Max Weber, Talcott Parsons, Emile Durkheim gibi modernleşmeci sosyologlar, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın başlatıcısı ve devam ettiricisi olarak rasyonelliği (aklın egemenliğini) kabul etmişlerdir. Weber’e göre, kapitalist kalkınma ile rasyonellik arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Kaynak, 2007: 35). Kalkınma; sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda bir modernleşme projesi olarak düşünülmektedir. Modernleşme kuramında, kalkınma gelenekten moderniteye

doğru aşamalı bir geçiş olarak, ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.

Modernleşme kuramına göre, bir ülkenin kalkınamamasının temel nedenlerinden biri o ülkenin kendi iç koşullarıdır (Cirhinlioğlu, 1999: 16). “Modern endüstriyel devletlerin, nüfuz etme alanları görece olarak politikalarını hayata geçirmelerine olanak sağladığından, klasik despot devletlerden çok daha güçlü olduğu” varsayılmaktadır. Despotik gücün devletin zayıflığının bir kaynağı olduğu ve gücün gelişmişlik derecesinden doğduğu düşünülmektedir. Güçlü devletler tarihsel olarak başarılı olan, ekonomik kalkınmayı teşvik eden devletlerdir. Güçlü devletler bunu egemen gruplarla işbirliği yaparak gerçekleştirmişlerdir (Weiss ve Hobson, 1999: 18-159).

Gelişme sosyolojisinde, gelişmiş/azgelişmiş ayırımına benzer şekilde geleneksel ve modern toplumsal yapılar ayırımı yapılmaktadır. Parsons’a göre, her toplum geleneksel olandan modern olana doğru zamanla evrilecektir (Ercan, 2006: 107). Kalkınma süreci gelenekselden moderne doğru çizilmektedir. Hedef, azgelişmiş dünyada Batı tipi ekonomik yapılar veya kurumlar oluşturmaktır. “Bütün toplumlar için başlangıç noktası geleneksel toplum, gelişmenin varış noktası ise modern toplumdur.” Modern toplumun sahip oldukları, geleneksel ya da azgelişmiş toplumun “şimdilik” sahip olamadıklarıdır (Ayman Güler, 2005: 42). Batılı sanayileşmiş ülkeler penceresine göre tanımlanan modernleşme kuramına göre dünya toplumları iki kategoride ele alınmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre Asya, Afrika ve Latin Amerika toplumları genellikle modernlik karşıtı, geleneksel, okumamış, kadercı, kırsal, sanayileşmemiş, tutucu birtakım özelliklere sahip olan toplumlardır.

Batı toplumları ise modern, eğitimli, seküler, bilimsel, kentli, vb özelliklere sahip toplumlar olarak nitelendirilmektedir (Kline, 2006: 460).

Modernleşme kuramcıları, gelişmiş ülke özelliklerine sahip olmayan ülkeleri “azgelişmiş” olarak değil “gelişmekte olan” ülkeler olarak nitelendirmeyi tercih ederler. “Gelişmekte olan ülke” tabiri kulağa hoş gelen veya rahatsız edici olmayan bir nitelendirme olarak dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma göre, modernleşme çalışmalarının sonucunda azgelişmiş ülkeler, Batı tarzı kurum ve değerleri benimsedikleri ve kendi toplumlarında uyguladıkları takdirde gelişeceklerdir (Aslan, 2013: 180).

Modernleşmeci kuramcılardan biri olarak kabul edilen Rostow “İktisadi Gelişmenin Merhaleleri” isimli çalışmasında her azgelişmiş toplumun tarihsel olarak belirli aşamalardan geçerek gelişebileceğini ileri sürmektedir. Rostow’a göre, her toplum tarihsel olarak şu aşamalarından geçerek kalkınmasını tamamlayacaktır: 1) Geleneksel toplum, 2) Hazırlık aşamasındaki toplum, 3) Kalkış aşamasındaki toplum, 4) Kalkınma (iktisadi olgunlaşma) aşamasındaki toplum 5) Refah (olgunluk) aşamasındaki toplum. Rostow’a göre, *geleneksel aşamadaki toplumda* ekonomik yapı tarıma dayalıdır ve üretim biçimi ilkeldir. Tasarruf oranları düşük, iş ahlakı gelişmemiş ve kaderci bir toplumsal yapı egemendir. Üretim seviyesi modern bilim ve teknolojinin gelişmemesi nedeniyle düşüktür. Sosyal organizasyonlarda aile ve akrabalık ilişkileri egemendir. İkinci aşama olan *hazırlık aşamasındaki toplumda* ekonomik büyüme ve kalkınmaya geçiş için gerekli olan şartların hazırlandığı görülmektedir. Rostow, azgelişmiş ülkelerde gelişmenin olması için gerekli olan hazırlık şartlarının, genellikle gelişmiş ülkelerin dışarıdan müdahalesi sonucunda oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, gelişmenin olabilmesi için temel

şart etkin ve merkeziyetçi bir ulus devletin kurulmasıdır. Bu aşamada girişimci bir sınıfın ortaya çıkmasından söz edilmektedir. Üçüncü aşama olan *kalkış aşamasındaki toplumda* tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru bir değişim gerçekleşmektedir. Üçüncü aşama gelişmenin önündeki engellerin kaldırıldığı aşamadır. Bu aşamada yeni toplumsal kurumlar oluşturularak üretimde yeni teknolojiler kullanılmaktadır. Kalkınma aşamasındaki toplumda ekonomik büyüme ve kalkınmanın büyük oranda gerçekleştiği görülmektedir. Bu aşamada gelir artışı nüfus artışından fazladır. Yeni sanayi kolları gelişmiştir. Sektör temelli büyüme yaygınlaşmıştır. *Refah toplumu aşaması* ise toplumun tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve sorunlarının giderildiği aşama olarak ele alınmaktadır. Yaşam standartların yükselerek zenginliğin yaygınlaştığı aşamadır (Rostow, 1971: 21-22; Willis, 2005: 41; Giddens, 2008: 454).

Ekonomik aşamalarla politik bakış açısı, güvenlik, refah ve anayasal düzenin oluşturulması arasında bir ilişki bulunmaktadır. Rostow'un öne sürdüğü Batı merkezli kalkınma yaklaşımı, Batılı olmayan toplumlar için bir model olarak sunuldu. Modernleşme teorisi olarak nitelendirilen bu yaklaşıma göre Batı tipi bir gelişme modeli tarihsel olarak zorunluluktur. Rostow'un yaklaşımında kalkınma sanayileşmeyle, modernleşme ise batılılaşmayla eşanlamda kullanılmaktadır. Bu dikotomi Batılı birçok aydın tarafından yanlış bulunmuş ve eleştirilmiştir. Rostow'un öngördüğü ilerlemeci toplumsal gelişme çizgisinin henüz gerçekleşmediği ve gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliklerin her geçen gün arttığı görülmüştür. Kalkınmanın iddia edildiği gibi basit ve otomatik bir geçiş süreci olmadığı anlaşılmıştır. Rostow'un savunduğu ilerlemeci bakış açısı özellikle bağımlılık kuramı temsilcilerinin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Bağımlılık teorisyenleri modernleşme teorisini, etnosantrik ve kültürel çeşitliliği ihmal eden bir

sosyal düzenleme kuramı olarak gördüler. Bağımlılık teorisyenleri, modernleşme teorisyenlerinin gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki zenginlik, gelir ve güç arasındaki boşluğu sadece ticaret, yatırım ve finanstan ibaret olarak görmelerini eleştirmişlerdir. Bağımlılık kuramının temsilcilerinden Andre Gunder Frank, Rostow'un emperyalizm ve yeni sömürgecilik tarihini görmezlikten geldiğini vurgulamıştır (Marshall, 1988: 662; Kline, 2006: 460).

1.5.2.2. Bağımlılık Kuramı

Azgelişmişlik kavramı üzerinde yoğunlaşan Bağımlılık kuramı temsilcileri, başta Yapısalcılık ve Marksizm olmak üzere iki temel kaynaktan etkilenererek (Harrison, 1988: 62; Ercan, 1996: 142) sosyal problemler ve eşitsizlikler üzerinde durmuşlardır. Marx'ın kapitalist sisteme yönelik eleştirel görüşleri, bağımlılık ve merkez-çevre kuramlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Marx'a göre, insanlık kaçınılmaz olarak sınıf çatışmalarının belirlediği belli aşmalardan geçmek zorundadır. Bağımlılık kuramı temsilcileri, sınıflar arasındaki sosyal, siyasal ve maddi eşitsizlikler üzerinde durarak sosyo-politik sistemi eleştirmektedirler. Bağımlılık kuramcılarına göre yoksulluk, azgelişmişlik, açlık gibi temel sorunlar kapitalist sistemin yapısından kaynaklanmaktadır. Bağımlılık, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin yapısını anlatır. Azgelişmişlik açıklanırken, azgelişmişliğin gelişmişlikle olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Azgelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında yayılmasının bir ürünüdür. Azgelişmişliğin anlaşılabilmesi için kapitalist sistemin iyi incelenmesi gerekmektedir (Gülalp, 1983: 133; Freyssinet, 1985: 348; Savran, 2008: 256).

Bağımlılık kuramı temsilcilerine göre, küresel kapitalist sistemde azgelişmiş ülkeler, yoksulluk ve sömürü çarkının içine hapsedilmiştir. Küresel eşitsizlik, güç kullanma dahil her türlü yolla muhafaza edilmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin değişmesiyle bu sorunlar ortadan kaldırılabilir (Giddens, 2008: 455). Ülkeler arasında görülen ekonomik ilişkilerdeki eşitsizlik, dünya kaynaklarının kullanımına ve kontrolüne yansımaktadır (Tümertekin, 2007: 106). Azgelişmiş ülkelerin kalkınması, kapitalist ülkelerle eşitsiz ilişkilerin ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır (Freyssinet, 1985: 226).

Bağımlılık okulunun en önemli özelliği iç ve dış etkenler arasındaki etkileşime yaptığı vurguyla analiz yapmasıdır (Meier, 1989: 105). Bağımlılık okuluna göre, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında güç ve kontrole dayanan bir sömürü ilişkisi bulunmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçtiği aşamalardan geçerek gelişmesi imkânsızdır. Paul Baran, Andre Gunder Frank, Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Fernandon Cardoso, Theotonio Dos Santos gibi ‘bağımlılık okulu’ temsilcileri gelişme sorununu azgelişmiş toplumlar açısından ele alarak bağımlılık kuramının gelişimine katkı sağlamışlardır. Bağımlılık okulu temsilcilerinin en önemli ortak noktaları, geri kalmışlığın nedenlerini geri kalmış ülkeler dışında arıyor olmalarıdır (O’Brien, 1992: 34; Turner, 2006: 133).

Bağımlılık kuramında, gelişme ve az gelişme kavramları aynı madalyonun iki yüzü olarak değerlendirilmekte ve sosyo-ekonomik koşullar bir ülkenin dünya ekonomik sisteminde bulunduğu konumla ilişkilendirilmektedir. Merkez – çevre ayırımına azgelişmiş ülkeler penceresinden bakan bağımlılık kuramı teorisyenleri, çok uluslu şirketler ile yerel işbirlikçi elit azınlık sınıf arasında bir işbirliğinin olduğu ve bu işbirliği sonucunda periferi ülkelerin kaynaklarının merkez ülkeler lehine

kullanıldığını ileri sürmektedirler. Merkez ve çevre ülkeler arasında bir kutuplaşmaya neden olan bu durumu da bağımlılık kuramı teorisyenleri formel bir sömürge olmadan fakat koloni dönemi sömürgeciliğinden içerik olarak farklı olmayan bir durum olarak nitelendirmektedirler (Kline, 2006: 461).

Bağımlılık kuramının en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Baran’a göre azgelişmiş ülkelerin azgelişmişliğini, gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde aramak gerekmektedir. Bağımlılık durumu gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkinin bir sonucudur. Baran, gelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerin kalkınması için verdikleri çabaların oldukça tartışmalı ve inandırıcılıktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Baran’a göre azgelişmiş ülkelerin gelişmemiş olmasının nedeni Batı Avrupa kapitalizmidir. Azgelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında gelişmesinin ürünüdür. Baran, kapitalizmi bir devlet ya da bölgenin diğer devlet ya da bölgeler aleyhine gelişmesi olarak tanımlamaktadır (Ercan, 1996: 147-148; Keyder, 2009: 99). Baran, kapitalist sistemin çelişkili yönlerini Marksist bir perspektifle analiz ederek kalkınma literatürüne katkıda bulunmuştur. Baran’a göre ileri kapitalist ülkeler azgelişmiş ülkelerin nasıl ve nereye kadar kalkınacaklarını belirlemektedirler. Gelişmiş ülkeler, pre kapitalist ülkelerin yerli elitleriyle anlaşarak kalkınmayı geciktirmektedirler. Böylece ileri kapitalist ülkeler azgelişmiş ülkelerin iç kaynaklarını kolayca kullanabilmekte ve sömürü ilişkisini sürdürmektedirler.

Yabancı sermaye sahiplerince bağımlı ülkelerin kaynaklarının büyük kısmına da el konulmaktadır. Geleneksel elitler ise lüks tüketime harcama yapmaktadırlar (Meier, 1989: 105) Baran, azgelişmiş ülkelerin kapitalist dünya sisteminin sömürü çarkından kurtulmaları için bu toplumlarda, akılcı çözümlerin üretilmesi ve kendine

güvenin sağlanarak toplumcu ekonomik planlamanın gerçekleştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Harrison, 1988: 71).

Bağımlılık kuramcılarına göre kalkınma, sadece burjuva sınıfının ya da şehir esnafının gelişmesi anlamına gelmemektedir. Kalkınma, tüm toplum kesimlerinin özellikle de yoksul kesimlerin daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasını ifade etmektedir (Tümertekin, 2007: 171). Bağımlılık okulu, azgelişmişliği sömürü ilişkisine dayanan dış etkenlere bağlamaktadır (Meier, 1989: 62). Azgelişmiş ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığı ticari, mali ve teknolojik bağımlılıktır (Başkaya, 1997: 110). Baran’a göre merkezden çevreye doğru kapitalizmin yayılması, çevrede “gelişmişlik” sağlamak yerine “azgelişmişlik” üretmektedir (Akt. Başkaya, 2000: 79). Kapitalizm, dünya ekonomisinde eşit olmayan ilişkilerin egemenlik kurmasına sebep olmaktadır. Frank’a göre kapitalist mekanizmalar merkezde kalkınmayı, çevrede ise azgelişmişliği doğururlar (Merquior, 2008: 66).

Gelişme ve azgelişmişlik konularında çok sayıda çalışması bulunan önemli isimlerden biri olarak kabul edilen Samir Amin’in kalkınma çalışmaları konusunda savunduğu temel tezler şöyle özetlenebilir:

“1) Merkez ve periferideki toplumsal kuruluşlardan oluşan kapitalist sistem, esas olarak mübadele ilişkileri ve üretimde eşitsiz uzmanlaşma yoluyla, tek bir dünya sistemi halinde bütünleşmiştir.

2) Bu dünya sisteminde, eşitsiz üretkenliklere ve heterojen üretim ilişkilerine sahip üretim tarzları hiyerarşik bir biçimde yapılanmıştır.

3) Periferinin üretim tarzları merkezindeki kapitalist toplumsal kuruluşlarla eklemlenmiş; fakat birbirinden kopuk durumdadırlar.

4) Bu eklemlenme yapısı, başlangıçta siyasal tahakküm, daha sonraysa eşitsiz değişim mekanizması yoluyla merkezî periferiye dayattığı ve kapitalist toplumsal kuruluşların iç dinamiği ile belirlenen uluslararası uzmanlaşma biçimlerinin yüzyıllarca süren evriminin sonucudur.

5) Ekonomik artık transferi ilkel birikimin bir ürünü olarak çevresel kapitalist toplumsal kuruluşlardan merkezi kapitalist toplumsal kuruluşlara doğru olur” (Amin, 1997: 28-29).

Amin, “Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme” isimli çalışmasında ise ekonomizme ve Batı merkezli bakış açısına karşı olan bir düşünce çizgisini temsil ettiğini belirtir (Amin, 1997: 47). Amin, kapitalizmin tarihsel olarak genişleme ve bunalım dönemlerini ele almakta ve 21.yüzyılın temel sorunlarına emperyalist sistemin karakteristik özellikleri üzerinde durarak analiz etmektedir. Amin, “kapitalizme karşı ortak mücadelede, merkez ve periferideki somut sınıf kavgalarının nasıl eklemlenebileceğini” irdelemektedir. Emperyalist sistemle birlikte kapitalist sistem, eşitsiz gelişmeyi şiddetlendirmektedir. Amin’e göre emperyalizm, kapitalist sistemin en üst aşaması olup büyük bir bunalım yaşamaktadır (Amin, 1997: 57).

Frank, gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularını, metropol ve uydulardan oluşan dünya kapitalist sistemine bağlamaktadır. Azgelişmişlik, büyük ölçüde azgelişmiş uydu ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki metropol-uydu ilişkilerinin tarihsel ürünüdür. Uydular, ancak metropollerin çıkarlarıyla uyumlu olduğu sürece ve metropollerin izin verdiği oranlarda kalkınabilmektedirler. Uydu-metropol ilişkisinde belirleyici olan taraf uydu ülkeler değildir. Eğer belirleyici olan taraf uydu ülkeler olsaydı bu ülkelerde yerel kalkınma daha mümkün olabilirdi. Frank’a göre uydu-metropol zincirinin tamamen kırılması ancak sosyalist bir devrim ya da sistem

içerisinde “azgelişmişliğin gelişmesi” ile mümkün olabilir. Uydular, metropol merkezlerle bağlarının zayıfladığı dönemlerde en çok gelişmeyi sağlayabilirler (Hendricks, 2000: 640; Kaynak, 2007: 139; Marshall, 1998: 150; Meier, 1989: 105; Willis, 2005: 69). Kapitalist dünya ekonomisi ülkeler arasında ve belli bir ülkede de bölgeler arasında bir “metropol-uydu” ilişkiler ağını oluşturmaktadır. Metropoler uyduların ekonomik artı değerine el koyarlar. Metropoler zenginleşirken “uydu”larda (Wallerstein, Frank’tan farklı olarak merkez ve çevre kavramlarını kullanmaktadır) yoksulluk artmakta ve azgelişmişlik yeniden üretilmektedir. Metropol gelişmeyi, uydu ise azgelişmişliği ifade etmektedir. Kapitalist sistem aynı anda hem kalkınmayı hem de azgelişmişliği üretmektedir. Geri kalmışlık ve gelişmişlik dünya kapitalist sistemin işleyişinde eşzamanlı olarak üretilmektedir (Hirschman, 2007: 44; Bernstein, 2008: 394).

Dünya kapitalist sisteminin işleyişi ile ilgili olarak kullanılan kavramlardan biri “eşitsiz gelişme” kavramıdır. Eşitsiz gelişme kavramı, kapitalist merkezle azgelişmiş çevre ülkeler arasındaki ilişkilerin temel bileşeni olarak açıklanmaktadır. Eşitsiz gelişme, geleneksel toplumdan modern topluma geçişin sorunsuz ve tek bir doğrusal süreç şeklinde gerçekleşmeyeceği anlamında ele alınmaktadır. Sömürü süreci, çevre ülkelerin siyasal-ekonomik yapısının merkez ülkelerdeki yapılardan farklılık göstermesine neden olmuştur (Marshall, 1999: 455; Hirschman, 2007: 27). Kişi başına gelir itibarıyla, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler şeklindeki sınıflandırmanın başlangıcı 18.yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimine dayandırılmaktadır (Kaynak, 2007: 2).

Demokrasi ve kapitalist kalkınma arasındaki ilişkiyi irdeleyen Frank, üçüncü dünya ülkelerinde 1970’lerde yaşanan sistematik insan hakları ihlalleri ve siyasal

şiddet olaylarının tesadüfi olmadığını aksine bunun ekonomik sömürü için bir gereklilik olduğunu belirtmektedir (Frank, 1981: 88). Frank, “modernleşme teorisinin ampirik olarak geçersiz, teorik olarak yetersiz ve siyasal olarak etkisiz” olduğunu öne sürmüştür. Frank’a göre gelişmenin her ülkede aynı aşamalardan geçerek gerçekleşeceği vurgusu büyük bir yanılgıdır (Ercan, 1996: 153). Frank’ın azgelişmişlik modelinde üç önemli aşama vardır. Birinci aşamada, sömürü döneminin ilk dönemlerinden itibaren Latin Amerika ve diğer azgelişmiş ülkelerin dünya ekonomisiyle birleştiği görülmektedir. İkinci aşamada, dünya ekonomisiyle entegrasyon sürecine giren azgelişmiş ülkelerde kapitalist ekonomiye acil ve zorunlu bir geçiş oldu. Üçüncü aşamada, Latin Amerika gibi çevre ülkelerin, kapitalizmle entegrasyon sürecinde artık değer olarak nitelendirilen kaynakları zorunlu olarak merkez ülkelere taşındı (Meier, 1989: 105).

Theotonio Dos Santos ise Frank’ın uluslararası sistemde bağımlılık ilişkisinde süreklilik ve benzerliğe vurgusunun aksine değişik yapılar arasındaki farklılığa ve süresizliğe vurgu yapmaktadır. Dos Santos, tespitlerinde iç ve dış yapılar arasındaki çelişkilerden ziyade bu iki yapının ürettiği dinamizme dikkat çekmektedir. Frank’ın mekanik olarak dış etkenlerin iç etkenleri belirlediğine ilişkin tezi Dos Santos yaptığı çalışmalarla genişletmiştir. Dos Santos, bağımlılık biçimlerini teknolojik, finansal ve kolonyal olarak üç şekilde ele alır (Meier, 1989: 105; Hendricks, 2000: 640). Dos Santos’a göre bağımlılık ilişkisi eşitsiz bir ilişkidir. Sistemin belirli parçalarının gelişmesi diğer kısımlarının geri kalmasına bağlıdır (Ercan, 1996: 151). Azgelişmiş ülkelerin durumunda olumlu anlamda bir değişim olabilmesi, ancak azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarında ve gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde bütünsel bir dönüşüm olmasına bağlanmaktadır. Sözde

kalkınma politikaları, yeni sömürü ve bağımlılık ilişkileri oluşturmaktadır (Hirschman, 2007: 39). Azgelişmiş ülkeler, mevcut dünya sistemi çerçevesinde uygulanan kalkınma politikaları sonucunda daha derin bir azgelişmişlik sergilemişlerdir.

Bağımlılık okulu temsilcileri azgelişmiş ülkelerde gelişmenin olabilmesi için devletin rolünün güçlü olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Erbaş, 2009: 20). Bağımlılık teorisyenleri, devlete önem vermekle beraber, uluslararası sistemden bir kopma olmadığı takdirde kalkınmanın gerçekleştirilmesi konusunda devletin gücüne karşı eleştirel ve şüpheli bir bakış açısı sergilemektedirler (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 77). Bağımlılık okulunun ulusal ve uluslararası düzlemlerde güçler dengesine verdiği önem, günümüzün anlama çabalarına katkı sağlamaktadır (Şenses, 2009: 277).

1.5.2.3. Dünya Sistemi Kuramı

Dünya sistemi kuramcıları, yoksul ve zengin ülkelerdeki kalkınmayı, eşitsizliği etkileyen küresel, siyasal ve ekonomik ilişkiler ağını kritik etmektedirler (Turner, 2006: 684; Giddens, 2008: 457). Dünya sistemi kuramına göre azgelişmişlik ‘kapitalist olmayan bir dünyanın kapitalistleştirilmeye çalışılmasının’ bir sonucudur. “Dünya sistemi yaklaşımı, Batı’nın gelişmişliğini ve Batı dışı toplumların azgelişmişliğini kapitalist dünya ekonomisi içindeki eşitsiz gelişme süreci ile açıklamaktadır.” “Çevre”nin, “merkez”in taleplerine etkin bir şekilde cevap verecek şekilde biçimlenmesi söz konusudur. “Çevre”nin azgelişmişliği sürekli olarak yeniden üretilmektedir (İslamoğlu, 2010: 53).

Dünya sistemi kuramı, aşağıda belirtilen temel önermelere dayalı olarak geliştirilmiştir:

- Kapitalizm, ulusal temelden ziyade küresel çapta örgütlenmiştir.
- Merkez devletler, gelişmiş sanayileri aracılığıyla, çevre ülkelerin ham madde kaynaklarını sömürmektedir.
- Merkez ülkeler, kurdukları uluslararası ekonomik ve siyasal düzen aracılığıyla sahip oldukları eşitsizlikçi konumlarını, azgelişmiş ülkelerin aleyhine olacak şekilde güçlendirmeye devam etmektedirler (Marshall, 1998:710).

Dünya Sistemi Kuramının temsilcilerinden Wallerstein'a göre dünya kapitalist sistemi, insanlığın barındırması gereken eşitlik, adalet gibi kavramların gerçeklik kazanması, olması gereken nitelikleri taşımamaktadır. Merkez ülkelerin sahip oldukları baskıcı güç, çevre ülkelerin gelişmesinin önünde bir engel olarak kullanılmaktadır (Cırhinlioğlu, 1999: 169; Dobbin, 2013: 42). Wallerstein'e göre (2010: 347), dünya birbirine eşit olmayan ve zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürdüğü üç ekonomik bölgeye ayrılmıştır:

1. Merkez (ABD, Japonya ve Batı Avrupa gibi gelişmiş sanayi ülkeleri)
2. Çevre (düşük gelirli ve ekonomileri tarıma dayalı ülkeler)
3. Yarı Çevre (kısmen sanayileşmiş, orta gelirli, çevre ülkeler üzerinden kar elde eden merkeze yakın ülkeler). Wallerstein, yarı çevre ülkeleri ara koridor görevi gören ülkeler olarak değerlendirmektedir.

Wallerstein, teorisini uzun bir süreci kapsayan tarihsel bir perspektiften hareketle, kapitalist sistemin üretim ve toplumsal ilişki biçimi olan sömürü kavramına yoğunlaşarak açıklamaya çalışmıştır. Wallerstein tek tek ülkeler yerine

küresel sistemin bütününe yoğunlaşarak teorisini geliştirmiştir. Wallerstein’a göre az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarının akıbeti, uluslararası ekonomik ve politik sistem tarafından belirlenmektedir. Dünya sistemindeki koşullar ve yapılara bağlı olarak ülkelerin kalkınma çabaları şekillenmektedir (Wallerstein, 2010).

Wallerstein’a göre kapitalist sistem, siyasal bir sistem olmaktan ziyade ekonomik bir sistemdir ve bu özelliğinden dolayı küresel bir güce sahiptir. Kapitalist dünya ekonomisinin siyasal sistemlerce karşı konulması zor olan bu gücünden dolayı merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler arasında var olan sömürüye dayalı eşitsiz ilişki varlığını sürdürmektedir Giddens, Wallerstein’ın dünya sistemi kuramını ağırlıklı olarak ekonomik unsurlar üzerinde inşa etmesini eleştirmektedir. Giddens, dünya sistemi kuramının ulus devletlerin küresel sistem içindeki yükselen konumunu açıklayamadığını dolayısıyla siyasal ve askeri güç ilişkilerinin açıklanmasında yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Giddens, Wallerstein’ın aksine modernliğin bir sonucu olarak ele alınan küreselleşmenin dört boyutunun olduğunu vurgulamaktadır. Giddens’a göre küresel sistemin kapitalist dünya ekonomisi, ulus devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası işbölümü olmak üzere dört bileşeni bulunmaktadır. Giddens, küresel sistemle ilgili olarak öne sürdüğü bu bileşenleri açıklarken, uluslararası işbölümü ve ulus devletlerin konumu bağlamında, çok uluslu şirketlerin küresel sistem içerisindeki konumunu önemsemektedir. Giddens’a göre, ulus devletlerin küresel siyasal sistem içerisindeki egemen konumunda olduğu gibi çok uluslu şirketler de küresel ekonomik sistem içerisinde egemen bir konuma sahiptir (Giddens, 1994: 66-68). Giddens, küresel sistemi karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin olduğu eşitsiz bir gelişme süreci olarak nitelendirmektedir (1994: 157).

Kalkınmayla ilgili herkes tarafından kabul edilen ortak bir açıklama ya da tanım yapmanın zor olduğunu vurgulayan Wallerstein, son yıllarda herhangi bir yerde herhangi bir hükümetin kalkınmayla ilgili gerçek anlamda yararlı bir çalışmasının olduğundan da şüphe duymaktadır. Wallerstein, “daha fazlayı” elde etme çabası olarak nitelendirilen kalkınmanın nasıl olacağı, nasıl sürdürüleceği tartışmalarının yanı sıra, kalkınma politikalarının toplumsal amaç için sunuluyor olmasının çoğu insana umut verdiğini iddia etmektedir. Wallerstein, kalkınmaya yönelik olarak sunulan çeşitli iddiaları şöyle özetlemektedir:

“Bize sosyalizmin kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize bırakınız yapsınların (laissez-faire) kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize geleneklerimizden uzaklaşmamızın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize geleneklerimizi yeniden canlandırmanın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize sanayileşmenin kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize tarımda verimliliği arttırmanın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize kapalılığın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize dünya piyasalarına açılmanın (ihracata dayalı büyüme) kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Hepsinin ötesinde, bize sadece ancak ve ancak doğru şeylerin yapılması halinde kalkınmanın mümkün olabileceği söylendi” (Wallerstein, 1994: 3).

Wallerstein bütün bu iddialardan hangisinin doğru olabileceğini sorgulayarak, bu sorulara güçlü bir şekilde cevap vermek isteyenlerin az olmadığını belirtmektedir. Wallerstein, dünyadaki devrimci hareketlerin sürüyor olmasını baskıcı duruma son verme isteğine ve en azından devlet bazında bu devrimci mücadelenin kendi ülkelerinde gerçek anlamda kalkınmanın kapılarını aralayacağına yönelik beklentilere bağlamaktadır. Wallerstein, buradan hareketle kalkınmanın toplumun

sorunlarına çözüm bulmak için gerçekten bir yol gösterici mi yoksa bir yanılsama mı olduğunu ortaya çıkartabilmek için kapitalist dünya ekonomisi tarihinin yeniden sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi tarihi hakkında bildiklerimizi yeniden gözden geçirmek amacıyla Wallerstein, şu temel soruların cevaplarının tartışılması gerektiğini önermektedir:

- Kalkınma neyin kalkınmasıdır?
- Kalkınma çalışmaları sonucunda kim veya ne kalkındı?
- Kalkınma talebinin altındaki temel talep nedir?
- Hedef olarak gösterilen kalkınma nasıl mümkün olabilir?
- Yukarıdaki soruların cevaplarının politik imaları nelerdir?

Wallerstein'a göre kalkınmada iyi ve kötü zamanlar vardır. İyi zamanlar önceki dönemlerden daha fazla kazandığımızı düşündüğümüz zamanlardır. Kötü zamanlar ise riskin yüksek olduğunu ve daha az kazandığımızı düşündüğümüz zamanlardır. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmaları zor görünmektedir. Kalkınma resminin geneline bakılarak karşılaştırma yapıldığında en üstteki devletler ile en alttaki devletler arasında büyüme ve daralma dönemlerinde farklı yansımalar görülmektedir. Her iki durumda da en üsttekiler kazançlarının ne olacağıyla ilgilenmektedirler. En alttakiler ise büyüme dönemlerinde gelişme açısından umutlanırlarken daralma dönemlerinde kasvetli/karamsar bir atmosferi paylaşmaktadırlar. Bütün bunlara karşın kalkınmaya yönelik tutkulu bir beklenti varlığını sürdürmektedir (Wallerstein, 1994: 4-5).

Modernleşme kuramları ile bağımlılık kuramlarının benzer ve farklı yönleri şöyle özetlenebilir (Cirhinlioğlu, 1999: 199):

- Her iki kuram da azgelişmiş ülkeleri araştırma konusu olarak ele almakta ve Avrupa düşünce sisteminin özelliklerini taşımaktadır.
- Modernleşme kuramına göre azgelişmişliğin nedeni daha çok içsel nedenlere dayandırılırken, bağımlılık kuramına göre daha çok dışsal nedenler belirleyicidir.
- Modernleşmeciler kalkınmanın gerçekleştirilmesi için merkez ülkelerden sağlanacak dış yardımları önermektedirler. Bağımlılık kuramcıları ise yerel kaynaklara dayanan kalkınma modelini kalkınmada izlenmesi gereken yol olarak görmektedirler.
- Modernleşme kuramlarında geleneksel-modern, bağımlılık kuramlarında ise merkez-çevre ayırımlarına vurgu yapılmaktadır.
- Modernleşme kuramına göre merkezle daha fazla, bağımlılık kuramına göre ise daha az ilişki kurularak kalkınma sağlanabilir.

Willis'in kalkınma kuramları ve yaklaşımları konusunda, ilgili literatürden hareketle hazırladığı Tablo 1.4'teki genel özet, kalkınma yaklaşımları hakkında kapsayıcı bilgiler içermektedir.

Tablo 1.4. Kalkınma Kuramlarının Genel Çerçevesi

Kuram Adı	Temel Aktörler	Kalkınma Tanımı	Açıklama
Klasik Ekonomik Teori	Piyasa	Ekonomik büyüme	Ekonomide esas unsur piyasanın etkinliğidir.
Klasik Marksizm	Devlet	Ekonomik büyüme, sanayileşme, kentleşme	Kaynak dağılımı ve kullanımında temel aktör devlettir.
Keynesyencilik	Devlet ve piyasa	Ekonomik büyüme ve tam istihdam	Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi ve dezavantajlı grupların durumlarının iyileştirilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gereklidir.
Modernleşme Teorisi	Devlet ve piyasa	Ekonomik büyüme ve sosyo-ekonomik organizasyonlarda artan karmaşıklık	Az gelişmiş ülkelerin gelişmesi, batılı ülkelerin uyguladığı politikaların benimsenmesine bağlıdır.
Bağımlılık Teorileri	Devlet	Ekonomik büyüme	Merkez ülkeler, çevre ülkeleri sömürmektedirler. Bu sömürü çarkı kırılmalıdır.
Neo Liberalizm	Özel sektör ve STK	Ekonomik büyüme ve liberal demokrasi	Devletin, kalkınma adına ekonomiye müdahalesi zararlıdır. STK ve şirketlerin işleyişi dışında devlete düzenleyici bir rol biçilmemelidir.
Sürdürülebilir Kalkınma	Bakış açısına bağlıdır	Doğal çevrenin korunması	Sürdürülebilir kalkınma konusunda bazı yorumlamalarda çevre konusunda piyasa merkezli bir tutum önemsenirken, bazı yorumlamalarda ise çevrenin korunması ve tüketimin azaltılması önemsenmektedir.
Etno Kalkınma	Devlet, etnik gruplar	Etnik çeşitliliğin kabul edilmesi ve etnik grupların çeşitli tanımlamaları	Kalkınma kararları alınırken, farklı etnik grupların ihtiyaçlarının dengelenmesi önemsenmektedir.
Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma	Bakış açısına bağlıdır	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması	Yaklaşımların çeşitliliğiyle beraber, temel vurgu kadının toplumsal yaşama katılımı konusundadır.
Post Kalkınma	Yerel örgütler ve bireyler	Avrupa merkezli bakış açısının yerel kültür ve çevreleri tahrip etmesi	Yerel faaliyetler ve yerel seviyedeki katılım önemlidir.

Kaynak: Willis, 2005: 201.

Tablo 1.4’te ele alınan temel kuramların (modernleşme, bağımlılık ve dünya sistemi) dışında kalkınmayla ilgili başka kuramların da olduğu ve bu kuramların temelde benzer iddialar içerdiği görülmektedir. Bu kuramlardan biri devlet merkezli kuramlardır. *Devlet merkezli kuramlar*, devletin izleyeceği uygun bir siyasetin, kalkınmanın sürdürülmesinde etkin bir rol oynayabileceğini ileri sürerek hükümetin ekonomik büyümeye ilişkin rolünü vurgularlar. Devlet merkezli kuramlar, devletin etkin katılımı ile ekonomik ve toplumsal alanda sürdürülebilir bir kalkınmanın mümkün olabilirliğini savunurlar (Giddens, 2008: 458). Devlet merkezli kuramlar, belirli planlar çerçevesinde kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini iddia etmektedir. Devlet kalkınmayı örgütlemek ve teşvik etmek için çeşitli araçlara sahip olmanın avantajlarıyla kalkınma politikalarını belirlemektedir. Altyapı ve kamu hizmetlerinin çoğunun yerine getirilmesinden devlet sorumludur (Freyssinet, 1985: 225). Kalkınmacı devlet yaklaşımında ulusal birikimlerin artırılması, yatırım ve harcamaların ağırlıklı olarak beşeri sermayeye aktarılması hedeflenmektedir. Devletin görevi, ekonomiyi dikkatli bir şekilde düzenleyerek serbest piyasa ekonomisi ve özel mülkiyetin devamını sağlamaktır. Bir diğer kuram da düzenleme kuramıdır. *Düzenleme kuramı* ‘iç ve dış dinamikleri’ birlikte ele alabilme, sorunlara daha geniş bir perspektifle ve objektif bir şekilde yaklaşabilme özelliğine sahiptir. Düzenleme kuramına göre, üretim biçimleri, birikim rejimi ve düzenleme mekanizmaları arasında dengenin kurulmasıyla, ülkelerin kendine özgü koşulları çerçevesinde gelişme gerçekleşir. Düzenleme kuramının en önemli temsilcisi Marksist devlet tartışmalarına getirdiği açılımlar ve yaptığı katkılarla tanınan Bob Jessop’tur. Jessop’a göre yeniden yapılanma dinamikleri dikkate alındığında, Fordizm’den post-Fordizme geçiş sürecindeki devletin, neo-liberalizmin tek bir

formu bulunmamakta ve devletin yeniden yapılanmasında farklı modellerin olduğu görülmektedir. Jessop, küreselleşmeyi çok merkezli, çok ölçekli, çok mekanlı, çok aktörlü, çok formlu ve çok nedenli karmaşık bir süreç olarak görmektedir (Jessop, 2009: 80-83).

Günümüzde kalkınma kuramları arasındaki çeşitli tartışmalarla beraber uygulanmakta olan kalkınma politikalarına yönelik olarak ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Kalkınmış ülkelerin benimsedikleri politika ve kurumların, kalkınmakta olan ya da kalkınmamış ülkelere tavsiye ve talep edilen kurumlardan, politikalardan farklı olduğu ifade edilmektedir. Kalkınmış ülkelerin kalkınmakta olan ülkelerin çabalarını kolaylaştırmadığı ve uygulanagelen politikaların “doğruluğu” tartışmalı olduğu vurgulanmaktadır. Sözde “doğru” politikaların kalkınmakta olan ülkelerin o kadar da yararına olmadığına dair tespitler bulunmaktadır. Kalkınma konusundaki eleştirel görüşleriyle tanınan Ha-Joon Chang’a göre günümüzde kalkınmış ülkeler hem tavsiye ettikleri politikalar bakımından hem de oluşturdukları kurumlar aracılığıyla kalkınmakta olan ülkeler açısından “merdiveni itmektedirler”. Kalkınmış ülkeler, kendilerinin kalkınmakta iken uygulamadıkları politikaları kalkınmakta olan ülkelerin benimsemesinde ısrar ederek “merdiveni itmektedirler”. Kalkınmakta olan ülkelere uygulanan reform baskısı pek de olumlu sonuç vermemektedir (Chang, 2009a: 207-222).

Chang, gelişmekte olan ülkeler 1960-1980 döneminde “kötü” politikalar uyguladıkları halde, daha “iyi” politikalar uyguladıkları 1980-2000 dönemine göre çok daha hızlı büyüdüklerini öne sürmektedir. Bu paradokstan hareketle sözde iyi olan politikaların aslında gelişmekte olan ülkeler için iyi olmadığı, “kötü” olan politikaların ise bu ülkeler için iyi olduğu sonucuna varılır. Bugünün gelişmiş

lkeleri, sözde iyi politikaları önermekle, daha önce zirveye ulaşmak için kullandıkları “merdiveni tekmeleyerek” gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini engellemektedirler (Chang, 2009b: 114). “Merdiveni tekmelemenin” arkasındaki niyet ne olursa olsun, son 20 yıllık döneme bakıldığında uluslararası kalkınma kurumları tarafından tavsiye edilen politika ve kurumların gelişmekte olan ülkelerde vaat edilen kalkınma dinamiğini oluşturmadığı görülmektedir. Oysa gelişmekte olan ülkelere, bulundukları şartlara daha uygun olan politika ve kurumları seçmelerine olanak verilirse bu ülkeler daha hızlı büyüyecekler ve bu durum uzun dönemde gelişmiş ülkelerin de yararına olacaktır (Chang, 2009b: 121). Chang, günümüzdeki kalkınmış ülkelerin iddia edilenlerin aksine neo-liberal politikalarla gelişmediklerini ve Batı toplumlarının kalkınmalarının gerçekleştiğı dönemlerde farklı politikaların uygulandığını vurgulamaktadır.

Dünya genelinde uygulanan Batı merkezli kalkınma reçetelerinin inandırıcılıktan uzak olduğına yönelik Chang’ın çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri “Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü” (2009) şeklinde Türkçe’ye çevrilen çalışmasıdır. Bu alışmasında Chang, kalkınmış ülkelerin başlangıçta yükselmek için kullandıkları merdiveni günümüz kalkınmamış toplumlarının kullanımına sunmadıklarını ve hatta söz konusu merdiveni kullanmak isteyen toplumları engellemek için çaba gösterdiklerini ifade etmektedir. Chang, zengin ülkelerin gerçekten nasıl zenginleştiklerini eleştirel bir gözle değerlendirmektedir. Kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerdeki kalkınma çalışmalarını, önceki ve sonraki dönemler şeklinde karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir. Chang, dünya genelinde kalkınma politikaları konusunda,

kalkınmış ülkelerin kalkınmamış ülkelere sundukları veya tavsiye ettikleri çözüm önerilerinin yararlı olamayacağı kanısındadır.

Günümüz kalkınma çalışmalarında “merkeziyetçi yaklaşım” yerine yerelden bölgeleşe, ulusaldan uluslararası düzeye “çok düzlemli bir yaklaşım” dikkate alınmaktadır. Kalkınma konusu yalnızca merkezden belirlenen, yukarıdan aşağıya dayatılan bir gelişme süreci olarak ele alınmamaktadır. Dolayısıyla bir bölgenin geri kalmışlığı iç ve dış dinamikler ilişkilendirilerek açıklanmaktadır (Aslan, 2013: 185). Bu çalışma iç ve dış dinamikler birlikte düşünülerek yürütülmüştür.

Çalışmamızda, proje odaklı kalkınma çalışmaları temelinde SODES ve DAKA tarafından desteklenen projelere yönelik eleştirel bakış açısı benimsenmiştir. Eleştirel yaklaşımda, dünyada uygulanmakta olan kalkınma politikalarının, gerçekte kapitalist sistemi sürdürmeye yönelik politik bir hedef şaşırtmaca olduğu varsayımı dikkate alınmaktadır (Escobar, 1991; Chang, 2009a). Bu çalışmada, farklı düzeylerden sağlanan veriler kapsamında, kalkınma çalışmalarına ilişkin eleştirel bir yaklaşım temel alınmıştır.

2. BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE KALKINMA POLİTİKALARI

Kalkınma politikalarıyla ilgili çok sayıda bilimsel rapor, makale, kitap çalışması bulunmaktadır. Kalkınmayla ilgili ulusal ve uluslararası alanda yapılmış akademik çalışmalarda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Literatürün zengin olması ve kalkınma konusunda farklı yaklaşımların bulunması konunun ne denli önemli ve aynı zamanda karışık olduğunu göstermektedir.

Kalkınma konusundaki çalışmalarıyla bilinen siyaset bilimci James C. Scott, “Devlet Gibi Görmek” isimli çalışmasında tarihsel olarak devletlerin yürütmüş olduğu kalkınmayla ilgili çalışmaların ve uygulamış oldukları kalkınma projelerinin başarısız olduğunu ve doğal dengeyi tahrip ettiğini öne sürmektedir. Scott, dünya genelinde son 300 yıldır sürdürülmekte olan kalkınma çabalarının hem insanlık için hem de doğal çevre için yıkımdan başka bir işe yaramadığını ifade etmektedir. Scott, kalkınma amacıyla yapılan devlet eliyle çalışmaların insana ve doğaya yönelik bir tahakkümden ibaret olduğunu ve bu tahakküme karşı ezilenlerin farklı direniş şekilleriyle karşı koymaya çalıştıklarını öne sürer. Scott’a göre devletler, pre modern dönemden modern döneme geçiş süreciyle beraber tebaası ve tebaasının çevresi üzerindeki kontrolünü artırarak tahakküm kurdu. Bu çerçevede devlet, çeşitli düzenlemelere başvurdu. Kadastro ve tapu kayıtlarının düzenlenmesi, mülkiyet hakkının oluşturulması, kent planının ve kent ulaşım ağlarının standartlaştırılması bu duruma örnek olarak verilmektedir. Yapılan söz konusu düzenlemeler nedeniyle doğal dengeye yönelik tahribatlar yapıldı. 20. Yüzyılda devletlerin uygulamış olduğu büyük ütöpik toplumsal mühendislik projeleri sonucunda, dünyanın farklı yerlerinde canlar yitirildi, büyük trajediler yaşandı. Scott, modern devletin toplumsal

mühendislik projelerini uygularken kullanmış olduğu temel araçları şöyle sırlamaktadır: Birincisi doğanın ve toplumun idari olarak düzenlenişi, ikincisi yüksek modernist ideoloji, üçüncüsü zor kullanmaya istekli olan kuvvetli otoriter bir devlet ve dördüncüsü uygulamakta olan politikalara karşı koyma gücü olmayan zayıf, takatten düşmüş, aciz bir sivil toplumun varlığı. Bütün bu sıralanan unsurların bir arada olması sonucunda otoriter devletlerin büyük ölçekli toplum mühendisliği projelerinin hayata geçirilmesini sağlamış olmasına rağmen söz konusu projeler netice itibariyle başarısız olmuştur (Scott, 2008:14-20).

Kalkınma çalışmalarının başlangıcından beri, kapitalist sistemin piyasa sistemine müdahale aracı olarak kullandığı planlama kavramı merkezi bir konumdadır. Kalkınmanın planlanmasından kast edilen daha çok toplumun yeniden dizayn edilmesidir. Planlama kavramı gelişmiş Batı ülkelerinde 18.yüzyıldan itibaren, Üçüncü Dünya olarak nitelendirilen azgelişmiş ülkelerde ise 2. Dünya Savaşından sonra konuşulmaya başlamıştır. Azgelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal yönden bir düzenleme olarak görülen planlamanın tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Günümüzde planlama kavramı azgelişmişlikle birlikte değerlendirilmektedir. 1940'ların sonlarından itibaren, Latin Amerika ve Asya'da planlama gelişen kentler, ekonomik büyüme, politik istikrar ve yaşam standartlarının yükseltilmesi olarak ele alındı. Daha sonraki süreçte azgelişmiş ülkelerde planlama, rasyonalitenin egemen kılınması olarak algılandı. 2. Dünya savaşı sonrasında, ekonomik düzenin işleyişi kapitalizmin yeniden üretilmesine neden oldu. Ekonomik büyüme teorileri bu süreçte kalkınma kavramının etkisi altına girdi. Kalkınma ve planlama kavramları birlikte ele alındı. Bu süreçte kalkınma bir kurtuluş reçetesi olarak görüldü ve ulusal kalkınma arayışlarına olan ilgi arttı. Bilim

ve planlama nesnel, arzu edilebilir ve evrensel olarak kabul edildi. Azgelişmiş ülkeler, gelişmiş Batı ülkelerinin bu planlamacı bakış açısının etkisinde kaldı. 1950'lerin sonunda 3. Dünya ülkelerinin çoğunda planlama çalışmalarına başlandı ve planlama ulus devletin varlığının güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak görüldü. Planlama süreci, müdahaleci bir süreç olarak değerlendirildi. 1960'ların başından itibaren söz konusu kalkınma çalışmaları, beş veya on yıllık kalkınma planları şeklinde uygulanmaya başlandı (Escobar, 1992: 132-136; Soyak, 2003:168).

Gülalp (1987) “azgelişmişliğin tarihsel yönden geçmişten günümüze olan serüvenini, Dünya’da ve Türkiye’de uygulanan kalkınma politikaları ve yaşanan bunalımları, azgelişmişliğin aşamalarını, gelişme ile ilgili ideolojileri, Türkiye üzerine geliştirilen “Kadrocu tezler” ile Latin Amerika için geliştirilen bağımlılık tezlerini kapitalist sistemle ilişkilendirerek karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir. Keyder (2004: 13- 21) Türkiye örneğinde, küresel nedenlerden dolayı kalkınmacılık konusunda bir bunalımın yaşandığını vurgulamaktadır. Keyder’e göre günümüzde dünya kapitalist sistemi, ulusal kapitalizmlerin birer toplamı olmaktan çıkmaktadır. Dünya kapitalist sistemi, tüm dünyada eş zamanlı olarak karar veren, her ülkenin potansiyel bir üretim ve tüketim mekânına dönüştüğü, hareketliliğin hızlandığı ve çok uluslu şirketlerin egemen olduğu küresel bir sisteme dönüşmektedir. Keyder’e göre, ulusal düzeyde kalkınma veya modernleştirme projelerinin gerçekleştirilmesi zor görünmektedir. Ulus devletler, önceki dönemlerde üstlendikleri sorumlulukları küresel aktörler olan çok uluslu şirketlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Keyder, önümüzdeki dönemlerde, hem zengin hem de yoksul ülkeler için modernleşmeyi sorgulayan akımların etkili olacağını düşünmektedir.

Tekeli, Türkiye’de bölge planlama ile ilgili anlayışın, 1957 yılından itibaren gelişmeye başladığını ifade etmektedir. Tekeli, 1957 yılındaki Fethiye depreminden sonra yapılan çalışmalarda, bölgesel kalkınmayla ilgili çalışmalardan ilk kez söz edilmeye başladığını ve 1958 yılında 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskân Bakanlığı’nın kurulduğunu ifade etmektedir (2008: 1). Tekeli’ye göre 1960’lardan itibaren bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için bölge planlama politikalarının uygulanmasına rağmen, Türkiye’de eşitsizlikler ciddi bir problem olmaya devam etmektedir. Tekeli, Türkiye’nin en önemli sorununun “Doğu+Kürt” sorunu olduğunu ve “Doğu+Kürt” sorununun sadece geri kalmışlıkla ifade edilemeyeceğini ve aynı zamanda etnik bir sorun olma özelliği taşıdığını vurgulamaktadır. Tekeli, öncelikle “Doğu+Kürt” sorunun geniş kapsamıyla tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. “Doğu+Kürt” sorunu konusunda geniş kapsamlı tanımlama yapılabilmesi için, tarafların geçkeşebilir çözümler ne olduğu konusunda anlaşmaları, AB ülkelerinin uyguladıkları siyasal değerklerin benimsenmesi, bölgesel kalkınma kuramlarının son zamanlarda geçirmiş olduğu değışimlerin dikkate alınması ve bölge halkının çözüme ilişkin beklentilerinin ne olduğunun dikkate alınması gerekmektedir (2008: 313-314).

Türkiye’de kalkınma politikalarının uygulandığı 1923-1950 yılları arasındaki dönem devletçilik dönemi, 1950-1960 yılları arasındaki dönem liberal dönem ve 1960’tan günümüze kadar sürmekte olan dönem ise planlı dönem olarak nitelendirilmektedir. 1923-1960 yılları arasında İzmir İktisat Kongresi’nin düzenlenmesi, Aşar Vergisi’nin kaldırılarak gelir ve emlak vergisinin getirilmesi, toprak reformunun yapılması, tarımın makineleştirilmesi kalkınma politikalarıyla ilgili önemli çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet

Planlama Teşkilatı kurulmuş ve 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planlarının yapıldığı döneme girilmiştir (Soyak, 2003:175). Planlı dönemde, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. 1960’lardan itibaren kalkınma planları, kalkınma politikaların en önemli aracı olarak kabul edilmiştir. Kalkınma planları genellikle uzun, orta ve kısa dönemli olmak üzere üç şekilde ele alınmaktadır. Türkiye’de hazırlanan tüm kalkınma planları beş yıllık, dokuzuncu kalkınma planı ise yedi yıllık olarak hazırlanmıştır. En son uygulanmakta olan 10. Kalkınma Planı dâhil olmak üzere, tüm kalkınma planları, planlı kalkınma döneminin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

2.1. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının Temel Hedefleri

1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): 1. Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye’nin kalkınması için gerekli olan her alanda yeterli sayıda ve üstün nitelikte bilim insanı ve teknik uzmanın yetiştirilmiş olması, yüzde 7’lik bir ekonomik büyümenin sağlanması, istihdam sorunun çözülmesi, ödemeler dengesinin sağlanması ve sosyal adalet ilkelerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1963: 35-39).

2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): 2. Beş Yıllık Kalkınma Planında sosyo-ekonomik ve kültürel konuların tamamını içerecek topyekûn bir kalkınmanın ana çerçevesi çizilmektedir. Planda, kişi başına düşen milli gelirin artırılması, gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişmenin sağlanması, istihdamın artırılması, yaşam standartlarının yükseltilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1968: 2-3).

3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1978): 3. Beş Yıllık Kalkınma Planında yaşam düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Planda, kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesine önem verilmiştir (DPT, 1973).

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): 4. Beş Yıllık Kalkınma Planında kalkınmada öncelikli bölge görüşü aynen sürdürülerek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması için bu yaklaşım çerçevesinde çözüm yolları aranmıştır. Yerel kaynakların ve potansiyellerin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir (DPT, 1979: 293).

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): 5. Beş Yıllık Kalkınma Planında refahın artırılması, verimlilik ve ihracat artışının teşvik edilmesi, tarımsal gelişme potansiyelini dikkate alan sanayi üretiminin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, işsizliğin azaltılması, gelir dağılımının dengelenmesi, kalkınmada öncelikli yörelerde gelişmenin hızlandırılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1984: 1-3).

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): 6. Beş Yıllık Kalkınma Planında hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımının iyileştirmesi, işsizlik, bölgesel ve yerel gelişmişlik farklarının azaltılması hedeflenmiştir. Kamu yatırımlarının sektörel dağılımında eğitim ve sağlık sektörlerine ağırlık verileceği vurgulanmıştır. Kalkınmada öncelikli bölgelerin diğer bölgelerle olan farklılıklarının azaltılması konusundaki çabaların sürdürüleceği belirtilmiştir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında sanayileşmenin hızlandırılması, enflasyonun düşürülmesi, cari işlemler dengesinde

sağlıklı ve sürekli bir fazlaya ulaşılması, kalkınmada özel kesimin rolünün artırılması ve kaynak tahsisinde yatırımlara öncelik verilmesi temel hedefler olarak belirlenmiştir. Planda bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması konusu genel çerçevede değerlendirilmiştir (DPT, 1996: 19).

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): 8. Beş Yıllık Kalkınma Planında yaşam kalitesinin yükseltilmesi, istikrarlı bir büyüme sürecinin sağlanması, Avrupa Birliği üyeliği sureciyle bağlantılı olarak dünya ile bütünleşmenin sağlanması ve Türkiye'nin dünyada daha güçlü, etkili ve saygın yer bir konum elde etmesi hedeflenmiştir. Planda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik gerekli adımların atılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca gelir dağılımının düzeltilmesine ve yoksullukla mücadeleye, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına önem verileceği ifade edilmiştir.

9. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013): Planda istikrarlı büyüyen, gelirini adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye hedeflendiği vurgulanmaktadır. Ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürüleceği ifade edilmiştir. İnsan odaklı bir gelişme ve yönetim anlayışının temel alındığı; doğal ve kültürel varlıkların korunduğu; gelecek nesillerin dikkate alındığı bir çevre anlayışının esas alınacağı vurgulanmıştır (DPT, 2006: 1-2).

10. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018): 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Planda, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin bütüncül ve çok boyutlu bir

bakış açısıyla ele alındığı, insan odaklı kalkınma anlayışı çerçevesinde katılımcı bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilmektedir. Onuncu Kalkınma Planında kalkınmanın amacı şöyle ifade edilmektedir: “İnsanların refahını artırmak, hayat standartlarını yükseltmek, temel hak ve özgürlüklerini güçlendirerek adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamı tesis etmek ve bunu kalıcı kılmaktır.” Bu ifadeyle Onuncu Kalkınma Planı’nın sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımını merkeze aldığı vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013c: 2).

2.2. Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri ve Türkiye

Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren çalışmalarına başlanan, BM Genel Kurulunda 2000 yılında onaylanan ve 2015’te tamamlanması öngörülen Binyıl Kalkınma Hedefleri uzun ve orta vadeli bir kalkınma planıdır. Bu planla amaçlanan, küresel çapta kalkınma çabalarına bir ivme kazandırmaktır. Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin küresel çapta kısmen gerçekleştirildiği ilgili kurumlar tarafından ifade edilmektedir. 2015 yılı sonunda süresi dolacak olan BM Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin sekiz ana hedefi bulunmaktadır. Bu hedefler:

- 1- Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak,
- 2- Herkes için evrensel ilköğretim olanağını sağlamak,
- 3- Cinsiyet eşitliğinin ve kadının konumunun güçlendirilmesini sağlamak,
- 4- Çocuk ölümlerini azaltmak,
- 5- Anne sağlığını iyileştirmek,
- 6- HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek,
- 7- Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak,

8- Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmak (Willis, 2005: 1; Heywood, 2011: 374).

BM 2013 yılı Binyıl Kalkınma Hedefleri raporuna göre, Türkiye'nin belirlenen hedeflere ulaşmada ve yoksulluk seviyesini düşürmede belirli bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Günde bir dolara geçinme olarak tanımlanan yoksulluğun, 2002'de % 0,2 oranına, 2006'da % 0,01 oranına düştüğü ve 2007 yılından itibaren ortadan kalktığı ifade edilmektedir. Türkiye'deki gıda yoksulluğunun ise 2002'de % 1,35 seviyesinde, 2008 yılında bu oranın % 0,54'e düştüğü görülmektedir. Türkiye'de bir açlık sorununun olmadığı daha çok yoksulluğa bağlı yetersiz beslenme sorununun olduğu ifade edilmektedir. TÜİK verilerine göre, Türkiye'de 1990 yılından beri genel okur-yazarlık oranlarında bir ilerleme görülmektedir. Ancak istatistiksel verilere göre, kızlarda okuryazar olmayanların oranının erkeklerden 4 kat daha fazla olması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında beklenen düzeyin yakalanmadığını göstermektedir. 2012 Yılı Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi verilerine göre Türkiye, 187 ülke arasında 69'uncu; Dünya Ekonomi Forumu 2013 Yılı Cinsiyet Ayrımcılığı Raporu verilerine göre 136 ülke arasında 120'inci sırada yer almaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi beş temel göstergeden oluşmaktadır: Bu göstergeler “kadınların istihdama katılım, ortaöğretim ve lisans düzeyinde eğitime katılım, parlamentoda temsil, çocuk yaşta annelik ve anne ölüm oranlarından” oluşmaktadır (Akt. Demirdirek ve Şener, 2014: 5-59). Türkiye'de 5 yaş altı ve bebek ölüm oranları ile anne ölüm oranları Avrupa ülkelerine kıyasla yüksektir. Binyıl Kalkınma Hedefleri raporuna göre, Türkiye'de anne ölümlerinin temel sebepleri olarak doğurganlık oranlarının yüksekliği, doğum öncesi yetersiz bakım ve yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden yeterince

yararlanılmaması ve kadınların toplumsal alanda statüsünün düşük olması gösterilmektedir. BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü tarafından hazırlanan söz konusu raporda, son yıllarda kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde tamamen olmasa da kayda değer oranda bir ilerleme sağlandığı belirtilmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre Türkiye’de temel göstergelerde büyük bir ilerleme sağlanamadığı görülmektedir. İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre Türkiye hem 2012 hem de 2013 yılında 187 ülke arasında 69. sıradaki konumunu sürdürmüştür (UNDP, Human Development Report 2014).

Tablo 2.1. İGE Türkiye Verileri

Yıl	Ortalama Yaşam Süresi Beklentisi	Ortalama Öğrenim Görme Süresi	Kişi Başına Düşen Gelir (\$)	İGE Değeri	Türkiye’nin Sıralaması
1980	56,5	2,9	5,595	0,474	67
1990	63,1	4,5	7,683	0,569	80
2000	69,5	5,5	9,260	0,645	79
2005	72,1	6	10,840	0,684	83
2010	73,7	6,5	11.841	0,715	90
2011	74	6,4	12,246	0,720	90
2012	74,2	6,5	13,710	0,722	90
2013	75,3	7,6	13.466	0,759	69

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu, 2013 – 2014.

Tablo 2.1’de gösterildiği üzere Türkiye’de 2010 yılından sonra kişi başına düşen GSMH oranında, ortalama yaşam süresinde ve kalkınma endeksi verilerinde çok düşük oranlarda da olsa bir ilerlemenin olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen milli gelire ilişkin söz konusu rakamların doğruluğu gerçekliği konusunda (enformel sektör, kayıtdışı ekonomi, kadınların işgücüne katılımı gibi nedenlerden ötürü) görüş

farklılıklarının olduğu unutulmamalıdır. UNDP'nin hazırladığı İnsani Gelişme Endeksi verilerine genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin dünya ülkeleri arasında iyi bir konumda olmadığı görülmektedir. Türkiye'ni gelişmişlik sırlamasındaki yeri, uygulanan kalkınma politikalarının başarılı olmadığını göstermektedir.

Dünya genelinde uygulanmakta olan kalkınmayla ilgili programların etki analizleriyle ilgili çalışmalara bakıldığında, Türkiye'ye benzer bir durumun olduğu görülmektedir. İlgili literatürde uygulanan birçok mikro kredi programının yoksulluğu gidermede yetersiz kaldığı, verilen desteklerin sadece kısa süreli ve dar kapsamlı bir rahatlama sağladığı ifade edilmektedir. Mikro kredi programları yerel ekonomiye katkı sağlamakla beraber bu etkiler çok sınırlı düzeyde kalmaktadır. Örneğin kadınlara verilen desteklerin kız ve erkek çocukların eğitime istatistiksel olarak sadece üçte iki oranında bir katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Moduch ve Haley, 2002:7).

Değişen dünyada ekonomik yönden alt seviyede yer alan insanlar, hem tasarruf hem de yatırım için küçük çaplı da olsa mali desteklere ihtiyaç duymaktadırlar. Küçük çaplı finansal desteklerin verildiği bölgelerdeki yoksul hane halkı bireylerinin geliri artarak bu bireylerin ekonomik sürece dahil edilmesi sağlanmış ve küçük girişimci sayısında artış olduğu gözlemlenmiştir (Robinson, 2001; 6).

Yoksulluk karşıtı programlar aracılığıyla Pakistan gibi bazı az gelişmiş ülkelerde uygulanan projeler sonucunda yoksulluğun azaldığı ifade edilmektedir. Uygulanan kalkınma programları, Pakistan gibi az gelişmiş ülkelerde “geçici” yoksulluğu gidermede kısa vadede katkı sağlamıştır. Uzun vadede ise yoksulluğun giderilebilmesi için kalıcı ve sürdürülebilir hane halkı gelirini artırıcı uygulamalara

gereksinim duyulduğu ifade edilmektedir. Pakistan örneğinden hareketle McCulloch ve Baulch yoksullukla mücadelede özetle şu noktaların neminini vurgulamışlardır (Akt. Moduch ve Haley, 2002:8):

1- Gelirlerdeki dalgalanmaların geliştirilmesiyle yoksulluk daha kısa sürede ve geniş boyutta azalır.

2- Mikro kredi programları, mevsimlik çalışanların koşullarını göz önünde bulundurmalı, itiye ekini için garanti vermeli ve enflasyona karşı gıda ürünlerinde sabit fiyat garantisini sağlamalıdır.

3- İnsani ve fiziki sermayenin güçlendirilmesiyle kronik yoksulluk azaltılabilir. Eğitim güçlendirilmeli, özellikle hane halkı reisinin eğitilmesiyle daha etkili bir strateji geliştirilerek sermayenin nesilden nesile artarak aktarılması sağlanmalıdır.

2.3. Kalkınma Ajansları

Türkiye’de 5449 sayılı kanuna göre kurulan kalkınma ajansları, kamu sektörü, özel sektör ve STK’lar arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin bir şekilde kullanımını sağlamak, bölgesel gelişmenin hızlandırılması için yerel aktörlerin potansiyelini harekete geçirmek, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulmuş yapılardır. Bu yapılar aracılığıyla uygulanacak olan kalkınma projeleriyle, yoksul bireylerin sosyo-ekonomik açıdan yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi ve ekonomik yapının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Kalkınma ajansları, merkezi hkmetten bağımsız bir idari yapıda sınırları

belirlenmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirmek amacıyla oluşturulmuş kuruluşlardır. Kalkınma ajansları, bölgeler arası eşitsizliği gidermek, yerel ve bölgesel girişimciliği desteklemek, altyapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olmak gibi hedefleri gerçekleştirmek için kurulmuştur (Güneşer Demirci, 2008: 604; DDK, 2014: 768). Kalkınma ajansları, yerel ve bölgesel kalkınma konusunda faaliyetlerde bulunan temel aktörlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi sağlamak amacıyla 1950’li yıllardan itibaren Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kurulmaya başlamıştır. Bölgesel kalkınma ajansları “merkezi hükümet ve yerel yönetim ana yapısının dışında, çoğunlukla yumuşak politika araçlarını entegre biçimde kullanarak yerel ekonomik kalkınmayı destekleyen, bölgesel bazda yerleşik, kamu tarafından finanse edilen kurumlar” olarak tanımlanmaktadır (Halkier, 2006: 17). Kalkınma stratejileri/planları hazırlamak ve kalkınmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmek gibi temel işlevlere sahip olan kalkınma ajansları, sayısal ve yapısal açıdan her ülkenin özelliklerine uygun bir şekilde kurulmuşlardır.

Türkiye’de bölgesel gelişmeyi hızlandırarak sürdürülebilirliği sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri” adlı yasa çerçevesinde 2006 yılında 2, 2008 yılında 8 ve 2009 yılında 16 olmak üzere Türkiye’nin tamamını kapsayacak şekilde toplam 26 merkezde kalkınma ajansları kurulmuştur. Üç kalkınma ajansının dışındaki (İstanbul, Ankara ve İzmir) diğer 23 kalkınma ajansı birden fazla ilden oluşmaktadır. Kalkınma Ajanslarının kuruluşu ve yasanın yürütülmesi ile ilgili olarak Bakanlar Kurulu yetkilendirilmiştir (08.02.2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazete).

Tablo 2.2. Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Bilgileri

Kalkınma Ajansı	Bölge Kodu	Kapsadığı İller	Kuruluş Tarihi
Çukurova KA	TR62	Adana, Mersin	06.07.2006
İzmir KA	TR31	İzmir	
İstanbul KA	TR10	İstanbul	22.11.2008
Mevlana KA	TR52	Konya, Karaman	
Orta Karadeniz KA	TR83	Samsun, Amasya, Çorum, Tokat	
Kuzeydoğu Anadolu KA	TRA1	Erzurum, Bayburt, Erzincan	
Doğu Anadolu KA	TRB2	Van, Bitlis, Hakkâri, Muş	
İpekyolu KA	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	
Karacadağ KA	TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa	
Dicle KA	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	
Trakya KA	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	
Güney Marmara KA	TR22	Balıkesir, Çanakkale	
Güney Ege KA	TR32	Denizli, Aydın, Muğla	25.07.2009
Zafer KA	TR33	Kütahya, Afyonkarahisar, Manisa, Uşak	
BEBKA	TR41	Bursa, Bilecik, Eskişehir	
Doğu Marmara KA	TR42	Kocaeli, Bolu, Düzce, Sakarya, Yalova	
Ankara KA	TR51	Ankara	
Batı Akdeniz KA	TR61	Isparta, Antalya, Burdur	
Doğu Akdeniz KA	TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	
Ahiler KA	TR71	Nevşehir, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde	
Orta Anadolu KA	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	
Batı Karadeniz KA	TR81	Zonguldak, Bartın, Karabük,	
Kuzey Anadolu KA	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	
Doğu Karadeniz KA	TR90	Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize	
Serhat KA	TRA2	Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır	
Fırat KA	TRB1	Malatya, Bingöl, Elazığ, Tunceli	

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Kalkınma ajansları, kırsal ve bölgesel kalkınma projelerinin izlenmesi, denetlenmesi ve koordinasyonunda Kalkınma Bakanlığı'na karşı sorumludur. Kalkınma Ajansları ile ilgili bu kanunun birinci maddesinde Kalkınma Ajansları şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kalkınma Ajansları, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin

kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulmaktadır.”

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun 5. Maddesinde ajansların temel görev ve yetkileri özetle şunlardır:

- Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlanması,
- Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek sağlanması; desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecinin izlenmesi ve değerlendirilmesi,
- Kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkı ve bu kapsamdaki projelere destek sağlanması,
- Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen projelerin izlenmesi,
- Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğinin geliştirilmesi,
- Bölge olanaklarının tespit edilmesine, sosyo-ekonomik gelişmenin hızlandırılmasına ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik araştırmaların yapılması,
- Bölgeye ait yatırım olanaklarının, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımının yapılması,
- Türkiye'nin katıldığı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımının yapılmasına ve projelerin geliştirilmesine katkı sağlanması.

5449 sayılı kanuna göre, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamak, bölgeler arası - bölge içi gelişmişlik farkını azaltmak kalkınma ajanslarının temel hedefleri olarak belirlenmiştir. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 2012 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu'nda ajansların kurulmasındaki temel amaçlar “kalkınmanın yurt geneline daha dengeli yayılması, yerel potansiyelin harekete geçirilmesi, bölge düzeyinde işbirliği ve iletişim ağlarının geliştirilmesi ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması” şeklinde özetlenmektedir. Kalkınma ajansları, yerel düzeyde kalkınmayı sağlayacak kurumlar olarak ön plana çıkmıştır.

5449 Sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun’a göre kalkınma ajansları, kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik ve yatırım destek ofisleri şeklinde bir teşkilat yapısına sahiptir. Kalkınma ajansının teşkilat yapısında kalkınma kurulu danışma organı, yönetim kurulu karar organı ve genel sekreterlik ise icra organıdır. Ajans Yönetim Kurulu'nda il/illerin valileri, belediye başkanları, il genel meclisi başkanları, ticaret ve sanayi odaları başkanları görev yapmaktadır. Kalkınma Ajansını yönetim kurulu başkanı temsil eder. Yönetim kurulunun başkanı ilin valisidir. Yönetim kurulu, toplantıya katılanların oy çokluğu ile karar alır. Özel sektör, kamu sektörü, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve üniversitelerin temsilcilerinden oluşan Kalkınma Kurulu, yönetim kuruluna tavsiye niteliğinde kararlar almaktadır. Kalkınma kurulu, illerin dengeli şekilde temsilini sağlayacak yapıda, en fazla yüz üyeden oluşur.

Kalkınma Kurulu danışma kurulu gibi faaliyet göstermektedir. Genel sekreterlik ise ajansın yönetim kuruluna karşı sorumlu olan icra organıdır. Yönetim kurulunun devrettiği yetkiler ile kanunda belirtilen yetki ve görevleri yerine getirir. Genel sekreterlik bünyesinde ise yatırım destek ofisleri yer almaktadır. Yatırım destek ofisleri görevleri ile ilgili olarak genel sekreterliğe karşı sorumludur.

Kalkınma ajanslarının Türkiye'nin tamamında tek bir formatla örgütlenmiş olması, bölgesel kalkınma ile ilgili temel yaklaşımlara ve ilgili kanunun temel amaç ve felsefesi ile uyumlu değildir. Kalkınma ajanslarının tek tip şeklindeki işleyişi, bölgesel ve yerel kalkınma politikalarının başarısızlığının temel nedenlerinden biridir.

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı

5449 sayılı kanunun 3'üncü maddesine dayanılarak DPT Müsteşarlığı'nın koordinasyonunda, 22 Kasım 2008 tarihli 27062 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) kurulmuştur. DAKA, TRB2 Bölgesi olarak nitelendirilen Van, Bitlis, Hakkari ve Muş illerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu'nda DAKA'nın kurumsal olarak vizyonu ve misyonu şöyle ifade edilmektedir: DAKA'nın "vizyonu yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile beşeri sermayesini katılımcı bir anlayışla harekete geçirerek, 2023 yılında sosyal ve ekonomik refahını ülke ortalamasının üzerine çıkarmış ve bu refahtan her bireyin adil bir şekilde faydalandığı, doğayla barışık bir bölge olmaktır. Misyonu Bölgesinde yerel potansiyelleri, kaynakları ve imkânları katılımcı bir yaklaşımla harekete geçirerek sürdürülebilir bir kalkınmayı

sağlamaktır” (2013: 13). Diğer 25 kalkınma ajansının misyon ve vizyonlarıyla ilgili açıklamalarına bakıldığında hemen hemen hepsinde benzer ifadelerin yer aldığı ve özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramıyla beraber söz konusu bölgenin rekabetçi bir biçimde diğer bölgelere kıyasla kalkındırılmasına öncelik verileceği ifade edilmektedir.

Kaynak: <http://www.daka.org.tr/>

Şekil 2.1. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın Organizasyon Yapısı

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın organizasyon yapısını gösteren Şekil

2.1’de yer almaktadır. Türkiye’deki tüm kalkınma ajanslarının, 5449 sayılı yasa gereğince, benzer bir organizasyon yapısına sahip oldukları söz konusu kurumların resmi internet sitelerinde de görülmektedir.

2.4. Sosyal Destek Programı

Kalkınma Bakanlığı’na bağlı olarak illerde faaliyet gösteren Sosyal Destek Programı (SODES), sosyo-ekonomik yapıdaki değişim, göç, kentleşme gibi nedenlerle ortaya çıkan yeni sosyal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla proje temelli oluşturulmuş bir programdır. SODES ile sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sosyal refahın artırılması hedeflenmektedir. SODES Uygulama Usul ve Esasları yönergesine göre, SODES projeleri “istihdam, sosyal içerikli çalışmalar, kültür, sanat, spor ile ilgili çalışmaları ve kurumsal kapasite geliştirme ödeneği ile ilgili çalışmaları” içermektedir. İstihdam içerikli projelerle; istihdam edilebilirliğin artırılması, ildeki ihtiyaçlara uygun alanlarda nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, mesleki bilgi ve becerilerin geliştirilmesi ve kendi işini kurabileceklere destek olunması hedeflenmektedir. Sosyal içerikli projeler aracılığıyla yoksullar, işsizler, kadınlar, engelli bireyler, dezavantajlı çocuklar ve gençler gibi toplumun sosyo-ekonomik açıdan farklı kesimlerinin önemli fırsatlardan yararlanma şansını yakalayabilmesi hedeflenmiştir. Kültür, sanat ve spor içerikli projelerle; toplumun ihtiyaç duyduğu kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin geliştirilmesi ile özellikle çocukların ve gençlerin bu tür faaliyetlerden yararlandırılmasına ve yönlendirilmesine yönelik projelerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Kurumsal kapasite geliştirme ödeneği ise proje koordinasyon birimlerinin faaliyetlerini etkin

bir şekilde gerçekleştirebilmeleri gerekçesiyle Kalkınma Bakanlığı tarafından valiliklere tahsis edilen ödenektir. Kurumsal kapasite geliştirme ödeneğinin tutarı, ilde desteklenmesi uygun görülen projelerin tutarına bağlı olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından belirlenmektedir (<http://www.sodes.gov.tr>).

SODES, 2008–2012 yılları arasında bölgesel kalkınma projelerinin büyük ölçüde tamamlanması amacıyla hazırlanan GAP Eylem Planının sosyal gelişmenin sağlanması bileşeni altında oluşturulmuş ve 2008 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesindeki illerde uygulamaya konulmuştur. SODES’in kapsamı 2010 yılında Doğu Anadolu Bölgesindeki illeri de içerecek şekilde genişletilmiştir. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’da sosyoekonomik düzeyi düşük 25 ili kapsayan SODES projelerinde yerellik ön plandadır. SODES projeleri “Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van” illerinde uygulanmaktadır. 2011 yılında valilikler aracılığıyla Adana, Mersin, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Hatay illeri programa dahil edilmiştir. SODES projelerinin uygulandığı il sayısı 34’e çıkartılmıştır. SODES’in hedef kitlesinin “dezavantajlı konumdaki çocuklar, gençler, kadınlar, işsizler, yoksullar, göç etmişler, yaşlı, engelli ve kentlerin gecekondü bölgelerinde yaşayan bireyler ve gruplar” olduğu vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 6).

Muş Valiliği Proje Koordinasyon Merkezi

SODES projelerinin uygulanması, koordinasyonu, izlenmesi ve denetlenmesinden doğrudan valilikler sorumludur. Valiliklerin koordinasyonunda

hazırlanan SODES projelerinin hazırlanması ve uygulanması sürecinde yerel düzeydeki kamu kurumları, belediyeler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarından destek alınmaktadır. SODES kapsamında yer alan projeler; valiliklerin koordinasyonunda kamu kuruluşları, il özel idareleri, belediyeler, köylere hizmet götürme birlikleri, üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanmakta ve yürütülmektedir. SODES projelerinin büyük çoğunluğu illerdeki kamu kurum ve kuruluşlarının yerel birimleri tarafından yürütülmektedir (www.sodes.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.07.2011).

Projelerin hazırlanması ve uygulanması amacıyla 2008 yılında Muş Valiliği bünyesinde “Kalkınma Destek ve Proje Ofisi” kurulmuştur. 2010 yılında ilgili çalışma ofisinin ismi Proje Koordinasyon Merkezi şeklinde değiştirilmiştir. Çalışma ofisi hem mekânsal olarak hem çalışan sayısı açısından beklentileri karşılayamadığı bizzat çalışanlar tarafından ifade edilmiştir. Büyük bütçeli çok sayıda projeye ilgili iş veya işlemlerin yoğun bir şekilde takip edildiği ofis çalışanlarının bir kısmının görevlendirmeyle çalışan kamu personeli; bir kısmının da sözleşmeli ve düşük ücretle hizmet sunmaya çalışan bireylerden oluşması dikkat çekici bir husustur. Geçici görevlendirme yoluyla işleyişin sürdürülmeye çalışılması SODES ile ilgili çalışanların performansını ve çalıştıkları birime sahiplenme duygusunu olumsuz şekilde etkilediği söylenebilir. SODES çalışma ofislerindeki uygulamaların illere göre farklılık gösterdiği ve belli bir standardının olmadığı görülmektedir. Muş Valiliği hizmet binasındaki Proje Koordinasyon Merkezi, SODES projelerinin hazırlanması ve uygulanması amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Potansiyel proje başvuru sahiplerine danışmanlık ve proje uygulama sürecinde çalışmaları takip etme ofis çalışanlarının görevleri arasında yer almaktadır. Proje Koordinasyon

Merkezi'nden bir vali yardımcısı genel koordinatör olarak sorumluluk üstlenmektedir. Ayrıca Proje Koordinasyon Merkezi'nde 1 teknik koordinatör, 1 teknik koordinatör yardımcısı ve 5 uzman görev yapmaktadır. İlgili kurum ya da kuruluşlar tarafından hazırlanan SODES projeleri öncelikle Muş il valiliği bünyesinde proje çalışmalarını yürüten Proje Koordinasyon Merkezine sunulmaktadır. Muş Valiliği tarafından oluşturulan komisyon proje başvurularını incelemekte ve başvurusu uygun görülen projeler değerlendirilmek üzere Kalkınma Bakanlığı'na gönderilmektedir. Kalkınma Bakanlığı'nın onayladığı projeler uygulanmak üzere internet ortamında ilgili birim tarafından ilan edilmektedir. Başvuru sürecindeki normal görünen resmi süreç bu şekilde özetlenebilir.

3. BÖLÜM : ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde öncelikle Muş ili hakkında genel tanıtıcı bilgiler verilmiştir. İl hakkında genel bilgiler verildikten sonra Muş'ta 2010 ile 2012 yılları arasında Kalkınma Bakanlığınca desteklenen DAKA ve SODES bünyesinde uygulanan kalkınma projelerinin yerel ve bireysel düzeyde uygulayıcı ve yararlanıcılar açısından değerlendirilmesi yer almaktadır. Muş ili sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Muş ili sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak yapılmış çalışmaların başlıklar halindeki genel bir derlemesi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından hazırlanan Kent Araştırmaları Bibliyografyasında yer almaktadır (Aksel ve Öğretmen, 2010: 412-414). Muş ili hakkında yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların ya bir ansiklopedi maddesi olarak ya da genel istatistiki bilgilerin yer aldığı kurum raporları şeklinde olduğu görülmektedir.

Bu araştırma sürecinde, TÜİK tarafından periyodik olarak hazırlanan ve illerin ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel yapısı hakkında bilgiler içeren “Seçilmiş Göstergelerle Muş” isimli çalışma önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. “Seçilmiş Göstergelerle Muş 2011, Seçilmiş Göstergelerle Muş 2013” başlıklı çalışmalar, TÜİK tarafından farklı zamanlarda tüm illeri kapsayacak şekilde yayınlanan resmi istatistiksel verilerin Muş ili örneğinde bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. TÜİK tarafından İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) esas alınarak hazırlanan bu yayınlar, Muş ili hakkında genel bilgiler içermektedir.

3.1. Muş İli Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Muş ili Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır ve Erzurum illeriyle komşudur. Muş ilinin yüzölçümü 8.196 km²'dir. Muş il merkezi Kurtik Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarında, Çar ve Karni derelerinin bulunduğu iki vadi arasında kurulmuştur.

Şekil 3.1. Muş İli Coğrafi Konumu (Çevik vd., 2012: 146)

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi genel nüfus sayımı verilerine göre Muş'un toplam nüfusu 2013'te 412.553, 2014'te ise 411.216 olarak tespit edilmiştir. Muş'un nüfusu bir önceki yıla göre 1.337 kişi azalmıştır. Nüfusun %38'i Muş ili merkezi ve ilçe merkezlerinde (Bulanık, Hasköy, Korkut, Malazgirt, Varto) ikamet etmektedir. Köylerde (365 köy) yaşayanların oranı ise %62,1'dir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS)⁶ esas alınarak TÜİK tarafından hazırlanan "Seçilmiş Göstergelerle Muş 2013" verilerine göre Muş, kırsal alanda nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ikinci ildir. Muş ili, 2012 ve 2013 yılları verilerine göre bin nüfus başına düşen 27,2 doğum oranı ile en fazla doğum hızına sahip 5. il olmasına karşın, en fazla göç veren ve nüfusu azalan 6. il konumundadır. İşsizlik, tarım dışı sektörün gelişmemesi, kentin yaşam koşullarının yetersizliği, eğitim ve sağlık alanındaki eksiklikler, güvenlikle ilgili sorunlar Muş ilinin göç vermesinin nedenleri olarak sıralanmaktadır. Muş'tan dışarıya en çok göç, sanayi ve ticaretin gelişmiş olduğu İstanbul, Mersin, Bursa, İzmir ve Ankara gibi illere yapılmaktadır. Ayrıca Muş'tan Antalya, Aydın ve Muğla gibi turizmin geliştiği illere de yoğun göçün olduğu görülmektedir (TÜİK, 2014).

Bir bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması ile nüfus yapısı arasında direkt bir ilişki bulunmaktadır. Azgelişmiş bölgelerden dışarıya olan göç, nitelikli iş gücünde, altyapıda ve temel hizmetlerde niteliksel bozulmaya neden olmakta ve azgelişmişliğin sürekliliğine neden olmaktadır (Bozdoğan, 2014: 55). 1970'lerden itibaren doğudan batıya artarak devam eden göç, bölge illeriyle beraber Muş ilinin azgelişmişliğinin temel sonuçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Göçle birlikte nitelikli iş gücü ve

⁶ Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemi'ne uygunluğun sağlanması ve karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanının oluşturulması amacıyla İstatistiki Bölge Birimleri sınıflaması yapılmıştır. İstatistiki Bölge Birimleri sınıflamasına göre illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralaması yapılmıştır. Her ilin ait olduğu bir İstatistiki Bölge Birimi bulunmaktadır.

sermayenin bölgeden çıkması Muş iliyle beraber bölge illeri açısından büyük bir kayıp olarak değerlendirilmekte ve bölgeler arası dengesizliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Tablo 3.1. Muş İl Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Kadın Nüfusu	Erkek Nüfusu	Toplam Nüfus
1970	113.756	120.494	234.250
1980	145.796	156.610	302.406
1990	184.216	192.327	376.543
2000	217.440	236.214	453.654
2010	199.771	207.115	406.886
2011	201.989	212.717	414.706
2012	201.744	211.516	413.260
2013	202.040	210.513	412.553
2014	201.548	209.668	411.216

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Muş ilinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İstihdamın sektörel dağılımı itibariyle, ilde tarım ağırlıklı bir yapı görülmektedir. İlde sınırlı sayıda var olan sanayi tesisleri büyük oranda tarıma dayalıdır. Türkiye'nin en büyük ovalarından biri olmasına ve Murat ile Karasu gibi zengin su kaynaklarını barındırmasına rağmen Muş Ovası'ndan bugüne kadar yeterince verim alınamadığı görülmektedir. İklim koşulları, sulama altyapı sistemi konusundaki yetersizlikler, drenaj sorunu gibi etkenler ovadaki tarımsal faaliyetleri olumsuz olarak etkileyen unsurlar arasında sayılmaktadır. Muş Ovasının ortasından akıp geçen Murat ve Karasu nehirlerinin yeterince değerlendirilememesi, Muş il ekonomisinin gelişememesinin temel nedenlerinden biri

olarak kabul edilmektedir. Muş Ovası'nın tarımsal verimliliği yüksek olmasına karşın yeterince değerlendirilememesi ilin gelişmemesinin temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Sönmez, 2014: 32). Muş, tarımsal istihdamın yoğun olduğu il olmasına rağmen, Muş'ta tarımsal verimlilik Türkiye ortalamasının altındadır. Muş ilindeki tarım arazilerinde ağırlıklı olarak tahıl (yulaf, arpa ve buğday), şeker pancarı, tütün ve ayçiçeği ekimi yapılmaktadır. Temel bitkisel ürün buğdaydır. İlde tarıma dayalı sanayi sektörü gelişmemiştir. Muş Ovası'nda uygulanan Karasu Nehri Yatak Islah Projesi'nin büyük oranda tamamlanmış olması, tarımsal faaliyetlerin yapılmasını engelleyen drenaj sorunu gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmıştır. Murat Nehri üzerinde yapımı devam eden Alparslan I ve Alparslan II barajlarının tamamlanması durumunda, ilin kalkınmasında bir ilerlemenin sağlanacağı beklenmektedir. Özellikle Alparslan II barajının tamamlanması durumunda, Muş Ovası'nda sulu tarıma dayalı ürünlerde kapasitenin artacağı ve tarımsal sanayinin gelişeceği düşünülmektedir. Muş'ta meraya ve yerli ırka dayalı büyükbaş hayvancılık yapıldığından hayvan birim başına düşen et ve süt üretimi düşüktür (TÜİK, 2014: 12).

9 Ocak 2002 yılında Tekel'in yeniden yapılandırılması ve tütün sektörünün reformu konusunda çıkartılan 4773 sayılı Tütün Kanunu ile Türkiye genelinde tütün üreticisi için verilen destekleme alımları kaldırılmış ve üretim fazlalığını ortadan kaldırabilme gerekçesiyle kota uygulaması getirilmiştir. Bu politikaların sonucunda Türkiye'de üretilen tütünlerin en büyük alıcısı konumunda olan TEKEL Genel Müdürlüğüne bağlı işletmeler tütün alımını durdurmuştur. 4773 Sayılı Kanun ile tütün ekiminde sözleşmeli üretim dönemine geçilmiştir. Sözleşmeli tütün üretimi, üreticiler ile tütün tüccarları arasında sözleşme şartları dahilinde tarafların belirleyeceği serbest miktarda tütünün üretilmesine dayanmaktadır. TEKEL dışında faaliyetlerini sürdüren

özel sektör kuruluşları (Philip Morris Sabancı Sigara ve Tütünçülük Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, JTI Tütün Ürünleri Sanayi Anonim Şirketi ve British American Tobacco Tütünçülük Sanayi) tütün alımlarını sürdürmüş ancak tütün üreticisinin durumundaki bozulma devam etmiştir. Özelleştirme Yüksek Kurulunun 20.12.2000 tarih ve 2000/92 sayılı kararı ile Türkiye’deki diğer şeker fabrikaları ile birlikte Muş Şeker Fabrikası da özelleştirme kapsamına alınmıştır. Özelleştirme çalışmaları pancar üreticileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Muş’ta, Şeker Fabrikası dışında ciddi anlamda istihdam kaynağı sayılabilecek herhangi bir işletme bulunmamaktadır. İlin en büyük istihdam kaynağı olan Şeker Fabrikasının özelleştirme kapsamına alınması, bin civarındaki fabrika çalışanın çeşitli tepkilerine neden olmuştur.

İldeki doğurganlık ve kız çocuklarının erken yaşta evlilik oranı, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Eğitim, sağlık, kişi başına düşen milli gelir, kentleşme gibi temel göstergelerde Muş ili son sıralarda yer almaktadır. Hem Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan raporlarda hem de TÜİK verilerinde bölgeler ve iller arası gelişmişlik farklarının yükseklik derecesi Muş ili örneğinde açıkça görülmektedir.

2013 yılında Muş’a bağlı olarak faaliyet gösteren firmalar, toplamda 2 milyon dolar ithalat ve 32,9 milyon dolar ihracat yapmıştır. Bu oranla Muş, Türkiye’de en az ithalat ve ihracat yapan iller arasında yerini almaktadır (TÜİK, 2014).

Kalkınma Bakanlığı tarafından beş yılda bir hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre Muş, sosyo-ekonomik gelişme açısından 81 il arasında son sırada yer almaktadır. DPT tarafından hazırlanan “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” araştırmasında, 32 adet farklı değişken baz alınarak elde edilen endeks değerlerine göre, Muş ili Türkiye’deki tüm iller arasında hem 1996 yılında hem de 2003 yılında son sırada yer almıştır. DPT’nin hazırlamış olduğu söz konusu araştırmada Muş

beşinci derecede ve kalkınmada öncelikli olarak değerlendirilen iller grubunda yer almaktadır (Dinçer vd., 2003: 56). Beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alan 16 ilin tamamının Doğu ve Güneydoğu illerinde yer alıyor olması, bölgeler arası dengesizliğin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3.2. Seçilmiş Bazı Temel Göstergelerle Muş İli Verileri

Gösterge Adı	Muş İli Gösterge Değeri			Türkiye Ortalaması			Muş'un 81 İl Arasındaki Sıralaması		
Yıl	2003	2011	2013	2003	2011	2013	2003	2011	2013
Kırsal nüfus oranı (%)	64	63	62	35	23	19	---	3	1
Nüfus artış oranı (%)	1,8	1,9	-1,7	1,8	1,35	1,37	---	45	66
Net göç hızı (%)	---	1,4	-2,2	---	---	---	---	13	6
İthalat (Milyon\$)	---	3	2	---	---	---	---	76	77
İhracat (Milyon\$)	---	8	32,9	---	---	---	---	71	65
Yüzbin kişi başına düşen hasta yatak sayısı	79	159	147	230	250	265	---	69	74
Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	---	24	26	---	20	19	---	74	76
Ortaöğretimde (lise) net okullaşma oranı (%)	16,9	33,9	42,4	57,4	67,4	76,6	---	79	81
Bitkisel üretim değeri (Milyon TL)	734	248	296	1124	---	---	---	64	65
Canlı hayvanlar değeri (Milyon TL)	---	1372	146	---	---	---	---	7	13
İşsizlik oranı (%)	---	16,4	10,4	---	11,9	9,7	---	78	64
Kişi başına toplam elektrik tüketimi (KWh)	---	736	839	---	2334	2577	---	74	74
Bin kişi başına düşen otomobil sayısı	7	17	19	65	109	121	---	78	77
Isıtma sistemi kat kaloriferi olan hanehalkı oranı (%)	---	---	0,1	---	---	25,6	---	---	80
İllere göre mutluluk düzeyi (%)	---	---	54,7	---	---	59	---	---	64
İllere göre geleceğe yönelik umut düzeyi (%)	---	---	70,6	---	---	77	---	---	75

Kaynak: DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması 2003; TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Muş 2011 ve 2013.

Tablo 3.2’de seçilmiş bazı temel göstergelerle 2011 ve 2013 yılı Muş ili verileri karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir. Baz alınan temel göstergeler bağlamında veriler incelendiğinde Muş’un durumunda herhangi bir iyileşmenin olmadığı, ilin neredeyse, tüm göstergelerde Türkiye ortalamasının altında bir değere sahip olduğu görülmektedir. Temel göstergeler değerlendirildiğinde, ekonomik (tarım, sanayi ve hizmetler sektörü) ve sosyal (sağlık, eğitim vb) göstergeler arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir (Dinçer vd., 2003: 99). Tablo 3.2’de özetlenen veriler, temel göstergeler arasında direkt bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü tarafından hazırlanan “Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması Raporundaki” verilere göre, Muş ilinin insani kalkınma endeksi sıralamasında 2005 yılında 80. sırada, 2010 yılında 81. sırada yer aldığı görülmektedir (Çevik vd., 2012:147).

Muş iline ilişkin veriler, Türkiye’nin genel ortalamasıyla karşılaştırılarak incelendiğinde, Muş’ta kişi başına düşen gelirin düşük, tarımla uğraşan nüfus oranının fazla, doğum oranının yüksek, sermaye yetersizliği nedeniyle yatırım oranının düşük, gelenek vb. nedenlerden dolayı kadının toplumsal konumunun zayıf ve kentin altyapı olanaklarının yetersiz olduğu görülmektedir.

TEPAV tarafından 81 il için hazırlanan cinsiyet eşitliği endeksi verilerine göre, Muş ilinin durumu Tablo 3.3’te verilmiştir. Veriler incelendiğinde Muş’un cinsiyet eşitliğine ilişkin karnesinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Kadın istihdamı ve eğitiminde, kadınların erkeklere oranla ikincil konumda yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 3.3. Muş İli Cinsiyet Eşitliği Endeksi (2014)

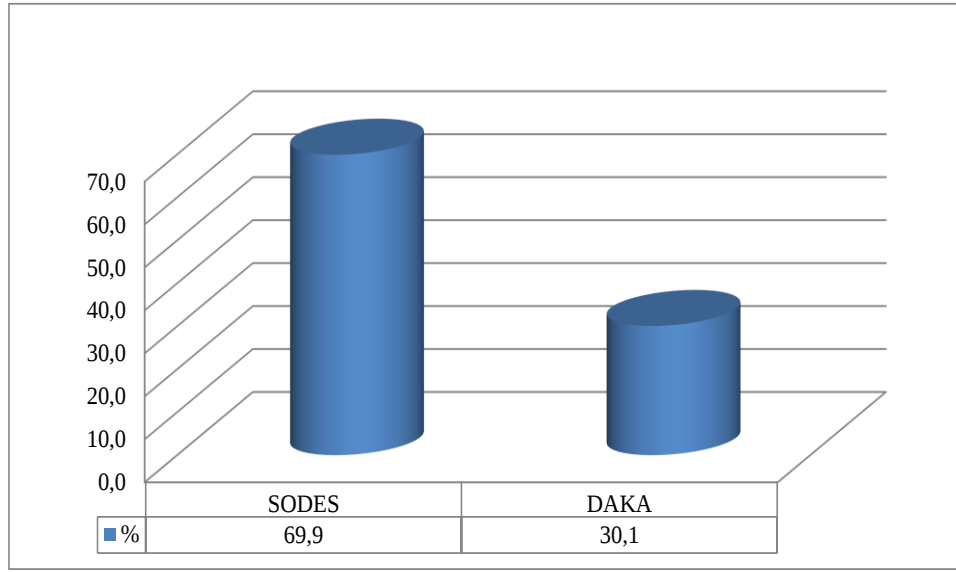
Gösterge Adı	İl Sıralaması
Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	74
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	81
Temsil	42
İstihdam	78
Eğitim	78
Kadın Güçlenme Endeksi	79

Kaynak: Demirdirek ve Şener, 2014: 93-99.

Cumhuriyet tarihi boyunca, bölge illeriyle beraber Muş ilinin sahip olduğu potansiyelin yeterince değerlendirilemediği ve Türkiye genelinde yaşanan ekonomik gelişmelerden yeterince yararlanamadığı görülmektedir.

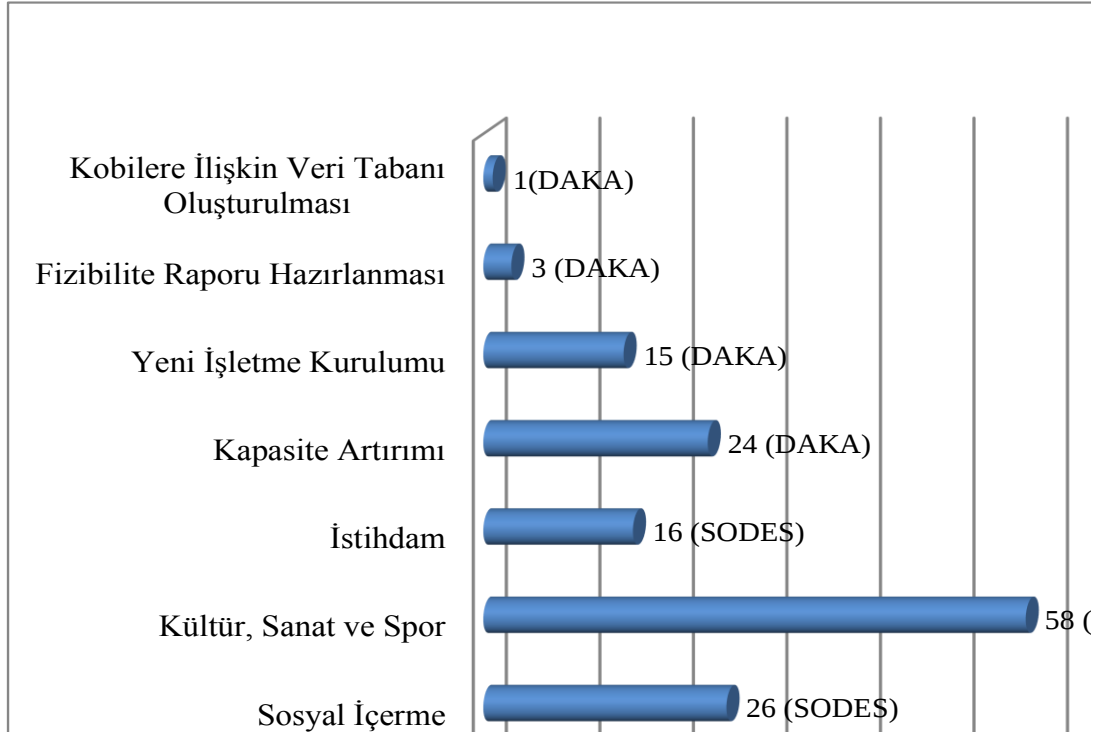
3.2. Muş İlinde Uygulanan Kalkınma Projeleri

Görüşme sonuçlarının analizine geçmeden önce, SODES ve DAKA tarafından 2010 ve 2012 yıllarında uygulanan projelere ve bu projeler için kullanılan bütçe ile ilgili çıkartılan envanter sonuçlarına bakılmasında yarar olacaktır. Muş ilinde uygulanan projelerin envanter sonuçlarıyla ilgili daha detaylı bilgilere Ek 3 ve Ek 4’te yer verilmiştir. Genel olarak uygulanan projeler incelendiğinde, projelerin hem bütçe hem de içerik açısından dar kapsamlı olarak hazırlandığı görülmektedir. Türkiye’nin genelinde hâkim olan projelere ilişkin merkezîyetçi, homojen yaklaşımın Muş iline de benzer şekilde yansıdığı söylenebilir.

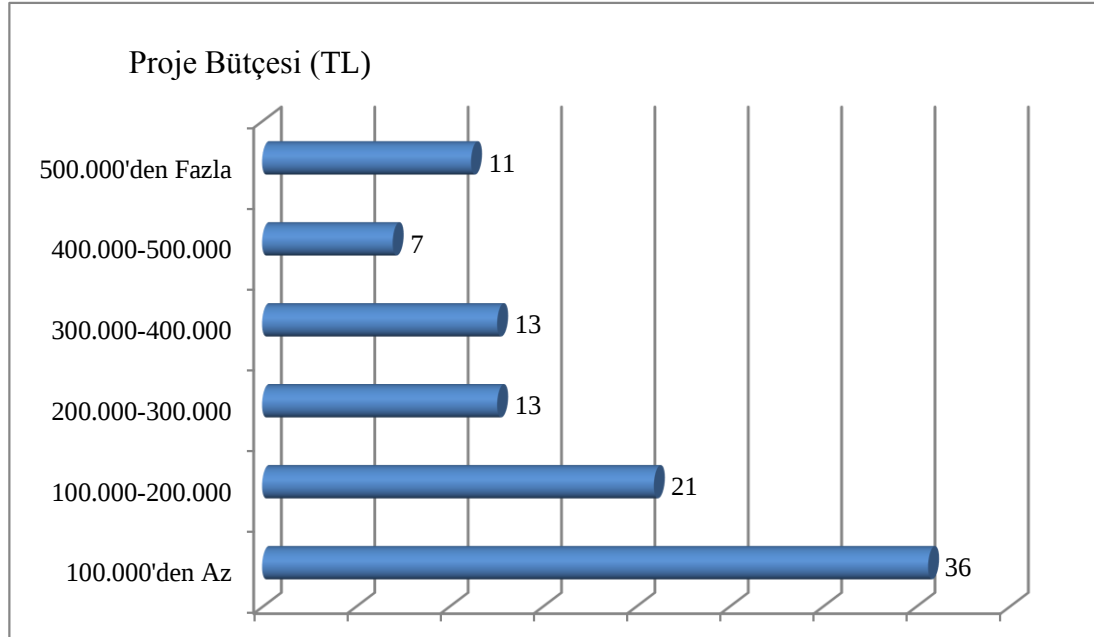
Grafik 3.1. Kurum Tipine Göre Projelerin Sayısal Dağılımı

Kurum tipine göre 2010-2012 yılları arasında uygulanan projelerin dağılımı Grafik 3.1'e göre incelendiğinde, SODES tarafından uygulanan proje sayısının %69,9 ve DAKA tarafından uygulanan proje sayısının ise %30,1 olduğu görülmektedir. Proje sayısı açısından SODES tarafından uygulanan projelerin DAKA tarafından uygulanan projelere göre fazla olduğu görülmektedir. Ancak Tablo 3.4. ve Tablo 3.5 incelendiğinde, sözkonusu projelerin bütçe miktarı açısından her iki kurum açısından birbirine yakın olduğu görülmektedir. SODES projeleri sayısal olarak fazla olmakla beraber, bütçe açısından DAKA projelerine denk bir bütçeye sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 3.2. SODES ve DAKA Projelerinin Konularına Göre Dağılımı

Grafik 3.2'deki verilerden hareketle SODES ve DAKA projelerinin konularına göre dağılımı incelendiğinde, SODES projelerinde “Kültür, Sanat, Spor ile Sosyal İçerme” bileşenlerinde daha fazla yoğunlaşma olduğu görülmektedir. DAKA projelerinde ise “Kapasite Artırımı ve Yeni İşletme Kurulumu” bileşenlerinde yoğunlaşma olduğu görülmektedir.

Grafik 3.3. SODES ve DAKA Projelerinde Bütçe Dağılımı (2010-2102)

Projeler bütçe dağılımı açısından incelendiğinde özellikle SODES projeleri açısından proje bütçelerinin büyük oranda düşük, 100.000 TL'nin altında, gerçekleştiği görülmektedir. Proje bütçesi 500.000 TL'den fazla olan projeler, büyük oranda DAKA'ya ait projelerden oluşmaktadır. Yüksek bütçeli projeler daha çok kapasite artırımı amacıyla büyük firmalara tahsis edilen projelerdir.

Tablo 3.4. Muş İli SODES Proje Sayısı ve Toplam Bütçesi (2010 – 2012)

SODES Bileşeni	Proje Sayısı	Toplam Kullanılan Bütçe
Kültür, Sanat ve Spor	58	8.905.550 TL
Sosyal İçerme	26	5.141.420 TL
İstihdam	17	2.340.800 TL
Toplam	100	16.387.770 TL

Tablo 3.4. 2010 ile 2012 yılları arasında Muş'ta uygulanan SODES proje bileşenlerinin sayısını ve toplam bütçelerini göstermektedir. Tablo 3.4'te sunulan SODES proje envanterinde yer alan bilgiler ise bizzat araştırmacının Muş Valiliği onayı ile ilgili kurumun ofisinde yer alan proje dosyalarını tek tek tarayarak elde ettiği bilgilerden oluşmaktadır. 2010 ve 2012 yılları arasında Muş ilinde toplam 100 proje SODES tarafından desteklenmiş ve projeler için eş finansman dâhil 16.387.770 TL harcanmıştır. Kalkınma Bakanlığı'na göre, 2008 – 2012 yılları arasında SODES programı çerçevesinde Türkiye'nin farklı bölgelerindeki 34 ilde 5.792 proje uygulanmış ve toplamda 674,4 milyon TL harcanmıştır (Sosyal Destek Projelerinin Değerlendirilmesi Raporu, 2013: 24). SODES projeleriyle “öğrencilere yönelik etüt merkezleri, çeşitli sınavlara hazırlık kursları, mesleki eğitim kursları, kültür, sanat ve spora yönelik faaliyetler, öğrenci gezileri” gibi çalışmalar desteklenmiştir. Muş ilinde uygulanan SODES projelerinin 58'i kültür, sanat ve spor; 26'sı sosyal içerme ve 17'si istihdamın geliştirilmesine yönelik çalışmaları içermektedir.

Tablo 3.5. Muş İli DAKA Proje Sayısı ve Toplam Bütçesi (2010 – 2012)

DAKA Bileşeni	Proje Sayısı	Toplam Kullanılan Bütçe
Kapasite Artırımı	24	10.857.931 TL
İşletme Kurulumu	15	6.145.725 TL
Fizibilite Raporu	3	135.530 TL
Veri Tabanı Oluşturulması	1	53.500 TL
Toplam	43	17.192.686 TL

Tablo 3.5. 2010 ile 2011 yılları arasında Muş'ta uygulanan DAKA proje bileşenlerinin sayısını ve toplam bütçelerini göstermektedir. Tablo 3.5 incelendiğinde bütçenin en çok ayrıldığı bileşenin kapasite artırımıyla ilgili olduğu görülmektedir.

DAKA ile ilgili veriler, ajansın bizzat hazırlayıp sunduğu veriler olup konu ile ilgili envanteri bizzat hazırlamakla ilgili talebimiz ilgili kurum tarafından kabul edilmemiştir. Dolayısıyla Tablo 3.5’te sunulan bilgiler Kalkınma Ajansında görevli olan ilgili yetkilinin vermiş olduğu bilgilerden ibarettir. Kalkınma Bakanlığınca hazırlanan 2012 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporu’ndaki bütçe ile ilgili veriler incelendiğinde, Türkiye’deki 26 kalkınma ajansının tümünde bütçelerin birbirine yakın rakamlardan oluştuğu görülmektedir. Kalkınma ajanslarının birbirine yakın bütçe rakamlarıyla faaliyet gösteriyor olması, bu ajansların kuruluş gerekçelerinden biri olan ajansların bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesindeki rolü konusunda etkisinin zayıf olacağını göstermektedir. Rapora göre, tüm ajansların 2012 yılı toplam bütçesi 450.000.000 TL ve her bir ajansa ortalama 17.000.000 TL aktarıldığı görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 40).

3.3. Proje Uygulayıcı ve Yararlanıcılarına İlişkin Genel Bilgiler

Muş’ta uygulanan SODES VE DAKA projeleri kapsamında desteklenen kalkınma hedefli projelerin uygulayıcıları ve yararlanıcıları kapsamında elde edilen veriler ışığında sosyolojik analiz yapılmıştır. Analize katkı sağlayan çalışma grubunun profili aşağıda Tablo 3.6’da sunulmuştur.

Kalkınma projelerini uygulayan kamu kurumu çalışanları ve bu projelerden yararlanan bireylerle bire bir yapılan görüşmeler, Ocak 2014 ve Haziran 2014 tarihleri arasında, katılımcıların durumuna uygun bir şekilde, onların istediği yer ve zamanda gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşmenin süresi, görüşülen kişinin durumuna göre farklılık göstermiştir. Yapılan görüşmeler ortalama 50 dakika sürmüştür.

Kendileri ile görüşme yapılan bireylerin gerçek isimleri kullanılmadan her bir kişiye birer kod isim verilerek görüşme sonuçlarının analizi yapılmıştır.

Tablo 3.6. Çalışma Grubu Hakkında Genel Tanıtıcı Bilgiler

Katılımcı Kodu	Öğrenim Düzeyi	Yaş	Cinsiyet	Kurum Tipi	Projedeki Konumu	Meslek
K1	L.Üstü	53	Erkek	DAKA	Uygulayıcı	Yönetici
K2	L.Üstü	43	Erkek	DAKA	Uygulayıcı	Uzman
K3	Lisans	32	Erkek	DAKA	Uygulayıcı	Uzman
K4	Lisans	38	Erkek	DAKA	Uygulayıcı	Uzman
K5	Lise	33	Erkek	DAKA	Yararlanıcı	Esnaf
K6	Lisans	38	Erkek	DAKA	Yararlanıcı	Müdür
K7	L.Üstü	33	Erkek	SODES	Uygulayıcı	Yönetici
K8	Lisans	51	Erkek	SODES	Uygulayıcı	Müdür
K9	Lisans	44	Erkek	SODES	Uygulayıcı	Mühendis
K10	Lisans	34	Erkek	SODES	Uygulayıcı	Uzman
K11	Y. Lisans	34	Kadın	SODES	Uygulayıcı	Memur
K12	Lisans	30	Kadın	SODES	Uygulayıcı	Memur
K13	Lisans	46	Erkek	SODES	Yararlanıcı	Müdür
K14	Lisans	35	Erkek	SODES	Yararlanıcı	STK Üyesi
K15	Ön Lisans	41	Erkek	SODES	Yararlanıcı	Memur
K16	Lise	39	Kadın	SODES	Yararlanıcı	STK Üyesi
K17	Lisans	28	Kadın	SODES	Yararlanıcı	STK Üyesi
K18	Lise	37	Erkek	SODES	Yararlanıcı	STK Üyesi
K19	Lise	24	Erkek	SODES	Yararlanıcı	STK Üyesi
K20	Lisans	48	Erkek	SODES	Yararlanıcı	Memur
K21	Lisans	38	Erkek	SODES	Yararlanıcı	Öğretmen
K22	Lisans	25	Kadın	SODES	Yararlanıcı	Memur
K23	Y. Lisans	51	Erkek	Politikacı	Uygulayıcı	Milletvekili
K24	Lisans	55	Erkek	Politikacı	Uygulayıcı	Milletvekili

Çalışmada, ses kayıt cihazına kaydedilen görüşmeler, öncelikle deşifre edilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Deşifre edilen görüşme sonuçları, içerik açısından gruplandırılarak veri seti haline dönüştürülmüştür. Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle, kalkınma projelerinde hedeflenen unsurların ne kadarının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış söz konusu görüşmelerde, tezin konusuyla ilgili temalar üzerinde durulmuş ve görüşmelerin akışına göre sorular şekillendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile öncelikle proje yararlanıcı ve uygulayıcılarının kalkınma projeleriyle ilgili düşünceleri, duyguları ve tecrübeleriyle ilgili bilgi toplanması hedeflenmiştir. Görüşme formunun soruları hazırlanırken ve görüşme sonuçları analiz edilirken sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleriyle ilgili çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır (Dey, 1993; Karasar, 2005; Baloğlu, 2009; Ekiz, 2009; Tanrıöğen, 2009; Neuman, 2010; Kurtuluş, 2010; Aziz, 2011; Punch, 2011; Flick, 2014; Miles ve Huberman, 2014).

Görüşme yapılan bireylerin onayları alındıktan sonra, görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Kayıt yapılmasını onaylamayan bireylerle yapılan görüşmeler ise not alma tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Kayıt altına alınan görüşmelerin deşifreleri bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler benzerlik ve farklılıklarına göre gruplandırılmıştır. Kategorilerin oluşturulması yoluyla veriler organize edilmiştir. Kategorileştirilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Kategorilerin verileri yansıtmamasına ve hangi veri parçalarının alınıp alınmayacağına azami dikkat gösterilmiştir. Kategoriler oluşturulurken “verilere yeterince hâkim olma, verilerin bağlamına her zaman duyarlı olma, kategorilerin genişletilmesi, değiştirilmesi gibi durumlarda esnek olma,

bağlantılara dikkat etme ve gereksiz çakışmalardan kaçınma, kategori kaynaklarının dayandığı ölçütleri kaydetme ve alternatif kategorileştirme ve yorumlama biçimlerini dikkate alma” unsurlarına dikkat edilmiştir (Day,1993:118).

3.4. Görüşme Sonuçlarının Analizi

Görüşme sonuçları analizi, farklı bakış açılarının “dönüştürülmesi, yorumlanması ve anlamlandırılmasını” gerektirmektedir (Punch, 2011: 188). Bu çalışmada, Miles ve Huberman’ın görüşme sonuçlarının tutarlı bir şekilde analiz edilmesini sağlayacak temel stratejilerinden yararlanılmıştır. Miles ve Huberman’ın öne sürdükleri temel stratejiler özetle şunlardır: Örüntü ve temaları kaydetmek, akla yakın görmek, kümelemek, metaforlar oluşturmak, saymak, karşıtlıklar oluşturmak, karşılaştırmalar yapmak, değişkenleri parçalara ayırmak, özellikleri genelin içine yerleştirmek, değişkenler arasındaki ilişkileri kaydetmek, ara değişkenleri bulmak, mantıklı bir kanıt zincirini kurmak ve kavramsal/kuramsal tutarlılığı sağlamak (Miles ve Huberman, 1994: 245-246, Punch, 2011: 277-278). Görüşme sonuçlarından elde edilen nitel verilerin analizinde söz konusu temel stratejilerden yararlanılmıştır. Bu çerçevede öncelikle yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen nitel veriler, dikkatli bir şekilde gözden geçirilerek yeniden incelenmiştir. Konu ile ilgili anlamlı veriler belirlenerek sınıflandırma yapılmış, işlenecek olan temalara göre değerlendirmeler yapılmıştır. Belirlenen temalar bağlamında doğrudan alıntılama ve el yordamıyla veri analizlerinin yapılmasına çalışılmıştır. Temalar arasındaki bağıntılar belirlenerek bulgulara ilişkin açıklama ve yorumlamalarda bulunulmuştur. Veri analiz sürecinde Miles ve Huberman’ın (1994: 56) önerdiği “verilerin işlenmesi,

görsel hale getirilmesi ve yorumlanması” aşamaları takip edilmiştir. Yapılan görüşmelerin analiz sürecinde, söz konusu araştırmanın nitel bir araştırma olduğu, kullanılan temel kavramların politik bağlamlarının olduğu ilkesi dikkate alınarak, verilerin betimlenmesine ve temaların ortaya çıkartılmasına önem verilmiştir (Punch, 2011: 133).

3.4.1. Muş İlinin Temel Sorun Alanları

Çalışma grubunu oluşturan proje yararlanıcısı ve uygulayıcısı konumunda olan katılımcılara “size göre Muş ilinin en önemli sorunu nedir” sorusu yöneltilmiştir. Söz konusu soruya verilen cevaplarda katılımcıların en çok vurguladığı temel sorun alanları, aşağıda en yoğun olarak belirtilenden en az belirtilene doğru sıralanarak verilmiştir.

- *Ekonomik Sorunlar: İşsizlik, yoksulluk, istihdamın yetersizliği, kayıt dışı istihdamın varlığı, kalkınamama, pazar sıkıntısı, gelir dağılımı adaletsizliği*
- *Nitelikli İş Gücü Eksikliği: Eğitimli insanların yetersizliği, nitelikli yönetici sıkıntısı, beşeri sermaye yetersizliği/kalifiye eleman eksikliği*
- *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kadının zayıf toplumsal konumu, kadınların sosyal yaşama katılımında erkekler tarafından engellenmesi, erken yaşta evlilikler ve kadına yönelik şiddet*
- *Sosyal faaliyetlerin ve faaliyet alanlarının yetersizliği*
- *Sağlık alanında ve kentsel altyapı konusunda yetersizlikler*
- *Coğrafi konum ve iklim koşullarından kaynaklanan sorunlar*

- *Diğer Sorun Alanları: Aidiyet duygusunun olmaması, sorunların çözümünün ertelenmesi, uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşması.*

Muş ilinin sorunları konusunda, görüşme grubunun en çok vurguladığı temel sorun alanlarının işsizlik ve nitelikli iş gücü eksikliği olduğu görülmektedir. İşsizlikle beraber nitelikli iş gücü yetersizliğinin dile getirilmesi TÜİK ve Kalkınma Bakanlığının Muş ili hakkındaki verileriyle büyük oranda örtüşmektedir (DPT,2003; TÜİK, 2011 ve 2013). Eğitimsizlik, coğrafi koşullar, kadının toplumsal konumunun zayıflığı, sosyal faaliyetler ve altyapı konusundaki eksiklikler, çalışma kültürünün olmaması, Muş Ovası'nın tarımsal potansiyelinin ve hayvancılığın yeterince değerlendirilememesi, gençler arasında madde bağımlılığının giderek artması dile getirilen diğer sorun alanları olarak dikkat çekmektedir.

Katılımcılara, en çok vurgulanan sorunlardan biri olarak öne çıkan “işsizliğin temel sebepleri ve bu konuda neler yapılması gerektiği” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar, Muş ilindeki işsizliğin temel sebepleri olarak “sanayi yatırımlarının düşüklüğü, köyden kente göçün bilinçsizce gerçekleşmesi, göçün yönetilememesi, yerel işletme sayısının yetersiz olması ve çiftçiyi tembelliğe alıştıran tarımsal desteklere ilişkin uygulanan sistemden kaynaklanan sorunlar” gibi unsurları sıralamıştır. Katılımcıların çoğu, ildeki işsizlik oranının yüksek olduğunu vurgulamıştır.

İşsizlikle mücadele konusunda katılımcılar, birbirine yakın çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Yüksek oranlarda olduğu kabul edilen işsizlik ve yoksulluk sorunu için, çalışma grubunun önerdiği başlıca çözüm önerileri şunlardır:

- *“Kapasite artırıcı tedbirler almak lazım ama tek başına tedbirler yeterli değil. Siz ne kadar işgücünün ya da insan gücünün niteliğini artırırsanız o*

ölçüde bu bölgenin sorunlarını çözebiliyorsunuz. Nitelikli işgücü talebi yaratacak işletmelere, kurumlara ağırlık verilmelidir” (K1, Erkek, 53, DAKA, Uygulayıcı).

- *“Emek yoğun sektörlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin hazır giyim sektörü geliştirilip büyütüldüğü takdirde çalışanların sayısında artış olacaktır” (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Sermaye nerde çok kazanırsa oraya gitmektedir. Yatırımcının bölgeye gelmesi teşvik edilmelidir” (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“İstihdam alanları oluşturulurken Muş’un sosyal, ekonomik ve iklim koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılan yatırımlar yarıda bırakılıp gidilebiliyor. Yatırımlar öncelikle çok iyi bir fizibiliteye dayandırılmalı ve bu konuda çok iyi analizler yapılmalıdır. İklim, sosyal, ekonomik koşullar göz önünde bulundurulmalı ki yapılan yatırımlar ileriye dönük uzun vadeli yatırımlara dönüşebilsin” (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı).*

Katılımcılar işsizliğin çözülmesi amacıyla nitelikli işgücü konusundaki eksikliklerin giderilmesi, bölgenin koşullarına uygun yatırımların yapılması ve sermayeyi bölgeye çekecek teşviklerin güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kamu yatırımlarının özellikle sanayi yatırımlarının öncelikle devlet eliyle yapılması önerilmektedir. Özel sektörün bölgede gelişmesi için öncelikle devletin inisiyatif kullanması gerektiği ifade edilmektedir. Proje yararlanıcısı ve uygulayıcısı konumunda yer alan katılımcılar, bölgeye yatırımların yapılması konusunda ilgili devlet kurumlarının yetersiz kaldığı veya ilgisiz davrandığı şeklinde eleştirel bir tutum sergilemişlerdir.

- *“Türkiye’nin en önemli ovalarından Muş Ovasının kullanılmaması ayırıcı politikaların bir sonucudur. Bu coğrafya; Türkiye’nin petrol ihtiyacını, elektrik ve enerji kaynaklarını karşılayan bir coğrafya olmasına rağmen Türkiye’nin en geri kalmış bölgesidir” (K24, Erkek, 56, SODES+DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Sanayi devlet eliyle yapılmalıdır. Bu sanayi sadece tarıma yönelik olmamalı aynı zamanda çimento, madencilik, hayvansal ürünlere de yönelik olmalıdır”(K6, Erkek, 38, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Muş’ta istihdamın artırılması için iş sahalarının geliştirilmesi, fabrikaların açılması gerekir. Şeker Fabrikası özelleştirilmemelidir” (K15,Erkek, 41, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Sanayiye yönelik kırsal kalkınma politikaları desteklenmelidir. Örneğin alternatif tarım ürünleri geliştirilebilir. Hayvancılık bilinçli olarak yapılmalı ve desteklenmelidir. Hayvancılık yan ürünleriyle beraber değerlendirilmelidir. Örneğin et işleme tesisleri kurularak hayvancılık yan ürünleri pazara sunulabilir. Ciddi, büyük, istihdamı artıracak sanayi yatırımlarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda büyük yatırımcıların bölgeye getirilmesi sağlanabilir. Hükümet düzeyinde yatırımların bölgeye çekilmesi gerekmektedir” (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı).*

Bölgede istihdamın artırılması için, kamu kurumlarının yatırım yapmasının dışında, özel sektör kuruluşlarının da yatırım yapması ve farklı sektörlerde faaliyetlerin çeşitlendirilmesi gerektiği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Türkiye’de 5084 sayılı Kanun ile 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yapılan değişiklikle uygulamanın kapsamı genişletilerek il sayısı 49’a çıkartılmıştır.

“Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması ve azgelişmiş bölgelere sağlanan yatırım desteklerinin artırılması” gibi temel hedeflerle 2012 yılında 3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Yeni Teşvik Sistemi çıkartılmıştır. Çıkartılan teşvik paketlerinin zaman içerisinde neredeyse Türkiye’nin tamamını kapsayacak şekilde genişletilerek uygulanmak istenmesi, teşvik sisteminin işlevselliğini ve etkinliğini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

- *“Muş’ta istihdamı artırmak için cesur iş adamlarına ihtiyaç vardır. Devletle birlikte özel sektör yatırımları artırılmalıdır. Yatırımcının bölgeye gelmesi için teşvik sistemi cazip hale getirilmelidir” (K12, 30, SODES, Uygulayıcı).*
- *“İstihdamın artırılması için tarımsal faaliyetlere dayalı sanayi ve hayvancılık geliştirilmelidir. Bu bağlamda et entegre tesisleri örnek olarak verilebilir. Bilinçli üretim yapılmalıdır. Muş’un Türkiye’de hayvan sayısı bakımından 5. il, hayvansal üretim açısından 40. sıralarda olması bu çarpıklığı göstermektedir. Modern manada hayvancılık yapılmadığından böyle bir durumla karşı karşıyayız. İşletmeler modernize edilmeli ve büyütülmelidir” (K10, Erkek, 34, SODES, Uygulayıcı).*
- *“İstihdamın artırılması için pratik, somut projelerin uygulanması gerekiyor. Örneğin Muş Ovası Avrupa’nın herhangi bir ülkesinde olsaydı çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği ve üretimin yüksek olduğu bir ova olurdu” (K21, Erkek, 38, SODES, Yararlanıcı).*

İstihdamın artırılması için, kamu ve özel sektör kuruluşlarının yatırım yapması önemli olmakla beraber, bölge insanın çalışma kültürünün de değişmesi veya çalışmaya istekli olması gerektiği ifade edilmektedir.

- *“İşsizliğin temel sebebi çalışmamaktır. İnsanlarımız çalışmayı sevmiyor, sadece boş konuşuyor ve kendini övüyor. İŞKUR’a çalışmak için başvuranların çok olmasının nedeni aslında çalışmaktan ziyade kamu kurumlarında zaman harcamaktır. Örnek vermek gerekirse Muş’ta faaliyet gösteren BARCO tekstil 08:00 ile 17:00 çalışacak eleman arıyor; fakat eleman bulamıyor. Gidenler de çalışmıyor veya işten kaçıyor. Çünkü orada eleman yatarak para alamıyor, yorulacak, çalışacak, ekmeğini hak edecek, sıkıntı buradan kaynaklanıyor” (K9, Erkek, 44, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Eğitimsizlik giderilmelidir. Mesleki eğitim kursları açılarak bireylerin meslek sahibi olması sağlanmalıdır. Çiftçiye tembelleştiren tarımsal destekler gözden geçirilmelidir” (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı).*

Katılımcılar, bölgede istihdamın artırılması için uygulanacak olan kalkınma politika ve projelerinde, kadına yönelik çalışmalara ağırlık verilerek kadının konumu güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bölgede yaşanan çatışma ortamından, kadınların toplumsal koşulların etkisiyle birlikte düşünüldüğünde erkeklere göre daha fazla zarar gördükleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda kadınlara yönelik pozitif uygulamalara destek verilmelidir.

- *“Kadınlara yönelik istihdam geliştirici çalışmalar desteklenmelidir. Kadınlara yönelik verimli olabilecek mesleki eğitim kursları verilmelidir” (K16, Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı)*
- *“İstihdamın artırılması için kadının konumunun güçlendirilmesi gerekiyor. Kalifiye eleman olabilmeleri için belli alanlarda kadınlara yönelik ciddi manada verimli olabilecek mesleki eğitimler verilmelidir.*

İhtiyaç alanları doğru bir şekilde tespit edilerek gerçekten sürdürülebilir projeler uygulanmalıdır” (K17, Kadın, 28, SODES, Yararlanıcı).

- *“ Bir psikolog olarak kadınlarla yaptığım görüşmelerde hem de toplumun dışlanmış kesimiyle görüştüğümde devletten bir güven beklentileri var. Kadınların istihdam, iş olanakları yaratmada daha pasif durumda olduklarını düşünüyorum. Bu bölgede uzun yıllar süren bir savaştan dolayı, toplumun tüm kesimi, özellikle eşlerini kaybeden kadınlar, evlerini geçindirme konusunda zorluk yaşadılar. Bu zorunlu göçler sonucunda, köy ve şehir hayatı arasında bir uyumsuzluk oldu ve kentlerde bir yığılma oldu. Kent bunu kaldıramadı ve emek gücü çok değersizleşti. Örneğin eşi ölmüş bir kadın, Muş’a gelmiş çocuklarıyla birlikte. Sonra temizlikçilik yapmaya başlamış. Köyden gelmiş bir kadın ne yapabilir burada, en fazla temizlikçilik. Bulaşıkçı olarak bir dönem bir yerde çalışmış. Kadın bunu yaparken bir de cinsiyet ayrımıyla karşı karşıya kalıyor. Bu bölgenin dezavantajlı konumu var. Kadın eksiyle doğuyor hayata. Erken yaşta evlenmiş kadınlarla yaptığım çalışmalarda şunu görüyorum. Buradan başarılı bir şekilde çıkmış kadınlar önce toplumsal cinsiyet ayrımını kırıyor, onu aşıyor, sonra iş hayatına başlıyor. Örneğin kuaför dükkkanı açmış bir kadın etrafındakilerle çatışmış, sonra eşi bir şey söylemese de yine problemler var. Hala istemezler aslında. Kadının bilinç düzeyi işte burada devreye giriyor. Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık olmalıdır. Projelerde öncelik tanınmalı, AB projeleri ve devlet desteği ile kadınlar için bir kota kesinlikle ayrılmalıdır. Kadın kendi öz bilincini kazanmalıdır” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).*

Katılımcılar işsizliğin sadece Muş iline özgü bir sorun olmadığını ve bu sorunun aynı zamanda tüm ülkenin temel sorunlarından biri olduğunu ifade etmektedirler. İşsizlikle mücadele bağlamında Muş ilinin var olan potansiyelinin yeterince değerlendirilmediği ayrıca vurgulanmaktadır.

- *“İşsizlik sadece Muş’ta olan bir sorun değildir. İşsizliği ortadan kaldıracak altyapının olması gerekir. Altyapı hazır olmazsa, istihdam alanını geliştirmezseniz işsizlikle mücadelede başarısız olursunuz. Muş potansiyeli olan bir ildir. Devasa ovası ve içinden geçen iki nehri var. Alparslan 1 ve Alparslan 2 barajları önceki siyasetçiler tarafından başlatılan çok önemli 2 projedir. Bu barajlar sulama ve elektrik elde edilmesi için yapılmıştır. Tarımsal alanlar ile önümüzdeki yıllarda tarım sanayisi gelişecektir. Böylece dışarıdan sermaye ve kalifiyeli eleman gelecektir. İstihdam alanı genişleyecektir. Sanayileşme tarımla ve hayvancılıkla işsizliği önleyebilirsiniz. Bu iki projeden sadece Muş değil çevre iller de faydalanacaktır. 2018-2019 sonrası Muş’un önemli bir problemi kalmayacaktır. Ve Muş cazibe merkezi olacaktır” (K23, Erkek, 52, SODES+DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Köylüyü köyünde tutacak düzenlemeler yapılmalıdır. Bunun için: 1- Arazi toplulaştırma yapılmalıdır, 2- Hayvancılık ve tarım gerçek anlamda desteklenmelidir. 3- Çiftçinin bilinçlendirilmesi ve doğru ürünü pazarlayabileceği bir yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu çerçevede toprak analizleri yapılarak hangi ürünün daha verimli olduğu tespit edilerek çiftçi yönlendirilmelidir” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).*

- “Kaynaklar doğru ve dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır. Her ilde o ilin özellikleri dikkate alınarak yatırımlar yapılmalıdır. Her il ayrırcı özelliklerine göre cazibe merkezi haline getirilmelidir” (K18, Erkek, 37, SODES, Yararlanıcı).

Katılımcıların görüşlerinden hareketle işsizlik ve yoksullukla mücadelede çözüm yolları Şekil 3.2’de başlıklar halinde verilmiştir.

Şekil 3.2. Katılımcıların İşsizlik ve Yoksullukla Mücadelede Çözüm Önerileri

Muş Valiliği ve Muş Belediyesinin ilin gelişimi için yapmış olduğu çalışmalarda, kentteki altyapı hizmetleri ve sosyal alanların yeterli olup olmadığı hakkında çalışma grubuna ne düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların çoğu, bu soruya kentteki çalışmaların yetersiz veya eksik olduğu şeklinde cevaplar vermiş ve söz konusu kurumların görevlerini yeterince yerine getirmediği şeklinde bir eleştiride bulunmuştur. Katılımcılar tarafından verilen cevapların, kent ile ilgili yapılan araştırmalarla ve gözlemlerimizle büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Kent hizmetleriyle ilgili katılımcılar tarafından verilen başlıca cevaplar şunlardır:

- “Sosyal alanlar yetersiz” (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı).
- “Kentle ilgili çalışmalar kesinlikle yetersizdir. Kent hizmetleriyle ilgili olarak Belediyenin doğru dürüst bir çalışması yoktur” (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı).
- “Belediyenin asli görevlerinden olan alt ve üstyapı yetersiz, şebeke suyu içilemiyor. Saray Mahallesi ve Murat Paşa Mahallesi’nde kanalizasyon şebeke sistemi yok. Su kesintileri sürekli olmaktadır. İlde yaklaşık 16.000 engelli bulunmasına rağmen engellilere yönelik hiçbir icraat yoktur. Belediye hizmet binasında asansör bulunmamasına rağmen, engellilere en üst katta yer verilmesi düşündürücüdür. Kaldırım vb. yerlerde aynı durum söz konusudur” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).
- “Belediye ve valilikte yeterli uzman eleman yok, master plan yok, gününbirlik işleyiş var”(K8, Erkek, 51, SODES, Uygulayıcı).
- “Belediyenin de son 20 yıldır öncülük ettiği hiçbir konu yoktur” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).

- *“Muş çok eskiden belediye olmasına rağmen hala kanalizasyon sistemi yok. İçme suyu yok. Sosyal, kültürel ve yeşil alanlar yok. Vatandaş hizmet alamıyor. Hepimizin ayıbıdır. Oamız yeşilliğimiz olmasına rağmen değerlendiremiyoruz. Umarım kısa sürede bu hizmetleri sağlayacak bir yönetim gelir” (K24, Erkek, 56, SODES+DAKA, Uygulayıcı)*

Katılımcılar, Muş iline atanan memurların özellikle üst düzeyde yer alan bürokratların tecrübesiz bireyler olması ve kısa süreli olarak ilde görev yapmasının, ilin gelişmesi açısından olumsuz bir durum oluşturduğunu ifade etmişlerdir.

- *“Ne yazık ki ilimize atanan valilerin kaymakamlıktan gelme bireyler olması ve ortalama 2-3 yıl çalıştıktan sonra başka bir yere atanması durumu bir şanssızlıktır. Belediyenin son 20 yıldır halka öncülük ettiği tek bir konu yoktur” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).*

Toplumun dezavantajlı kesimlerinden biri olarak kabul edilen kadınlara ve engellilere yönelik olarak valiliğin ve belediyenin kapsamlı herhangi bir ciddi çalışması bulanmamaktadır.

- *“Belediyenin özellikle kadınlarla ilgili hiçbir çalışmasını görmedim, biz kadın derneklerine ciddi hiçbir katkıları olmadı. Valiliğin ise projeler kapsamında sınırlı desteği var. Örneğin Aile Destek Merkezi adı altında bir yer açıldı ve buraya kadınlarımız sadece kurslar bağlamında katılım sağlamaktadır. Oysa Aile Destek Merkezinin bir rehberlik, danışmanlık merkezi olması gerekiyor. Bir kadın derneğinin başkanı olarak benim bile haberim yok. Kadınlara yönelik olarak Valilik SODES projesi*

kapsamında “Sevgi Kapısı” projesi uygulamaktadır. Bu proje sadece belli bir mahalleye, çevreye katkı sağladı, ilin geneline değil” (K16, Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı).

- “İlde yaklaşık 16.000 engelli bulunmasına rağmen engellilere yönelik hiçbir icraat yoktur. Engelliler dikkate alınmamaktadır. Belediye hizmet binasında asansörünün bulunmamasına rağmen engellilere en üst katta yer verilmesi düşündürücüdür. Merdivenlerden vatandaşların yardımıyla engelli vatandaşlar binayı kullanmaktadırlar. Kaldırım vb. yerlerde aynı durum söz konusudur” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).

Katılımcılar, sosyal alan ve faaliyetlerin sınırlı olduğunu ve bu konuda yeterince çalışma yapılmadığını vurgulamaktadırlar. Sosyal alanların yetersizliği özellikle kadınların psikolojik ve toplumsal olarak kendilerini gerçekleştirebilmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

- “Sosyal alanlar, kadınlar ve gençler için çok yetersiz. Belediyecilik hizmetleri anlamında bir şey görmüyorum. Belediye sürekli basit bazı şeyleri yapıp yıkıyor, belediyenin başka bir şey yaptığını söyleyemem. Bir kadın olarak şehirde âdeta “boğuluyorum.” Kent sorunlarının çözülmesi kalkınmayı sağlayabilir. Yeni barış sürecinden umutluyum. Kürt sorunu çözüldüğü takdirde kadın sorunu olmak üzere çoğu sorunumuzun çözüleceğine inanıyorum” (K17, Kadın, 28, SODES, Yararlanıcı).
- “Muş’ta sosyal faaliyetler ve sosyal alanlar yetersizdir. Festival şeklinde kültürel ve sanatsal faaliyetler desteklenmelidir. Bu konuda

kamu kurumları yeterince destek sağlamıyorlar. Bir genç olarak sosyal faaliyetlerle ilgili ihtiyaçlarımı karşılama için Van'a, Diyarbakır'a gitmek zorunda kalıyorum. Muş'ta üniversitenin düzenlediği bahar şenlikleri dışında ciddi bir sosyal faaliyet yok” (K19, 24, SODES, Yararlanıcı).

- *“Hiçbir kurumun hiçbir hizmetini yeterli görmüyorum. Kentteki altyapı hizmetleri sıfır düzeydedir. Sosyal alanlar yetersiz. İnsanları bu bölgede tutabilmek için sosyal yaşamın güzelleştirilmesi gerekir” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Sosyal alanlar kesinlikle yetersiz, imar planı yanlış ve çarpık kentleşme var. Altyapı yetersiz, iki kurum arasında sürekli koordinasyon eksikliği var” (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Ben kadın ve çocuklarla çalıştığım için, şimdi çocuklara gidiyoruz, madde bağımlılığı ile ilgili atölye çalışması yapıyoruz. 13 yaşındaki çocuklara şunu soruyoruz. Burada ne olsa çocuklar madde içmez? Çocuklar hemen “park yapılsın” diyorlar. Yetkililer şehir merkezindeki yerlere park yapmak yerine farklı şeyler yaparız diyorlar. Gerçekten her mahalleye oyun parkı, gençlik merkezi yapılmalıdır. Toplumsal kurumlar olarak kadınları evden çıkarmak için bir şeyler yapmalıyız” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).*

İldeki kurumlarda nitelikli çalışan sayısının yetersiz olması temel hizmetlerin yerine getirilmesinde çeşitli sorunlara neden olmaktadır.

- *“Muş valiliğinde ve belediyesinde yeterli uzman eleman yok. Taşıma ve benzeri konularda master planı yok. Günlük bir plansız bir işleyiş var.*

Kentsel dönüşüm de yanlış yapılmaktadır” (K8, Erkek, 51, SODES, Uygulayıcı).

- *“Maalesef Muş Valiliği ve Belediyesi ilin ihtiyaçlarına göre yeterli oranda çalışmıyor. Bu ile gelen yöneticiler, memurlar gibi gideceği günü bekliyorlar. Hükümetlerin kötü personel politikasının bunda etkisi vardır. Ayrıca beyin fırtınası yapacak, kabiliyetli tecrübeli yöneticilere ihtiyaç var. Burada belediyecilikte feodal bir yapı oluşmuş. Aşireti güçlü olan burada belediye başkanı oluyor. İnsanların eğitim seviyesi düşük olmasının bunda etkisi var. İnsanların çoğunda adamımı işe yerleştireyim beklentisi hakim, hizmet etsin düşüncesi yok. Tüm beklentiler bireysel çıkarlar için. Memleketin değerleri, bireysel çıkarlara feda ediliyor. Eğitim seviyesinin yükseltilmesi ile bu yapı değişebilir” (K20, 48, SODES, Yararlanıcı).*

Bölgede kamu kurumları tarafından yapılan çalışmaların plansız, günübirlik veya geçici olarak yapıldığına dair bir tutum olduğu anlaşılmaktadır.

- *“Ben bir yol yapılırken şunu düşünüyorum: Acaba bu yol gerçekten insanlar kullansın diye mi yoksa birileri bu işten ihale aracılığıyla para kazansın diye mi yapılıyor? Ben şunu gözlemliyorum: Şehirde yapılan çoğu çalışmada, şehre hizmetten ziyade birilerinin para kazanması amaçlanmaktadır. Örneğin eski hükümetlerin birinde bizim evin yanında seçime kısa bir süre kala çok hızlı bir şekilde bir bina yapıldı. Ve bina bitmeden binayı yapanlar çekip gittiler ve bu bina 10 yıla yakın boş kaldı. Daha sonra bu bina cemaate verildi, okul yapıldı” (K21, Erkek, 38, SODES, Yararlanıcı).*

Kurumların kentle ilgili olarak yapmış olduğu çalışmalara ilişkin, vatandaşın yeterince bilgilendirilmediğine ve yapılan çalışmaların daha çok reklam amaçlı kullanıldığına ilişkin bir durum gözlemlenmektedir.

- “Muş ile ilgili çalışmalar bana daha çok göstermelik geliyor. Nasıl? Belediyenin de Valiliğin de mali konularda şeffaf olduğuna inanmıyorum. Bir vatandaş olarak ben neden bu bilgilere ulaşamıyorum?” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).

KATILIMCILARIN KENT HİZMETLERİNE BAKIŞI					
Sosyal Faaliyetler ve Meksansal Alanlarda Yetersizlik	Kentsel Alt Yapı Sorunları	Yerel Yönetimlerin Yetersizliği	Finansal Sorunlar	Plansız Kentleşme	Hizmet Veren Kurumlarda İnsan Kaynaklarının Nicel ve Nitel Yetersizliği

Şekil 3.3. Katılımcıların Kent Hizmetlerine İlişkin Değerlendirmeleri

3.4.2. Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlar

Uygulanmakta olan sosyal politikaların eleştirel bir açıdan değerlendiren Buğra’ya göre “kapitalizm, yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzenidir.” Kapitalist sistem sosyal politikalarla olan bu ilişkisinden dolayı çelişkili bir görünüm sergilemektedir. Kapitalist toplum, ekonomik kaygıların çoğu zaman siyasi ve sosyal kaygıların önüne geçtiği bir toplum olmasından ötürü, bu çelişkili sistem içinde yoksul insanlar her zaman var olmaya devam edecektir (Buğra, 2013: 9-10).

Türkiye’de çalışma hayatının yapısı ve devlet-toplum ilişkisinin niteliği nedeniyle, hak temelli bir sosyal politika yaklaşımı zayıf olduğu görülmektedir (Buğra, 2013: 260).

Uygulanmakta olan sosyal politikalar bağlamında çalışma grubunun yoksullukla mücadele amacıyla Muş’taki kamu kurumları tarafından dağıtılan ayni veya nakdi yardımlar konusundaki değerlendirmeleri sorulmuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı ilgili kurumlar tarafından yapılan yardımları, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak görmektedir. Ancak yapılan söz konusu yardımların, yoksulluk sorununu ortadan kaldırmadığı ve bu tip yardımların sadece geçici çözümler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Sosyal yardımlara ilişkin olarak katılımcılar, düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

- *“Yoksulluğu erteleyen, çözemeyen, ortadan kaldırmayan geçici çözümlerdir. Halkı tembelliğe, kolaycılığa alıştıran yanlış bir çözümdür. İnsanları rencide eden kuyrukların oluşmasına neden olmaktadır. Kamu kurumları tarafından dağıtılan yardımlar insanları kolaycılığa alıştırmaktadır” (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı)*
- *“Gerçekte yoksulluğu ortadan kaldırmak yerine sadece ertelemiş oluyor” (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Yardımların yapılmasından ve dillendirmekten ziyade insanların çalıştırılması daha yararlı olur. Şu anki sistem tembelliği teşvik ediyor” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Bu yardımlarla yoksulluk sorunun çözüleceğine inanmıyorum. Bu tip yardımlarla yoksulluk sorunu sadece kısa vade için ötelenmiş oluyor” (K15, Erkek, 41, SODES, Yararlanıcı).*

Uygulanan yardım sistemi ile ilgili olarak bazı katılımcıların işleyiş mekanizması hakkında bazı endişeleri dile getirdikleri görülmektedir. Söz konusu endişelere, yapılan yardımlarda zaman zaman iltimasın yaşanması ve yardım alan insanların kolaycılığa teşvik edilmesi örnek olarak verilebilir.

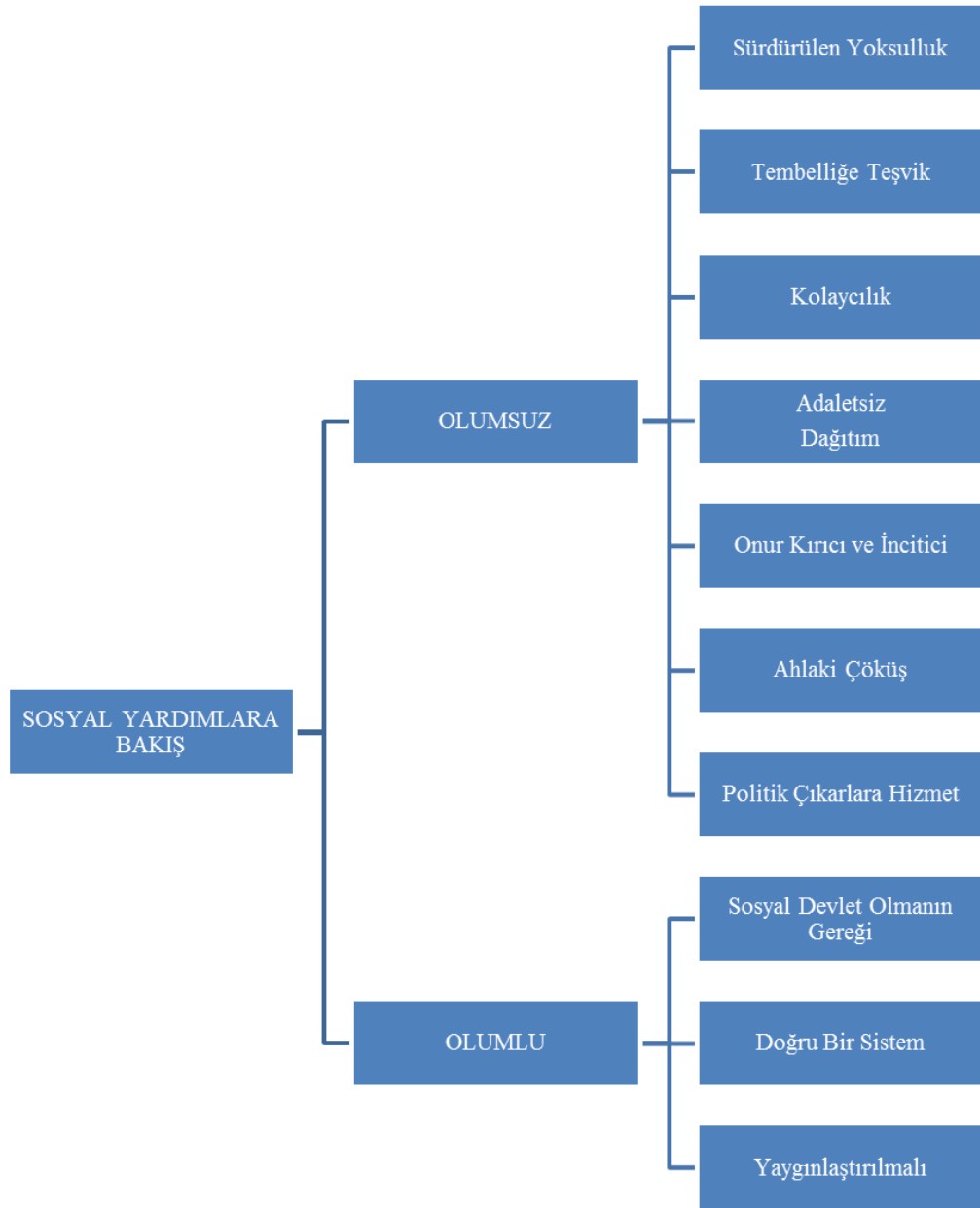
- *“Sistem adil işlemiyor. İhtiyacı olan da olmayan da alıyor. O kurumda çalışan memurun akrabası da alıyor. Sistem güzel ama doğru işlemiyor” (K12, Kadın, 30, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Sosyal devlet mantığı içerisinde düşündüğünüzde devletin yoksullara bu tür yardımları yapması lazım. Ama bu sistemin olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Bu nakdi yardımları alanlar çalışarak 700 lira alacağına, çalışmadan 500 lira alacağı mantığından hareketle çalışmamayı tercih ediyorlar. Bu yardım sisteminin böyle bir olumsuz etkisi var. İnsanları kolaycılığa alıştırmaktadır” (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“İnsanları dilenciliğe alıştırıyor. Yardım alan bir kısım insanlar akşama kadar kahvede oturur, yardım kömürü alır, kısmak lazım. Her şeyi devletten beklemek kültürü oluşuyor. Yardımlar hak eden kişilere yapılsın” (K20, Erkek, 48, SODES, Yararlanıcı).*

İhtiyaç sahibi insanlara sosyal yardım miktarının artırılarak verilmesi yerine, onları çalışmaya teşvik edecek projelere ağırlık verilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

- *“Doğru olan insanlara üzüm yedirmekten ziyade üzüm yetiştirilmesini öğretmektir. Örneğin girişimcilik kurslarıyla nasıl iş kurulacağı, nasıl üretim yapılacağı, üretilen malın nasıl pazarlanacağı öğretilir. Yapılan aynı ya da nakdi yardımlar yoksulluk sorununu ortadan kaldırmamaktadır” (K16,*

Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı).

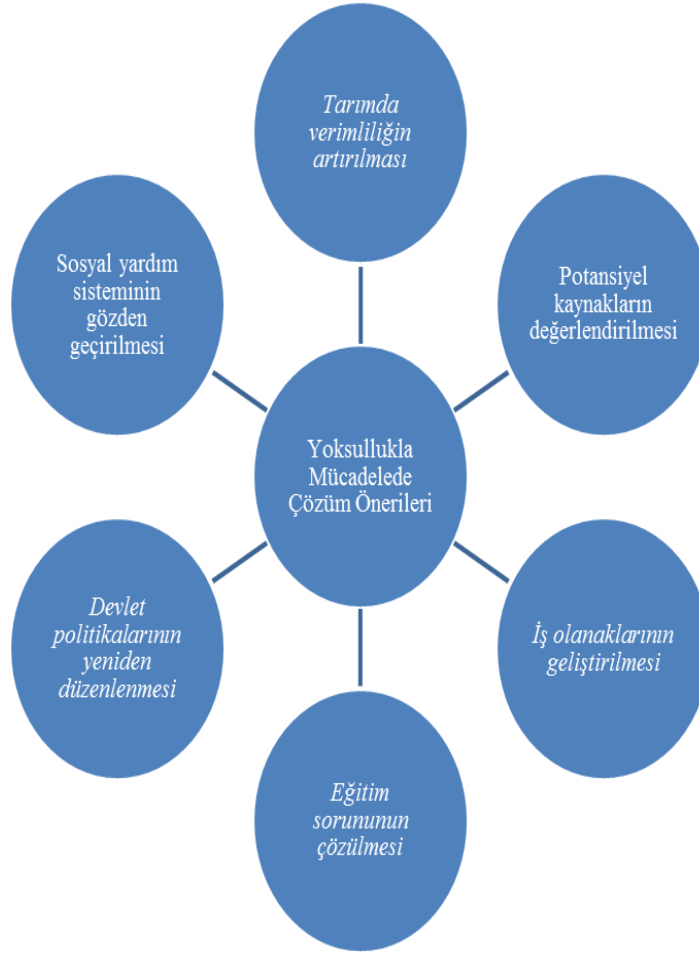
- “Özellikle kırsal alandan gelen insanların şehir ortamına uyum sağlamasını kolaylaştıran ve istihdamını artıran çözümler geliştirilmelidir” (K17, Kadın, 28, SODES, Yararlanıcı).

Şekil 3.4. Katılımcıların Sosyal Yardımlara İlişkin Değerlendirmeleri

Yoksullukla mücadele konusunda katılımcılar, “insan sermayesinin güçlendirmesini, eğitime yatırımın artırılmasını, istihdam olanaklarının geliştirilmesini, tarımsal verimliliğin artırılmasını, ilin var olan potansiyelinin doğru ve etkin bir şekilde değerlendirilmesini” çözüm önerileri olarak ifade etmektedirler.

- *“Tarımda verimlilik artırılmalıdır. Muş Ovası etkin olarak kullanılmalıdır”* (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı)
- *“Sosyal sermaye, danışmanlık hizmetleri, bilinçlendirme faaliyetleri önemlidir. Sosyal sermaye paradan daha önemlidir”* (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı)
- *“Öğrenci potansiyeli doğru kullanılmalı ve yatırımlar daha rasyonel yapılmalıdır”* (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı)
- *“İş olanakları geliştirilmeli, kış turizmi yapılmalı”* (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı)
- *“Devletin sanayi kuruluşlarını geliştirmesi ve çeşitli iş olanakları bulması gerekir”* (K20, Erkek, 48, SODES, Yararlanıcı).
- *“Eğitim sorunu çözülmelidir”* (K8, Erkek, 51, SODES, Uygulayıcı).
- *“Devlet politikaları yeniden düzenlenmelidir”* (K12, 30, SODES, Uygulayıcı).

Şekil 3.5. Katılımcıların Yoksullukla Mücadeleye İlişkin Çözüm Önerileri

Muş ili örneğinden hareketle, azgelişmiş bölgelerde yaşanmakta olan yoksulluk kısır döngüsüne köklü bir şekilde müdahale edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde azgelişmiş bölgelerin yoksulluk gibi temel toplumsal sorunlarla mücadelesi başarısızlığa mahkûm olacağı öngörülmektedir (Freyssinet, 1985: 77).

3.4.3. Proje Uygulama Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Bu bölümde SODES ve DAKA projelerinde uygulayıcı ve yararlanıcı konumunda yer alanların proje başvuru ve uygulama sürecinde karşılaştıkları sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede şu sorular çalışma grubuna yöneltilmiştir:

- “Projelerle ilgili genel bilgileri hangi kaynaklardan alıyorsunuz?”
- Bu kaynaklardan elde ettiğiniz bilgiler yeterli mi?
- Ne tür sorunlarla karşılaştınız? Bunları aşmak için neler yaptınız?
- Kalkınma projelerinden herkes kolaylıkla haberdar olmakta mıdır?
- Projelerde neden yer almak istediniz?
- Yararlandığınız proje tipi ve finansman kaynağı hakkında bilgi verir misiniz?”

Söz konusu bu sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, yararlanıcı ve uygulayıcı konumunda yer alan katılımcıların, projelerin uygulanma ve başvuru süreciyle ilgili farklı tutumlara sahip oldukları gözlemlenmiştir. Öncelikle DAKA ve SODES projeleriyle ilgili farkındalık düzeyini ölçmek amacıyla “projelerle ilgili genel bilgileri hangi kaynaklardan elde ettikleri, söz konusu kaynaklardan elde edilen bilgilerin yeterli olup olmadığı, bilgilenme konusunda ne tür sorunlarla karşılaştıkları, karşılaşılan sorunları aşmak için neler yaptıkları ve kalkınma projelerinden herkesin kolaylıkla haberdar olup olmadığı” soruları proje yararlanıcısı ve uygulayıcılarına yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar özetle şu şekildedir. Proje yararlanıcıların çoğunluğu projeler konusunda yeterince duyurunun yapılmadığını, genellikle yakın çevre aracılığıyla ve internet yoluyla bilgilendiklerini ifade etmişlerdir. Bilgilendirmeler konusunda proje yararlanıcıları, ilgili kurumların yeterince görevlerini yerine getirmediklerini ve yapılan duyuruların yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan bilgilendirme toplantılarının da yetersiz olduğunu, dar kapsamlı olarak gerçekleştirildiğini ve potansiyel yararlanıcıların çoğunluğunun toplantılardan habersiz olduklarını vurgulamışlardır. Bilgi kaynakları konusunda proje uygulayıcıları, çalıştıkları kurumun internet sitesi ve çeşitli

bilgilendirme toplantıları vasıtasıyla projeler konusunda bilgi sahibi olduklarını ve bu bilgileri potansiyel yararlanıcı olan kurum ya da bireylerle paylaştıklarını ifade etmişlerdir.

Proje uygulayıcısı konumunda yer alan hem SODES hem de DAKA çalışanları, projeler konusunda kendi kurumlarınca potansiyel yararlanıcılara yönelik yeterince bilgilendirme yapıldığını ifade etmişlerdir. Yapılan bu çalışma sürecinde hem uygulayıcıların hem de yararlanıcıların haklı olduğu taraflar olmakla beraber, genellikle vatandaşa yönelik yeterince bilgilendirme faaliyetinin yapılmadığı şeklindeki yargıda haklılık payının olduğu görülmektedir. Bilgilendirme veya tanıtım toplantılarındaki katılım oranının düşük düzeylerde olması bu duruma örnek verilebilir. Projeler konusunda iki tarafta da uzman olarak nitelendirilen çok az sayıda kişinin yeterli bilgi veya birikime sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Kalkınma ajanslarıyla ilgili ulaşılan veriler, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından hazırlanan kalkınma ajanslarının uygulama sonuçlarının değerlendirildiği raporun sonuçlarıyla büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. DDK raporunda vurgulandığı üzere (2014: 776); kalkınma ajanslarının tamamı; organları, fonksiyonları, kullanacağı araçları, personel yapısı, birimleri gibi tüm unsurları ile tek tip olarak örgütlenmiş olmasının büyük bir çelişki oluşturduğu vurgulanmaktadır. Kalkınma ajanslarının bu kurumsal yapısıyla bölgesel ve yerel kalkınma sağlanamamakta ve beklenen başarı gerçekleştirilememektedir. Raporda, kalkınma ajanslarının fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getiremediği vurgulanarak, kalkınma ajanslarının fonksiyonları ile ilgili olarak şu tespit ve öneriler yer almaktadır:

“Kalkınma ajansları; istatistikleri bir araya getirerek bütüncül analizler yapmaya imkân verecek bir sistem oluşturmalıdır... Bölgesel gelişme alanında, kalkınma ajanslarının bölgenin veri merkezi haline getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Kalkınma ajanslarınca sağlanan desteklerin bölge üzerindeki etkilerini, bölgesel kalkınmaya olan katkılarını ölçmesinde kullanılacak temel araç olan performans göstergeleri daha ölçülebilir ve gerçekçi olarak belirlenmelidir. Bu kapsamda söz konusu performans göstergesi sistematığının gözden geçirilmesi gerekmektedir...”

2009 - 2012 yılları arasında, 26 kalkınma ajansında DDK tarafından yaptırılan dış denetim çalışmaları sonucunda, kalkınma ajanslarında mali denetim ve iç kontrol sistemi ile ilgili denetimlerin oldukça yüzeysel yapıldığı sonucuna varılmıştır. Dış denetim çalışmaları sonucunda, performans denetimlerinin yapılmadığı, dolayısıyla Kalkınma Ajansları Denetim Yönetmeliği’nde öngörülen düzeyde bir denetim çalışmasının gerçekleştirilemediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, bağımsız dış denetim çalışmalarının ajansların doğru yönlendirilmesi konusunda belirgin bir katkı sağlamadığı ve dış denetim çalışmalarının yalnızca mevzuatta yer alan bir yükümlülüğün yerine getirilmesinden ibaret olduğu sonucuna varılmıştır” (DDK, 2014: 778-793).

Kalkınma ajanslarının ilgili kanununda Sayıştay tarafından denetlenebileceğine ilişkin bir hüküm yer almadığından, ajanslar Sayıştay denetiminin kapsamı dışında yer almaktadır.

Proje hazırlık ve başvuru sürecinde yararlanıcıların çoğunluğu bürokratik bir takım işlemlerden şikayetçi olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle proje hazırlama konusunda yetersiz olduklarını ifade eden proje yararlanıcıları, bu konuda

profesyonel destek almada çeşitli sorunlar yaşadıklarını vurgulamışlardır. SODES'in, yararlanıcıların kullanımına sunduğu SODES-BİS programı vasıtasıyla başvuru sürecinde kısmen bir kolaylık sağlandığı ifade edilmektedir. Ancak kurumsal düzeyde, uzun vadeli veya sürdürülebilir olma niteliğine sahip bir proje vizyonu eksikliği yaşanmaktadır. Uygulayıcı konumunda olan yetkililerin ifadelerine göre “kes, kopyala, yapıştır” şeklinde nitelendirilen hazır proje kopyacılığı sorunu yaşanmaktadır. Birbirinin aynısı veya kopyası şeklinde hazırlanıp sunulan projelerin üretken ve sürdürülebilir olmadığı ifade edilmiştir.

Proje sürecinde yaşanan sorunlardan biri de projelerden yararlanan bireylerin genellikle benzer ve dar bir çevreden gelmeleridir.

- “Benzer bireylerin sürekli benzer projelerle karşımızda olmaları bir sorun” (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı).

Kalkınma ajansında uygulayıcı konumunda yer alan katılımcıların en çok şikâyetçi oldukları konuların başında, proje yararlanıcılarının eş finansman yetersizliği gelmektedir.

- “Piyasa koşulları iyi analiz edilmeden uygulanan projelerde zarar edenler hatta iflas edenler oluyor. Örneğin Muş'ta üretim yapan Güray Ayakkabı şirketinin kapandığını öğrendik. Projeyi yapanlar eş finansman bulmada sıkıntılar yaşamaktadırlar. Soru işaretleri, sıkıntılar var” (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).
- “Yürütülen projelerde eş finansman sıkıntısı en büyük sorunlardan biridir. Proje sahibinin para koyma (en az % 50) konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır” (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı).

- *“Sistemde açıklıklar var, bunu kapatmamız lazım, denetim mekanizmasını attırmamız lazım” (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Proje öncesi analizin iyi yapılması gerekiyor. Bölgenin özelliklerine uygun projeler yapılmalıdır. İlgisizlik ve bilgisizlik olduğu görülmektedir. Beşeri sermaye önemlidir” (K8, Erkek, 51, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Bürokratik engellemeler oluyor, projeler bürokraside bazen kişiselleştiriliyor, kişiselleştirildikten sonra işin içine hissiyat giriyor, çekememezlikler oluyor, onaylar konusunda sıkıntılar oluyor. Kamu projelerinde ihale, muhasebe ve vergi mevzuatının bilinmemesi nedeniyle özellikle hizmet alımında sıkıntılar yaşanmaktadır. Kalifiye eleman yetersizliği sıkıntılar oluşturuyor” (K9, Erkek, 44, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Yürütücülerin deneyimsizliği, ahlaki durum, kar gütmeye amacı olması sorundur” (K12, Kadın, 30, SODES, Uygulayıcı).*
- *“Kadın derneği olmamız nedeniyle tepkilerden çekincelerimiz var, nelerle karşılaşacağımızı bilmiyoruz, bir tedirginlik söz konusu. Örneğin erken yaşta evliliğin sakıncaları üzerine yaptığımız bir projeden dolayı bazı muhafazakâr kesimlerden olumsuz manada tepkiler aldık. İlde kanaat önderi sıfatı taşıyan bir hocadan bu konudan dolayı uyarı aldık” (K16, Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı).*

DAKA proje yararlanıcılarının SODES’in proje yararlanıcılarına göre başvuru süreciyle ilgili daha fazla sorun yaşadıkları gözlemlenmiştir. “DAKA’nın kuruluş yapısı itibarıyla merkez hizmet binasının Van merkezde olması, ajans çalışanlarının büyük kısmının Van merkezde çalışması, Muş, Hakkâri ve Bitlis’te hizmet veren yatırım destek ofislerindeki iş veya işlemlerde eksikliklerin yaşanması” vatandaşların

karşılaştığı sorunların temel nedenleri arasında sayılmaktadır. Başvuru sürecinde çeşitli sıkıntılar yaşadıklarını ifade eden yararlanıcılar, herhangi bir evrak ya da imza almak için Muş'tan Van'a defalarca gitmek zorunda kaldıklarını, bunun maddi anlamda sorun teşkil ettiğini ve motivasyonlarını olumsuz anlamda etkilediğini ifade etmektedirler.

Kalkınma ajansında çalışan proje uygulayıcıları ise vatandaşa her konuda olduğu gibi proje başvuru sürecinde de yardımcı olduklarını, çeşitli bilgilendirme toplantılarıyla süreci yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca söz konusu bilgilendirme toplantılarına vatandaşların yeterince ilgi göstermemelerine bir anlam veremediklerini belirtmişlerdir. Proje başvuru sürecinin işleyişiyle ilgili farklı değerlendirmelerin olduğu ve proje uygulayıcılarının ifadeleriyle proje yararlanıcılarının ifadelerinin birbirleriyle örtüşmediği görülmektedir.

SODES projelerinin değerlendirme sürecinde vali, ilgili vali yardımcısı ve proje koordinasyon merkezinde çalışan proje uzmanları belirleyici konumda görülmektedir. Çalışma grubunda görüştüğümüz proje yararlanıcılarının görüşlerinden hareketle biraz daha yakından proje sürecine bakıldığında, valilerin büyük oranda tek belirleyici olduğu görülmektedir. DAKA projelerinin değerlendirme sürecinde ise valilerle beraber ajans genel sekreteryasının etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Hem SODES hem de DAKA tarafından desteklenmesi beklenen projelerin değerlendirme süreci, sadece yereldeki yöneticilerin onayı ile bitmemektedir. Yereldeki yetkililerin onayından sonra Kalkınma Bakanlığı'nın da uygulanacak olan projelere onay vermesi gerekmektedir. Herhangi bir proje Valilik tarafından onaylandığı halde Kalkınma Bakanlığınca reddedilebilmektedir. Görüldüğü gibi proje başvuru değerlendirme süreci standart veya objektif olmayan

çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Yararlanıcı konumunda olan katılımcılara göre, proje değerlendirme süreci adaletli ve şeffaf bir şekilde işlememektedir. Yararlanıcıların projelerin değerlendirme süreci konusundaki bu olumsuz yaklaşımını, bazı proje uygulayıcıları da görüşme sürecinde ifade etmişlerdir.

Proje yararlanıcı ve uygulayıcılarının proje uygulama sürecinde karşılaştıkları sorunlar arasında bazı temel farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Proje Yararlanıcılarına Göre Karşılaşılan Sorunlar

- Etik Sorunlar
- Yeterince Bilgilendirme Yapılmaması
- Yerel ve Merkezi Yöneticilerin Yetersizliği
- Bürokratik İşlemlerin Fazla Olması
- Bütçe Kısıtlamaları ve Karşılıklı Güvensizlik
- Kurumsal Desteklerin Yetersizliği
- Yetersiz Denetim ve Ödemelerdeki Gecikmeler

Proje Uygulayıcılarına Göre Karşılaşılan Sorunlar

- Etik Sorunlar
- Potansiyel Yararlanıcıların İlgisizliği
- Çalışma Kültürü ve Disiplininin Olmaması
- Bölge Koşulları İyi Analiz Edilmeden Proje Başvurularının Yapılması
- Benzer Kişilerin Benzer Projelerle Başvuru Yapması
- Personel Değişiminin Sık Sık Gerçekleşmesi
- Yürütülen Projelerde Eş Finansman Sıkıntısının Yaşanması

Şekil 3.6. Proje Uygulanma Sürecinde Yaşanan Sorunlar

3.4.4. Proje Bilgi Edinimi ve Finansal Desteklere İlişkin Düşünceler

Projelerin tanıtımı, başvuru süreci ve sonuçlarıyla ilgili SODES ve DAKA'nın kurumsal internet siteleri ve çeşitli yayınları bulunmaktadır. Her iki kurumun da internet siteleri incelendiğinde potansiyel yararlanıcılara yönelik yeterince bilgi içermediği ve internet sitelerinin güncellenmesinde eksiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin DAKA'nın ve SODES'in internet sitesinde kurum çalışanlarını tanıtan ya da çalışanların kim olduklarını belirten güncel bilgiler yer

almamaktadır. Genellikle, yapılan projelerin uygulama süreci ile ilgili tanıtıcı bilgilendirmelere yer verilmektedir. Kurum tarafından gerçekleştirilecek tanıtım toplantılarla ilgili duyuru, genellikle sürecin sonunda yapılmaktadır. Duyuruların yetersiz ve dar bir zaman diliminde yapılması nedeniyle proje tanıtım toplantıları düşük katılımlı olarak gerçekleştirilmektedir. SODES'in bilgilendirme faaliyetleriyle DAKA'nın bilgilendirme faaliyetleri arasında herhangi bir farklılık gözlemlenmemektedir. SODES'te çalışanların sayısının yetersiz olması, bir kısım çalışanın sözleşmeli ve düşük ücretle çalışıyor olması, görevlendirmelerden dolayı çalışanların sürekli değişmesi, kurumun performansı açısından bir sorun oluşturmaktadır. DAKA çalışanlarının özlük ve ücret şartlarının SODES çalışanlarına göre daha iyi olduğu görülmektedir.

Hem DAKA hem de SODES proje uygulayıcıları proje bilgilendirme süreci ile ilgili olarak kendi kurumlarının yeterince bilgilendirme çalışması yaptığını ve bu konudaki sıkıntıların genellikle vatandaşların ilgisiz olmalarından kaynaklandığını düşünmektedirler. Projeye başvuru, izleme ve değerlendirme sürecine hedef kitle açısından bakıldığında yeterince önem verilmediği görülmektedir. Proje yararlanıcıları ise proje başvuru ve uygulama süreçlerinde yeterince bilgi almadıklarını, bu konuda çeşitli sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, proje uygulayıcıları ve proje yararlanıcıları arasında karşılıklı olarak bir güvensizlik olduğu söylenebilir. Proje yararlanıcıları, proje işini bilmeyen veya bu konuda yetersiz olan bireylerin bu kurumlarda çalıştıklarını ve zaman zaman bürokratik işlemler konusunda kişiye göre bir muamelede bulunduklarını vurgulamışlardır.

3.4.5. Projelere Katılım Nedeni ve Düzeyi

Kalkınma ile ilgili projelere katılım nedenleri kişinin pozisyonu, cinsiyeti, beklentisine göre değişiklik göstermektedir. Kamu kurumlarında çalışanların projelerde yer alma durumu ile özel sektörde çalışanların projelerde yer alma durumu arasında farklılıklar görülmektedir. Kamu kurumunda çalışan proje uygulayıcıları ve yararlanıcıları, projelerle ilgili çalışmaları çoğunlukla görev kapsamında değerlendirmektedirler. Özel sektörde yer alan proje yararlanıcılarının, projelerde yer alma gerekçeleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Proje yararlanıcılarının projelere katılmayı en çok “gönüllük, gelir elde etme, hobi, yatırım yapma, toplumsal fayda” gibi nedenlere bağladıkları görülmektedir.

- *“Kuruma para kaynağı oluşturmak için, projeler bir gelir kaynağı oluşturmaktadır” (K6, Erkek, 38, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Kurumsal olarak başvurduğumuz için görev gereği yer aldık” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Başlangıçta hobi olarak bu işe başladım. Toplumsal çevreye faydalı olmak istedim” (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Muş gençliğine hizmet etmek için ve sporu sevdiğim için projelerde yer aldım. Gençleri kötü alışkanlıklardan korumak ve onlara faydalı olmak için projelerde yer aldım” (K15, Erkek, 41, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Derneğe gelir sağlamak amacıyla projelerde yer aldım” (K16, Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Kendi memleketime yatırım yapmak için projelerde yer aldım” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*

Yararlanıcıların bir kısmı, görüşme sırasında ifade etmekten kaçınmasına rağmen, yapmış olduğumuz çalışma sürecindeki gözlemlerden anlaşıldığı kadarıyla, proje yararlanıcılarının çoğunluğunun proje sürecine katılmasının temel gerekçelerinden birinin belli bir oranda maddi kazanç elde etme olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.6. Projelerin Verimliliği Üzerine Düşünceler

DAKA ve SODES tarafından istihdamı artırmak amacıyla desteklenen farklı nitelikteki projeler uygulanmıştır. SODES projelerinde daha çok mesleki kurslar yoluyla ilde istihdama katkı hedeflenirken, DAKA projelerinde özellikle KOBİ'lerin işletme kapasitelerinin artırılarak istihdamın geliştirilmesi hedeflenmiştir. DAKA projelerinde makine, teçhizat alımı gibi maddi desteklerle işletmeler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Uygulayıcıların gözüyle bakıldığında, bu tür desteklerin büyük bir katkı sağlayacağı varsayılmıştır. Yararlanıcıların gözüyle bakıldığında ise bu tür desteklerin yetersiz olduğu ve eksiklikler içerdiği düşünülmektedir.

“Katıldığınız ya da yürüttüğünüz projeden yeterince verim alındığını düşünüyor musunuz? Nasıl bir yarar sağlandığını düşünmektesiniz?” sorusu proje uygulayıcı ve yararlanıcılarına yöneltilirken farklı tepkiler alınmıştır. Proje uygulayıcılarının bu soruya verilen cevaplarda, kendi kurumları açısından savunmacı bir üslup geliştirdiği ve sorunun bir şekilde geçirtilmek istendiği gözlemlenmiştir.

- *“Benim demiş olmamın çok büyük bir anlamı yok. “İzleme - Değerlendirme” birimimiz var ancak bu birim işlerin nasıl gittiği, işlerin yerinde gidip gitmediği ile ilgilidir. Bu projelerin yeterince verim sağlayıp sağlamadığı*

ancak bağımsız değerlendirici kurumların incelemesiyle ortaya çıkabilir”
(K1, Erkek, 53, DAKA, Uygulayıcı).

- *“Yürütülen projelerden yeterince verim alınıp alınmadığını anlamak için projenin ölçülmesi gerekir. Bazı alanlarda önemli etkiler oluşturduğunu düşünüyorum. Örneğin yenilenebilir enerji konusunda bir farkındalık yarattığımızı; büyük baş hayvancılık alanında modern ve büyük bir tesis kurma konusunda ufuk açtığımızı düşünüyorum. Ama diğer alanlarda ne kadar ufuk açtığımızı bilemiyorum, bunun araştırılması gerektiğini düşünüyorum”* (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).

Proje yararlanıcılarının, projelerin yararlılığı konusunda destek aldıkları kurumlara ilişkin olumsuz bir takım tutumlara sahip oldukları gözlemlenmiştir.

- *“Yeterli oranda hibe desteği alamadığım için projeden verim almadım. Sunduğumuz proje büyük bir projeydi ve bize verilen hibe desteği çok düşük düzeyde kaldığından şirket olarak büyük sorunlar yaşadık”*(K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).

Uygulanan projelerden yeterince verim alınmaması ve sürdürülebilirliğin sağlanmaması, verilen maddi desteklerin düşük olmasına bağlanmaktadır. Ayrıca, il ve bölge koşulları yeterince dikkate alınmadan projelerin hazırlanıp uygulanmasının projelerdeki verimliliği düşürdüğü ifade edilmektedir.

- *“Projelerden yeterince verim alınmamaktadır. İlin ihtiyaçlarına uygun olup olmadığı, analizlerin doğruluğu, projenin sürdürülebilirlik derecesi, kamuya yararlılık derecesi gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. Projelerde sürdürülebilirlik ve yaygınlık yok”* (K8, Erkek, 51, SODES, Uygulayıcı).

Projelerin verimliliği konusunda, son dönemlerde belli bir birikim olmasından dolayı geleceğe dönük olarak bazı katılımcıların yer aldıkları projelerden hareketle umutlu oldukları gözlemlenmiştir. Özellikle SODES tarafından desteklenen gençlere ve kadınlara yönelik projelerde memnuniyet düzeyinin DAKA projelerine kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Bu projelerle, toplumun dezavantajlı kesimlerine katkı ve destek sağlanmasının amaçlandığı ifade edilmektedir.

- *“Yaptığım projede verim aldım. Geri dönüşü oldu bana. Şöyle ki yaşlısı olan, yatalak hastası olan duymuştu. Sen proje yapmıştın hastam var, bakacak olan kimse var mı? Yönlendirme yaptım. Kursiyerler iş sahibi oldu. Bu konuda insanlar duyarlı oldu ve farkındalık oluştu. Kadınlarımız sağlığın, yaşlılığın ne olduğunu öğrendi. Nasıl mücadele edildiğini, nasıl yardım edilebildiğini öğrendi. Bunlar ölçülmeyecek kadar değerli şeyler”* (K20, Erkek, 48, SODES, Yararlanıcı).
- *“Önceki dönemlere göre son zamanlarda projelerde verimlik arttı. Eskiden iş yapılmadan para alınıyordu, şimdi ise iş bittikten sonra para alınıyor. Denetimin artmasının olumlu etkisi oldu. Mantalite değişti, iyiye doğru gidiş var ancak daha tam yeterli değil. Kısmen iyileşme var”* (K10, Erkek, 34, SODES, Uygulayıcı).
- *“Projelerimizin artısının eksisinden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Olumsuz koşullara rağmen uygulanan projelerin yararlı olduğunu düşünüyorum. Sonuçta bu projelerden yararlananlar olmuştur”* (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı).

3.4.7. Proje Uygulayan Kurumlardan Beklentiler

Hem SODES hem de DAKA projelerinin başvuru ve uygulama süreciyle ilgili olarak çalışma grubu tarafından çeşitli sıkıntılar dile getirilmiştir. Yararlanıcı konumunda olan katılımcılar, projelerin genellikle aynı ya da benzer bireylere verildiğini, proje onay sürecinde objektif kriterlere göre işlemlerin yapılmadığını ve bürokratik işlemlerle çok uğraştıklarını ifade etmişlerdir.

- *“Yerel ve merkezi yöneticilerin yetersizliği, bürokratik engellemeler iş yapmamızı, yatırım yapmamızı engellemektedir. Örneğin bir ruhsat almamız gerektiğinde evrak hazırlamakla çok uğraştırılıyoruz” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Bütçe kesintilerine uğruyoruz. Burada amaç: Birincisi az parayla çok iş yapıyor görünmek, ikincisi iki taraflı güvensizlik” (K6, Erkek, 38, DAKA, Yararlanıcı).*

Projelerle ilgili hazırladığımız envanterde özellikle SODES projelerinin adları ve başvuran sivil toplum örgütlerinin yapısı dikkat çekici bulunmuştur. Proje envanter sürecinde dikkat çeken örnek birkaç proje ismi şöyledir:

- Malazgirt Kaymakamlığı KHGB tarafından hazırlanan “Malazgirt'ten Samsun'a; Türklerin Anadolu Yolculuğunu Yaşatma Projesi”;
- Malazgirt Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği tarafından hazırlanan “Geleceğin Alparslanları”;
- Bulanık Toplum Destekli Güvenlik Güçlerini Destekleme ve Geliştirme Derneği tarafından hazırlanan “Polis Abiyle El Ele” isimli SODES projesi.

Proje isimleri ve içerikleri incelendiğinde milliyetçi ve muhafazakâr bir söylemin kullanıldığı görülmektedir. Projelerin içeriğinde kullanılan milliyetçi ve

muhafazakâr söylemin temel nedenlerinden biri, söz konusu projelerin daha rahat bir şekilde onay sürecinden geçeceğinin düşünülmesidir.

3.4.8. Projelerin Yerel Kalkınmaya ve Yaşam Kalitesine Katkısı

Görüşme sonuçlarına göre, DAKA ve SODES tarafından uygulanan projelerden proje uygulayıcılarının proje yararlanıcılarına oranla projeyi daha başarılı bulduğu görülmektedir. Bu çerçevede farklı bileşenler bağlamında projelerin sonuçları analiz edilmiştir.

SODES tarafından eğitime destek amacıyla uygulanan projelerden proje uygulayıcılarının memnuniyet düzeyinin oldukça yüksek olduğu ifade edilmiştir. Eğitime destek amacıyla uygulanan projeler, ilk ve ortaöğretim dönemindeki öğrencilerin sınavlara hazırlanması amacıyla ücretsiz dersane imkanı ve etüt merkezlerinden yararlanmalarıyla ilgilidir.

- *“Yeterli değil fakat proje gelirlerini kullanacak uygun proje teklifi kısıtlı. Projeler 4 yıl içinde 1600 kişiye istihdam sağladı” (K1, Erkek, 53, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Yeterli değil fakat istihdamı arttırıcı yönleri de yok değildir. Muş’taki yaşam kalitesini de az çok arttırmaktadır” (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).*

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, uygulanan kalkınma projelerinin bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesindeki katkısının oldukça düşük olduğunu ve bu tip projelerle kalkınmayla ilgili sorunların çözülemeyeceğini ifade etmektedirler.

- *“Kalkınma sorunu bu tür projelerle çözülmez” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*

- “Kalkınma için projelerin yanında yeni yatırımlar olmalıdır: fabrika gibi” (K12, Kadın, 30, SODES, Uygulayıcı).
- “Birer adımdır ancak etkilerinin anlaşılması için zaman gerekmektedir” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).

Yaşam kalitesinin yükseltilmesi konusunda bazı katılımcılar, uygulanan projelerin kısmen de olsa katkı sağladığını düşünmektedirler.

- “Kesinlikle var. İstihdama yönelik projeler olduğu için, projelerde çalışanların sisteme kayıtlı olma şartı aranmaktadır. Bu da, bir işletmede çalışanların tamamının sigortasının yapılması anlamına gelmektedir. Çalışanlara kayıtlı çalışması sosyal bir güvencesi olduğunu gösterir, bu da yaşam kalitesini yükseltir diye düşünüyorum” (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı).
- “Kısmen vardır. Sosyal anlamda bazı köylere park yapıldı” (K12, Kadın, 30, SODES, Uygulayıcı).
- “Kısmen. SODES gezileri düzenlendi. 20 kadın şehir dışına çıktı. 20 kadının çıkması önemli. Fitness salonu açıldı, kadınların için sporun yanında sosyal açıdan bir rahatlama sağladı” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).

3.4.9. Uygulanan Projelerin Sürdürülebilirliği

Projelerin sürdürülebilirliği konusunda çalışma grubunda farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirliğin önemi ve yararları konusunda katılımcıların çoğunlukla benzer düşünceleri ifade ettikleri görülmektedir. Uygulanan projelerin içeriği ve yapısı itibarıyla uzun vadede sürdürülebilirliğinin kuşkuyla olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Projelerde sürdürülebilirliğin

olması için, kurumsal desteklerin güçlü olması ve alt yapı ile ilgili sorunların giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

- *“Bir projenin sürdürülebilirliği desteğin büyüklüğüne ve kurumların desteklerine bağlıdır” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*
- *“Sürdürülebilirlik için altyapı olanaklarının yeterli olması gerekiyor. Başarılı olan projelerin tekrarlanan başvurularının onaylanması yararlı olacaktır” (K14, Erkek, 35, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Bir projenin sürdürülebilirliği için kurumsal kapasitenin yeterli olması çok önemlidir. Güvenlik gibi etkenler de projelerin sürdürülebilirliğini etkilemektedir” (K18, Erkek, 37, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Bazı projelerin mutlak surette sürdürülebilir olması için kurumsal desteklere ihtiyaç vardır. Çocuk gelinler sorunu gibi. Bu bağlamda zayıf STK’ların desteklenmesi gerekir” (K17, Kadın, 28, SODES, Yararlanıcı).*

Proje başvuru sürecinde proje yararlanıcısının hangi amaçlarla projeye başvurduğu veya sahip olduğu motivasyon düzeyi projenin başarısını etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

- *“Projeler rant alanına çevrilmemelidir. Projeler değerlendirilirken ihtiyacı olan insanlar faydalansın düşüncesinden hareket edilmelidir. Proje seçimi veya uygulamasında ayrımcı uygulamalar var, bunların kaldırılması gerekmektedir. Uygulanan projelerin topluma daha yararlı olmasına dikkat edilmeli ve öncelikli ihtiyaçların karşılanmasına önem verilmelidir” (K20, Erkek, 48, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Bana göre bir projenin sürdürülebilirliği proje yürütücüsünün tavrı, becerisi, şeffaf olup olmadığına bağlıdır. Yürütücü projeyi sürdürmek isterse proje*

devam eder, istemezse proje biter. Usulsüzlük yaptığı için ceza alan proje yürütücülerini biliyorum. Faturaları yüksek göstermek usulsüzlüğe örnek olarak gösterilebilir” (K19, Erkek, 24, SODES, Yararlanıcı).

- *“Desteklemeler için başvuru yapılırken sahip olunan motivasyonun niteliği çok önemlidir. Hangi niyetle başvurulduğu sürdürülebilirlikte belirleyicidir” (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı).*
- *“Proje olsun, iş olsun” diye bir proje yapılmamalıdır” (K21, Erkek, 38, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Gönüllülük önemli. Bu iş biraz teşvik edici olmalı ve kişinin de kendini geliştirebilecek bir şey olmalı. Maddi destek öyle bir şey ki o işin emeği ile ilgilenenlere ayrılan para çok düşük, saçma sapan yerlere paralar gidiyor ama olması gerekene gitmiyor. Kriterler belli olursa sürdürülebilirlik de olumlu yönden etkilenecektir” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).*

3.4.10. Kadının Toplumsal Konumu

Kalkınma politikaları ve projeleri bağlamında kadının toplumsal konumu, görüşmecilerin düşünceleri ve ilgili akademik çalışmaların sonuçlarından hareketle bu bölümde değerlendirilmiştir.

BM İnsani Gelişme Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi verilerine bakıldığında, Türkiye’de kadının toplumsal konumunun oldukça zayıf olduğu görülmektedir. TÜİK’in 2012 yılı hane halkı işgücü istatistiksel verilerine göre, kadınların işgücüne katılım oranının % 29 düzeyinde olması, kadınların diğer alanlarda olduğu gibi, ekonomik yaşama katılım açısından da ayrımcı uygulamalara

maruz kaldığını göstermektedir. Kadının toplumsal konumunun ikincil olarak kabul görmesi, içinde bulunulan toplumun kültürel değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Kadının toplumsal konumunu şekillendiren erkek egemen toplumsal değerler bütünü, kadının sosyo-ekonomik ve toplumsal yaşama katılımını engellemektedir.

Muş'ta kadının toplumsal konumuyla ilgili hem yararlanıcıların hem de uygulayıcıların verdikleri cevaplar aşağıda özetle verilmiştir.

- *“Muş'ta kadının konumu çok geri. Dışarı, sokağa çıktığımda hep kamu görevlisi kadınları görüyorum, yerli halktan kadınları pek göremiyorum. Tabii burada kaldırımlarda yürüyememe gibi fiziki engellemeler de söz konusu, kadınlar kaldırımlarda pek rahat yürüyemiyor. Burada çok fazla kahvehaneler var. Örneğin geçen yıl Muş'ta kadın elbiselerinin satıldığı bir mağaza açıldı ve reklamı da “X mağazası, kadına dair her şey” diye. Ancak tam mağazanın hemen önünde 20-30 tane erkek çay ocağının taburelerini koyup oturduklarından kadınlar mağazaya giremiyorlardı. Kahvehaneler kadınların şehirde bulunmasını engelliyor” (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı).*

Kadınların kamusal yaşamda yeterince yer alamaması ve çeşitli engellemelerle karşılaşmasına dair çok sayıda örnek olayın yaşandığı gözlemlenmektedir. Yukarıdaki örnek olayda katılımcının da vurguladığı üzere, kadınlara yönelik bir alışveriş mağazasında bile kadınların hareket alanlarının kısıtlandığı görülmektedir. Kadının toplumda ikincil konumda yer almasıyla ilgili olarak katılımcıların büyük çoğunluğunun rahatsızlık duydukları gözlemlenmektedir. Bazı katılımcıların kadının toplumsal konumuna ilişkin

geleneksel bir tutum sergilemeleri ve kadına yönelik ayırımcı uygulamalara dair kendilerince meşru gerekçeler öne sürmeleri anlamlı bulunmuştur. Geleneksel mesleki rolleri kadına uygun gören ve kadınların bu rolleri pekiştirmesiyle haklarını kullanabileceğini düşünen bazı katılımcılar, kadın erkek arasında eşitlikten ziyade bir denklik olması gerektiği şeklinde bir tutum sergilemişlerdir. Bu çerçevede ülkede egemen olan erkek egemen iktidar söyleminin bölgede özellikle kamu yöneticilerinde karşılık bulduğu görülmektedir.

- *“Kadınları topluma kazandırmamız lazım. Evdeki o hapisten kurtarmamız lazım. Sadece çay kültürleri var başka bir şey yok. Kadınlara yönelik projeler yapılmalı, dikiş nakış kursu gibi kurslar yavaş yavaş kadının konumunu değiştirebilir” (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı).*

Bazı katılımcılar tarafından özellikle kırsal kesimde kadınların temel bir takım insani haklardan daha fazla mahrum kaldıklarını ve bu konuda yeteri kadar bir çabanın sergilenmediği ifade edilmiştir. Kadınlarla ilgili dile getirilen başlıca sorunlar “mirastan pay almama, erken yaşta evlilikler, kadına yönelik şiddet, istihdamda yer almama” olarak ifade edilmiştir.

- *“Muş’ta kadın daha çok geleneksel yapının etkisinde kalmıştır. Kadına evde yer verilmekte ancak sosyal yaşamda yer verilmemektir. Siyasal hareketler bölgede kadının sosyalleşmesinde etkili olmuştur. Kadınların istihdam alanları çok sınırlıdır. Eğitim seviyesi yükseldikçe boşanma oranı artmaktadır. Erken yaşta evlilikler, kız kaçırımlar azaldı. Evlilik yaşının son yıllarda biraz yükseldiğini söyleyebiliriz. Dul kadınlara yönelik yardımlardan dolayı dul kadınlarla dini nikâha dayalı*

evliliklerin arttığını gözlemledik. Birden fazla evliliklerde mutlak surette gördüğümüz kadınlardan birinin çocuklarıyla beraber mağdur olduğu gerçeğidir” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).

- *“Kadının konumu çok zayıf ve kadın ikinci sınıf muamele görmektedir. Örneğin amca oğlumun eşi İŞKUR’a başvurup kurayla iş çıkmasına rağmen aile baskısı ve kocasının izin vermemesi nedeniyle kadıncağz işe gidemedi” (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı).*

Son yıllarda kız çocuklarında okullaşma oranının artmasıyla ve genel olarak bölgede eğitim seviyesinin kısmen yükselmesiyle beraber kadın hakları konusunda bir iyileşmenin olduğu görülmektedir. Buna rağmen kadınların yaşadığı sorunların toplumda dile getirilmesi ve farkındalık oluşturulması konusunda çeşitli engellemeler yaşanmaktadır. Bölgede faaliyet gösteren sınırlı sayıda kadın derneklerinin temsilcileri yapmış oldukları çalışmalarda, zaman zaman toplumun farklı kesimlerinden tepki aldıklarını ifade etmektedirler. Bu tepkilerden dolayı kadınlarda zaten var olan tedirginliğin şiddeti artmaktadır. Çeşitli projelerle kadın konusunda çalışmaları bulunan bir kadın derneğinin yöneticisinin bu konudaki görüşleri şöyledir:

- *“Kadının konumu sosyal yönden zayıf, kadınların hakları yok denecek kadar az. Kadınların sadece geçmişe yönelik sorunlarını konuşabiliyoruz, gelecekte ne yapacakları konusunda pek de bir katkımız olmuyor. Kadına yönelik sosyal alanlar yetersiz. Örneğin şiddete uğrayan kadınlar bu sorunlarını söylemekten bile çekiniyorlar. Kadına yönelik şiddet benimsenmiş durumda. Şiddeti sadece fiziksel olarak düşünmemek gerekir, psikolojik şiddet vs. şeklinde de şiddet söz*

konusudur” (K16, Kadın, 35, SODES, Yararlanıcı).

Katılımcıların büyük bir oranı kadına yönelik şiddetin fiziksel, ekonomik, psikolojik vb. farklı boyutlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bölgede uzun süre yaşanan olağanüstü hal uygulaması ve şiddet olaylarının da etkisiyle kadınların üzerinde şiddetin boyutlarının daha fazla hissedildiği görülmektedir.

- *“Bir yandan fabrikalar var ama bir yandan da kadına şiddet devam ediyorsa, kadınlar iş gücüne eşit katılmıyorsa kalkınmadan bahsetmemiz mümkün değildir. Bu bölgede uzun yıllar süren savaştan toplumun tüm kesimi, özellikle eşlerini kaybeden kadınlar evlerini geçindirmek zorunda kaldılar. Bu zorunlu göçlerle beraber, köy ve şehir hayatı arasında bir uyumsuzluk oldu ve kentlerde bir yığılma oldu. Kent bunu kaldıramadı ve emek gücü çok değersizleşti. Örneğin eşi ölmüş bir kadın Muş’a gelmiş çocuklarıyla birlikte. Sonra temizlikçilik yapmaya başladı. Köyden gelmiş bir kadın ne yapabilir burada, en fazla temizlik. Bulaşıkçı olarak bir dönem bir yerde çalışmış. Kadın bunu yaparken bir de toplumsal cinsiyet ayrımıyla karşı karşıya kalıyor” (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Siyasal hareketler kadını sosyalleştirmektedir. Örneğin Varto ilçe belediye başkanının kadın olması gibi” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).*

Geleneksel yapının etkisiyle toplumda genellikle arka planda yer almakta olan kadınların, bölgede yaşanan siyasal olayların etkisiyle zaman zaman politik alanın bir unsuru olarak öne çıkarıldığı görülmektedir.

Kadının Toplumda İkcilligi	•Malazgirt, Patnos ve Bulanık bölgesinde kadın diye bir varlık, bir yaratık yoktur. Kim ne diyorsa desin kadın o bölgede yok sayılıyor. O bölgede kadının toplumda hiç yeri yok, sokağa çıkamaz (K9, Erkek, 44, SODES, Uygulayıcı) •Kadına yeterince değeri vermiyoruz, kadın hala erkeğin 3 adım gerisinde yürümektedir. Genel olarak bakıldığında kadının miras hakkının çoğunlukla verilmediğini görüyoruz (K18, Erkek, 37, SODES, Yararlanıcı) •Kadınlarımızın eğitim seviyesi çok düşük olduğundan kadınlarımız bazı doğruları yanlış, bazı yanlışları ise doğru biliyorlar. Kadınlarımız çocuk bakımı, sağlık, annelik, gebelik gibi alanlarda çok yetersizler. Kadına yönelik sosyal faaliyet ve alanları yetersiz. Muşta sosyal alan diye bir yer yok. Bunun en bariz örneği şehre gelmiş bir bayanın tualeti yok. Ev hanımları temizlik, komşu gezmesi, eve hapis şeklinde yaşamlarını sürdürmektedirler (K20, Erkek, 48, SODES, Yararlanıcı)
Kadının Kamusal Alanda Görünmezliğı	•Kadınları topluma kazandırmamız lazım. Evdeki o hapisten kurtarmamız lazım. Sadece çay kültürleri var başka bir şey yok. Kadınlara yönelik projeler yapılmalı, dikiş nakış kursu; bu tür şeyler yavaş yavaş kadının konumunu değiştirebilir (K4, Erkek, 38, DAKA, Uygulayıcı) •Tabii burada kaldırımlarda yürüyememe gibi fiziki engellemeler de söz konusu, kadınlar kaldırımlarda pek rahat yürüyemiyor. Burada çok fazla kahvehaneler var. Örneğin geçen yıl Muş'ta Lilyum diye bir kadın elbiselerinin satıldığı bir mağaza açıldı ve reklamı da "Lilyum kadına dair her şey" diye. Ancak tam mağazanın hemen önünde 20-30 tane erkek çay ocağının taburelerini koyup oldurduklarından kadınlar mağazaya giremiyorlardı (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı)
Kadın Sorunlarının Önemsennemesi	•Kadın konusunda edinilmiş kültür diye bir olgu var. Bayanın fitratıyla erkeğin fitratı birbirinden farklı, hayata bakışları farklı. Toplumun gerçekleri var. Ben İngiltere'de bulundum, orda da bayan bayandır, bayan annedir yani. Bence eşitlik kavramı kadınlar arasında yapılmalıdır. Belgeselerde de görüldüğü gibi nasıl ki aslanlar arasında bile dişi ile erkek ayırımı varsa, insanlar arasında cinsiyetler arasındaki ayırımı olması normal diye düşünüyorum. Bize yüklenmiş roller var. Ben bayanım ve bana verilen görevleri bayan özelliklerime yerine getirmeye çalışırım. Bir kadın olarak ben erkeğin yaptığı her iş yaparım anlayışının da yanlış olduğunu düşünüyorum. Mesela bir kadın olarak ben madende çalışmam veya fiziksel güç gerektiren işler yapmam (K11, Kadın, 34, SODES, Uygulayıcı)
Kadın İstihdamının Yetersizliğı	•Kadın istihdam oranı çok düşük (K19, Erkek, 24, SODES, Yararlanıcı) •Bir yanda fabrikalar var ama bir yandan da kadına şiddet devam ediyorsa, kadınlar iş gücüne eşit katılmıyorsa kalkınmadan bahsetmemiz mümkün değildir. Kadınların istihdam, iş olanakları yaratmada daha pasif durumda olduklarını düşünüyorum. Bu bölgede uzun yıllar boyunca süren savaştan toplumun tüm kesimi özellikle eşlerini kaybeden kadınlar evlerini geçindirmek zorunda kaldılar. Bu zorunlu göçlerle beraber, köy ve şehir hayatı arasında bir uyumsuzluk oldu ve kentlerde bir yığılma oldu. Kent bunu kaldıramadı ve emek gücü çok değersizleşti. Örneğin eşi ölmüş bir kadın Muş'a gelmiş çocuklarıyla birlikte. Sonra temizlikçilik yapmaya başladı. Köyden gelmiş bir kadın ne yapabilir burada, en fazla temizlik. Buluşukçu olarak bir dönem bir yerde çalışmış. Kadın bunu yaparken bir de toplumsal cinsiyet ayrımıyla karşı karşıya kalıyor (K22, Kadın, 25, SODES, Yararlanıcı)
Gelenekselliğın Kısılcacında KadınınVarlığı	•Kadının toplumsal konumu ile ilgili sorunlar sadece bu ile mahsus sorunlar değil, aynı zamanda bölgenin de bir sorunu olarak görmek gerekiyor (K1, Erkek, 53, DAKA, Uygulayıcı) •Tarım toplumu olmanın bir sonucu olarak geleneksel yapının etkisiyle kadının durumu pek de iyi görünmemektedir (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı) •Kadının konumu çok zayıf ve kadın ikinci sınıf muamele görmektedir. Örneğin amca oğlumun eşi İŞKUR'a başvurup kurayla iş çıkmasına rağmen aile baskısı ve kocasının izin vermemesi nedeniyle kadıncağız işe gidemedi (K5, Erkek, 33, DAKA, Yararlanıcı)
Siyasetin Gölgesinde Kadın	•Siyasal hareketler bölgede kadını sosyalleştirilmesinde katkı sağlamıştır. Varto'da kadın belediye başkanı, merkezde il başkanı gibi (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı)

Şekil 3.7. Katılımcılara Göre Kadının Toplumsal Konumu

Muş ilinde uygulanmakta olan projeler bağlamında kadınlarla ilgili çalışmaların oldukça düşük olduğu görülmektedir. DAKA projelerinde, özellikle toplumun dezavantajlı bir kesimi olarak kabul edilen kadınlara yönelik herhangi bir projenin bulunmadığı görülmektedir. SODES projelerinde ise kadınlara yönelik sınırlı sayıda ve daha çok geleneksel kadın rollerini pekiştiren içerikte projeler olduğu görülmektedir.

3.4.11. Kalkınma Kavramına İlişkin Düşünceler

“Kalkınma denilince ne anlıyorsunuz?” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu ekonomik unsurların yanı sıra kalkınmanın sosyal boyutunun da önemli olduğunu vurgulamışlardır. Kalkınmayla ilgili hem yararlanıcıların hem de uygulayıcıların farkındalık düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

- *“Kalkınmadan bahsedebilmemiz için öncelikle gelir dağılımının adaletli bir şekilde dağıtılıyor olması gerekir. Yani dengeli bir gelir dağılımının olması gerekiyor. İkincisi insanların temel ihtiyaçlarının karşılanıyor olması gerekiyor. Üçüncüsü insanlara fırsat eşitliğinin sunulması gerekir. Herkese her kaynağı aynı şekilde ulaştırmazsınız ama insanların bu kaynaklara ulaşabilmesi için eşit şartların sunulması lazım” (K1, Erkek, 53, DAKA, Uygulayıcı)*
- *“Kalkınmayı daha çok beşeri, sosyal ve kültürel becerilerin arttırılması olarak görüyorum. Bilgi seviyesinin artışını da dâhil ediyorum. Yani yaşam kalitesinin arttırılması” (K2, Erkek, 43, DAKA, Uygulayıcı).*

Yukarıdaki açıklamada, K2 kod isimli katılımcı, çalıştığı kurumun yöneticisi konumunda olan bir uzman olan Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı Nihat Bingöl’e atıf

yapılmaktadır. Genellikle kamu kurumunun birer yöneticisi konumunda olan uygulayıcıların hem kendi kurum çalışmalarına hem de tepe yöneticilerine zaman zaman çeşitli atıflarda bulundukları gözlemlenmiştir.

- *“Kalkınma ve büyümeyi karıştırmamak gerekir. Kalkınma ekonomik bir anlam ifade etmemektedir. Sosyal boyutu olan bir kavramdır. Kalkınma için yatay işbirliği kültürünün geliştirilmesi gerekir. Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bir projede öncelikle taraflar, aktörler arası işbirliğinin olması gerekir. Özellikle yatay işbirliği kültürünün güçlendirilmesi, bu anlamda bir farkındalığın oluşturulması gerekir. Güçlü bir ortaklık bilincinin geliştirilmesi gerekir” (K3, Erkek, 32, DAKA, Uygulayıcı)*
- *“Kalkınmanın iki ayağının olduğunu düşünüyorum. Birincisi sanayi, ikincisi ise sosyal yöndür, yani insan niteliğinin arttırılması. Kalkınma= Nitelik+niceliktir” (K7, Erkek, 33, SODES, Uygulayıcı).*

Katılımcıların çoğu, kalkınmayı ekonomik, sosyal, kültürel olarak insanların yaşam standartlarının yükseltilmesi olarak algılamaktadır. Ayrıca kalkınmada sürdürülebilirliği önemli bir unsur olarak görmektedirler.

- *“Kalkınma; ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden insanların uluslararası düzeydeki diğer insanlarla eş değerde yer alması olarak tanımlanabilir” (K13, Erkek, 46, SODES, Yararlanıcı).*
- *“Gelir düzeyinin yüksekliği, eğitim düzeyinin yüksekliği ve kentteki sosyal şartların daha iyi olmasını anlıyorum” (K14, 35, SODES, Yararlanıcı).*

4. BÖLÜM : SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin, son yıllarda sürdürmekte olduğu ekonomik büyümenin sonuçlarından, az gelişmiş bölgelerin yeterince yararlanamadığı ve bölgeler arası dengesizliklerin artarak devam ettiği görülmektedir. Bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesinde, şu ana kadar uygulanmakta olan kalkınma plan ve programlarının başarılı olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada, Muş ili örneğinde SODES ve DAKA tarafından uygulanmakta olan kalkınma projelerinin, proje uygulayıcı ve proje yararlanıcılarının bakışından hareketle, projelerin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu araştırma sonucunda, kalkınma ajansı ve SODES tarafından uygulanan projelerin, kalkınmayla ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesindeki katkısının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Çalışma grubundaki katılımcılara göre, kalkınma ajansı ve SODES tarafından uygulanan projelerle; bölgesel dengesizlik, az gelişmişlik, yoksulluk, işsizlik, cinsiyet ayrımcılığı gibi temel toplumsal sorunlar giderilmemektedir. Söz konusu kalkınma projeleriyle hedef kitlenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre, kalkınmanın sadece iktisadi bir kavram olarak algılanmadığı, aynı zamanda yaşam kalitesinin her yönden geliştirilmesi, insani yönden ilerleme, eğitim, sağlık gibi alanlarda iyileşme, insan haklarında ilerleme, bireysel özgürlükler gibi farklı birtakım unsurları içinde barındıran çok boyutlu bir kavram olarak ele alındığı görülmektedir.

Muş ilinin sorunları konusunda katılımcıların en çok vurguladığı temel sorun alanlarının işsizlik ve nitelikli iş gücü eksikliği olduğu görülmektedir. Katılımcılar tarafından dile getirilen diğer sorun alanları “eğitimsizlik, toplumsal cinsiyet

eşitsizliği ve kadının toplumsal konumunun zayıflığı, faaliyet alanlarının ve sosyal faaliyetlerin yetersizliği, kentsel altyapı konusundaki eksiklikler, tarım ve hayvancılık potansiyelinin yeterince değerlendirilememesi” olarak öne çıkmaktadır.

Kendileriyle görüşülen katılımcıların görüş ve değerlendirmeleri, Muş ili örneğinde kadının toplumsal konumunun oldukça zayıf olduğunu işaret etmektedir. Sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı kadın, toplumda ikincil konumda yer almaktadır. Kadınların kent merkezindeki çalışma alanlarında yer alma olanaklarının sınırlı olduğu görülmektedir. Ekonomik açıdan kadının erkeğe bağımlılığı söz konusudur. Bölgede erken yaşta evlilikler geçmişe oranla düşmekle beraber özellikle kırsal alanda devam etmektedir. Okullaşma oranında geçmiş yıllara oranla kısmen bir ilerlemenin olduğu görülmektedir.

Küresel gelişmelerle beraber Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile yapılan anlaşmalar sonucunda tarım ürünlerine getirilen kısıtlamalar, özellikle bölgenin ve ilin ekonomisine olumsuz olarak yansımıştır. Ekonomik çeşitliliğin yetersizliği, var olan ürünlere getirilen kısıtlamalar Muş il ekonomisinin gelişmemesindeki temel unsurlardan biri kabul edilmektedir. Tarım ve hayvancılık sektörlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler, ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan Muş ilini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Görüşme sonuçları ve gözlemlerden hareketle, toplumun çok sınırlı bir kesiminin kalkınma projelerinin varlığından haberdar olduğu saptanmıştır. Proje yararlanıcısı konumunda olan bireylerin çoğunun, uygulanan projelerin sonuçları konusunda ilgisiz olduğu görülmektedir.

DDK raporunda, kalkınma ajanslarının işleyişi ile ilgili olarak ulaşılan sonuçlar ile bu çalışmadaki veriler arasında benzerlikler olduğu görülmüştür. Kalkınma ajanslarının var olan kurumsal yapısıyla bölgesel ve yerel kalkınmanın sağlanması zorluğu görülmektedir.

Kalkınma ajansının danışma organı olan Kalkınma Kurulunun ilgili mevzuatta yer alan temel amaçları, uygulamada yerine getirmede eksiklikler bulunmaktadır. Özel sektör, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında işbirliğinin yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Kalkınma kurulu toplantıları düşük katılımlı ve seyrek olarak gerçekleştirilmektedir. Özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin katılımının güçlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Toplantılarda da üyelerin nitelikli bir katılım sergilemelerine uygun şartların hazırlanması ve etkin toplantıların düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Uygulanmakta olan projelerde çeşitli beklenti ve ihtiyaçların karşılanmasını isteyen hedef kitle olarak tanımladığımız yararlanıcılar grubu ile proje uygulayıcıları olarak nitelendirilen grup arasında koordinasyon veya iletişim eksikliği saptanmıştır.

Kalkınma projelerinde uygulayıcı ve yararlanıcı konumunda yer alan bireyler uygulanan kalkınma projelerinin sonuçları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Araştırmamızda görüştüğümüz bireylerin çoğunluğunun kalkınma politikaları ve uygulanan kalkınma projelerinin katkıları konusunda olumsuz birtakım tutumlara sahip oldukları gözlemlenmiştir. Uygulanmakta olan projelerin başarılı olup olmadığının ölçülmesi zor görünmekle beraber beklenen sonucu vermediği görülmektedir. Uygulayıcı konumunda yer alan bireylerde var olan egemen bakış açısına göre, projenin başarısının ölçülmesinde, projenin kalkınmaya olan

katkısından ziyade önceden metin üzerinden belirlenmiş olan hedeflerin ne kadarının gerçekleştirildiği daha önemli görülmektedir.

“Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu’nda” 2012 yılının ajanslar için “analiz yılı” olarak öngörüldüğü ve bu analizlerin her bölgede bilgi temelli bir kalkınmanın yolunu açacağı; ilgili kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarına yol göstereceği ifade edilmektedir. Bu ifadelere rağmen bilgiye erişimde ne yazık ki Kalkınma Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren kalkınma ajansının kurum dışından gelen araştırmacılara bilgi ya da veri paylaşımına yeterince destek sağlanmadığı görülmektedir.

Bölgesel dengesizlik, sosyo-ekonomik yönden azgelişmişlik, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunların giderilmesinde şu ana kadar uygulanmakta olan kalkınma politikalarının başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şu ana kadar uygulanmakta olan kalkınma politikalarının ve kalkınmayla ilgili faaliyet gösteren kurumların köklü bir şekilde, yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi gerekmektedir.

İnsanların daha kaliteli ve mutlu yaşamaları için sosyo-ekonomik yönden kalkınmaları önemli bir etken olmakla beraber yeterli değildir. Bu bağlamda kalkınmanın insani boyutuna önem verilmeli, yaşam kalitesini yükseltecek politikalar geliştirilmelidir. Bölgenin özelliklerini dikkate alan ve insani gelişme perspektifini içeren kalkınma stratejileri geliştirilerek uygulanmalıdır. Bölgesel kalkınmanın gerçekleşebilmesi, bölge insanının katılımı ve bölgenin potansiyelinin değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Bölgesel kalkınma ve yerel kalkınma politikaları hazırlanırken yerel aktörlerin katılımının güçlendirilmesine önem verilmelidir. Yerel kurumlara daha fazla ağırlık verilmeli ve merkezi hükümetin

yetkileri yerel birimlere aktarılmalıdır. Gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermeye yönelik politikalarla bölgeler arasındaki eşitsizlikleri gidermeye yönelik politikalar arasında sıkı bir ilişki olduğu varsayımı dikkate alınmalıdır.

Kalkınma politikalarının başarılı olabilmesi, kadınların kamusal yaşamda eşit düzeyde yer alabilmesine veya yer almasının önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bu çerçevede, kadınlara sosyal ve ekonomik yaşamda daha fazla yer verilmeli ve cinsiyet eşitliğini sağlayıcı politikalara ağırlık verilmelidir. Cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi, kadınların kalkınmayla ilgili politika ve projelerinin tüm süreçlerinde karar verici bir konumda yer almasına bağlıdır.

Ekonomik çeşitliliğin sağlanması için küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ) desteklenmelidir. Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için teşvik sistemi dinamik bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmelidir. Bölgeler arası dengesizliklerin giderilebilmesi, kamu kaynaklarının doğru ve yerinde kullanılmasını gerektirmektedir.

Nitelikli iş gücüne yönelik olarak beşeri sermayenin güçlendirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda üniversitelerin bölgesel kalkınma sürecindeki etkisi artırılmalıdır. Bölgede sosyal yönden gelişmenin, yenilikçi aktivitelerin ve girişimciliğin temel kaynağı olması nedeniyle kuruluş sürecindeki üniversitenin gelişimi tüm kurumların işbirliğiyle desteklenmelidir. Üniversitenin bölgesel kalkınmada ve beşeri sermayenin güçlendirilmesinde anahtar bir role sahip olduğu görülmektedir.

Uygulanan projelerin sonuçlarını değerlendiren kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmalar kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Uygulanan kalkınma projeleri etkin bir izleme ve değerlendirme sistemine tabi tutulmalıdır. Hem SODES

hem de DAKA'daki kurum yöneticileri için iddia edilen keyfi uygulamalarının olduğu şeklindeki algıyı ortadan kaldıracak yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Bölgesel ve yerel kalkınma için, her bölgenin kendine özgü özellikleri dikkate alınarak kalkınma ajanslarının yapısı yeniden şekillendirilmelidir. Bu bağlamda Muş ili dâhil olmak üzere ekonomisi tarıma dayalı olan illerde modern tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

Kalkınma ajanslarının hem performans bakımından hem de iş ve işlemlerinin mevzuata uygunluğu bakımından daha objektif ölçütlerle denetlenmesi gerekmektedir. Kamu kurumu oldukları gerçeğinden hareketle kalkınma ajanslarının denetimleri, daha özerk kurum veya kuruluşlar tarafından yapılmalıdır.

Bölgede var olan altyapı sorunlarının zamana yayılmadan, hızlı bir şekilde devlet eliyle çözülmesi gerekmektedir. Yaşam kalitesinin artırılması amacıyla temel altyapı yatırımlarına ve hizmetlere öncelik verilmeli; merkezi bütçeden bu yatırım ve hizmetler için daha fazla kaynak aktarılmalıdır. Uluslararası taşımacılık boyutu da bulunan demir yolu hattının bölgenin ve ülkenin ihtiyaç duyduğu niteliğe dönüştürülmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir. Bu bağlamda, azgelişmiş bölgelerin durumunun iyileştirilmesi, koşullarına uygun politikaların geliştirilmesi ve bu politikaların ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yerel potansiyellerin değerlendirileceği bilinçli ve etkili bölgesel kalkınma politikaları uygulanmalıdır.

Bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinin zor bir süreç olduğu gerçeğinden hareketle kapsamlı, etkili çözüm önerileri geliştirilmelidir. Kalkınma plan ve programlarında hedeflenen unsurların gerçekleştirilebilmesi için büyük çaplı, köklü ve geniş kapsamlı ve toplumsa cinsiyet eşitliği planları bağlamında projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Uygulanmakta olan kalkınma politikalarının başarılı

olabilmesi, tüm ilgili tarafların katkısıyla bölgede barış, huzur ve güvenlik ortamının sağlanabilmesine bağlı olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Reşat (2013) Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör, Ankara, Argonot Yayınları.
- AKIN, Naci (2007) Bölgesel Kalkınma Araçları ile Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.
- AMİN, Samir (1997) Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, Çeviren: Semih Lim, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKSEL, Bahar ve Filiz Öğretmen (2010) Kent Araştırmaları Bibliyografyası, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih.
- ASLAN, Atik (2013) Küreselleşme Bağlamında Kalkınma Politikalarına Sosyolojik Bir Bakış, Anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (2006) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1-3, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- AYMAN GÜLER, Birgül (2005) Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uygulama Politikaları 1980-1995, Ankara, İmge Kitabevi.
- AZİZ, Aysel (2011) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri, Ankara, Nobel Yayınevi.
- BALOĞLU, Burhan (2009) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi, İstanbul, Der Yayınları.
- BANSAL, Pratima (2005) Evolving Sustainably: A Longitudinal Study of Corporate Sustainable Development, Strat. Mgmt. J., 26: 197-218, www.interscience.wiley.com
- BARNET, Oriol Estale (2008) Bölgesel Kalkınma Kurumlarına Yerelden Bir Bakış: İspanya Deneyimi Hakkında On Ders, Bölgesel Kalkınma Ajansları içinde, İstanbul, Günaydın Ofset, s. 220-242.

- BAŞKAYA, Fikret (2011) Yeni Paradigmayı Oluşturmak, Ankara, Maki Basın Yayın.
- BAŞKAYA, Fikret (2000) Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, Ankara, İmge Kitabevi.
- BAŞKAYA, Fikret (1994) Azgelişmişliğin Sürekliliği, Ankara, İmge Kitabevi.
- BERNSTEİN, Henry (2008) “*Kalkınma ve Azgelişmişlik*”, Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü içinde, Editör: William Outhwaite, Çev: Melih Pekdemir, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BOZDOĞAN, Mine Nur (2014) Bölgesel Kalkınma ve İBBS Esasına Dayanan Yeni Tarım Teşvik Sisteminin Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları içinde, Editör: Mine Nur Bozdoğan, Ankara, Nobel Yayınları.
- BUĞRA, Ayşe (2013) Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CHANG, Ha-Joon (2009a) Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü, Çeviren: Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CHANG, Ha-Joon (2009b) “*Merdiveni Tekmelemek*”, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde, Derleyen: Fikret Şenses, Çev: Nil Demet Güngör, İletişim Yayınları, İstanbul, s.89-122.
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer (1999) Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu, Ankara, İmge Kitabevi.
- COLE, Stephan (1999) Sosyolojik Düşünme Biçimi, Çev: Bekir Demirkol, Ankara, Vadi Yayınları.
- COLMAN, David ve Frederick Nixson (1978) Economics of Change in Less Developed Countries, Oxford, Philip Allan Publishers Limited.

- ÇABUK KAYA, Nilay (2010) Farkındalık Yaratarak Kadını Güçlendirme: Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Kalkınma Modeli, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Ankara, Sosyoloji Derneği Yayınları, Cilt: 13,Sayı: 2.
- ÇARKÇI, Akif (2008) Ulusal Kalkınma İçin Yerel Teklifler, İstanbul, Şehir Yayınları.
- ÇEVİK, Bora ve Eren Demir, Kıvılcım Eraydın, Erhan Gül (2012) Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması Raporu, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Ankara.
- DAĞ, Rıfat (2007) Kırsal Kalkınma Siyaseti, Ankara, Dipnot Yayınları.
- DEMİRDİREK, Hülya ve Şener Ülker (2014) 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara. İnternet Erişim: http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1391012395-8.81_il_icin_toplumsal_cinsiyet_esitligi_karnesi___Taslak.pdf.
- DEMİR ŞEKER, Sırma (2008) Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- DEMİR ŞEKER, Sırma (2011) Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Yayın No:2828, Ankara.
- DEY, Ian (1993) Qualitative Data Analysis A User-Friendly Guide For Social Scientists, Routledge, London and New York.
- DICKSON, Martin (2009) “*Küresel Eşitsizlik*”, Sosyoloji Başlangıç Okumaları içinde, Ed: Anthony Giddens, Çev: Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları.
- DİNÇER, Bülent, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu (2003) İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2003, DPT Yayın No: 2671, Ankara, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- DİNLER, Zeynel (2010) Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları, Kalkınma Ajansları

Üzerine Seçme Yazılar içinde, Ed: Birol Akgül ve Nisfet Uzay, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

DDK (2014) Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi Araştırma ve İnceleme Raporu, <http://www.tccb.gov.tr/ddk/20140130-2014-03.PDF>, Tarih: 30.01.2014, Sayı: 2014/3, Erişim Tarihi:05.07.2014.

DOBBIN, Frank (2013) İktisat Sosyolojisinde Karşılaştırmalı ve Tarihsel Yaklaşımlar, İktisat Sosyolojisi içinde, Ed: Neil J. Smelser ve Richard Swedberg, Çev: Umut Omay, Sentez Yayıncılık, Bursa.

DPT (2014) Kalkınma Planları, Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 16.07.2014.

DPT (2012) Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013), Ankara, <http://www.dpt.gov.tr>, Erişim Tarihi:07.02.2012.

DPT (2007) Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara, <http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-plani-9-genel-kurul.pdf>, Erişim Tarihi:11.09.2013.

DPT (2001) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara.

DPT (1996) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>, Erişim Tarihi:07.02.2012.

DPT (1990) Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara.

DPT (1985) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>, Erişim Tarihi:13.04.2013.

DPT (1979) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>, Erişim Tarihi:07.02.2012.

- DPT (1973) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1978), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, Erişim Tarihi:07.03.2012.
- DPT (1968) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, Erişim Tarihi: 02.05.2014.
- DPT (1963) Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-1967), Ankara, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>, Erişim Tarihi: 01.05.2014.
- DÜNYA BANKASI (2012) Dünya Kalkınma Raporu 2012 Genel Bakış: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma, Washington, <http://www-wds.worldbank.org>.
- DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMİSYONU (1991) Ortak Geleceğimiz, Çev: Belkıs Çorakçı, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- EKMEKÇİ, Mansur (2014) Muş Halk Kültürü, Adana, Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- EKİZ, Durmuş (2009) Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Anı Yayıncılık.
- ERBAŞ, Hayriye (2009) Küreselleşme Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler, Ankara, Palme Yayıncılık.
- ERCAN, Fuat (1996) Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- ERKAL, Mustafa E. (1978) Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, İstanbul, Şamil Yayınevi.
- ERTUGAL, Ebru (2005), Strategies For Regional Development: Challenges Facing Turkey On The Road to EU Membership. Turkish Policy Quarterly, 4, 3, 63-86.

- ERTÜRK, Yakın (1996) “*Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet Kadın ve Eşitlik*”, ODTÜ Gelişme Dergisi, S.23(3), Ankara, s. 341-356.
- ESCOBAR, Arturo (1991) “Anthropology and the Development Encounter: The Making and Marketing of Development Anthropology”, *American Ethnologist* 18(4), s. 16-40.
- ESCOBAR, Arturo (1992) “Planning”, *The Development Dictionary* içinde, Editör: Wolfgang Sachs, Zed Books Ltd, London.
- ESCOBAR, Arturo (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, Princeton, Princeton University Press.
- EŞİYOK, Bayram Ali (2002) *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)*, Türkiye Kalkınma Bankası AŞ, Ankara.
- GÖRÜN, Mustafa ve Filiz Emini (2010) *The Effects of Integration Process with the European Union on Turkey's Regional Policies and Regional Development Agencies*, *The Social Sciences* 5 (5), pp. 421-428.
- GÖYMEN, Korel (2010) *Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- FLICK, Uwe (2014) *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis*, Sage Publications Ltd, London.
- FRANK, Andre Gunder (1981) *Crisis in The Third World*, London, Heineman.
- FREYSSINET, Jaques (1985) *Az gelişmişlik İktisadı*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay - Tezer Öçal, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, No:73.
- FUKUDA-PARR, Sakiko (2003) *The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen’s Ideas on Capabilities*, *Feminist Economics*, 9:2-3, 301-317.

- GIDDENS, Anthony (1994) Modernliğin Sonuçları, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (2008) Sosyoloji, Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- GÜL, Zafer Barış (2008) “*Gelir Dağılımı*”, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde, Editörler: Fikret Başkaya ve Aydın Ördk, İstanbul, Maki Basın Yayın.
- GÜLALP, Haldun (1983) Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Ankara, Yurt Yayınları.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2010) Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları.
- GÜNDÜZ, Ali Yılmaz (2006) Bölgesel Kalkınma Politikası, Ankara, Baran Matbaacılık.
- GÜNEŞER DEMİRCİ, Ayşe (2008) “*Kalkınma Ajansları*”, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde, Ed: Fikret Başkaya ve Aydın Ördk, Ankara, Maki Basın Yayın.
- HALKIER, Henrik (2007) Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemli Yönetişim: Avrupa Perspektifi, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı.
- HAQUE, M. Shamsul (1999) Restructuring Development Theories And Policies: A Critical Study, Albany, State University of New York Press.
- HARRISON, David (1988) The Sociology of Modernization and Development, London, Unwin Hymin Ltd.
- HARVEY, David (2011) Umut Mekanları, Çev: Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2011) Global Politics, Printed in China,, Palgrave Macmillan.

- HIRSCHMAN, Albert O. (2007) Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi, Der: Fikret Şenses, Çev: Sedef Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, Sayfa: 23-63.
- İŞİK, Oğuz ve Melih Pınarcıoğlu (2004) Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar, Ankara, GAP-GİDEM Yayınları.
- İNSEL, Ahmet (2006) İktisat İdeolojisinin Eleştirisi, İstanbul, Birikim Yayınları.
- İSLAMOĞLU, Huricihan (2010) Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, Yayına Hazırlayan: Ayşe Çavdar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- JESSOP, Bob (2009) Küreselleşme, Devlet, Kriz ve Gelecek Üzerine, Yeniden Devrim Dergisi, S.7, Söyleşi: Çağhan Kızıl, Çev: Toplumsal Araştırmalar Çeviri Kolektifi.
- KALKINMA ATÖLYESİ (2005) Türkiye'de Kalkınma Kuruluşları, Cilt 1-2, Editör: Ertan Karabıyık, Ankara, BRC Ofset.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013a) Sosyal Destek Programı Tanıtım Kitabı 2012, http://www.sodes.gov.tr/SODES_KITABI_2012.pdf, Erişim:15.06.2013.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013b) Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023, [http://www.cka.org.tr/dosyalar/BolgeselGelismeUlusalStratejisi\(2014-2023\)Taslak.pdf](http://www.cka.org.tr/dosyalar/BolgeselGelismeUlusalStratejisi(2014-2023)Taslak.pdf), Erişim:01.05.2014.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013c) Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Ankara.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013d) Sosyal Destek Programı'nın Değerlendirilmesi Raporu, Proje İzleme ve Yönlendirme Komitesi, Ipsos Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Yayın No: 2847, Ankara.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013e) Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Faaliyet Raporu, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Acar Basım, Ankara. http://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/files/Kalkinma_Ajanslari_2012_Yili_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf, Erişim:17.02.2014.

- KARA, Murat ve Ahmet Yaman (2008) Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikasının Dönüşümü Sürecinde Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Çalışmaları: Son Durum ve Değerlendirmeler, Bölgesel Kalkınma Ajansları İçinde, İstanbul, Günaydın Ofset, s. 31-60.
- KARASAR, Niyazi (2005) Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- KAYNAK, Muhteşem (2007) Kalkınma İktisadı, Ankara, Gazi Kitabevi.
- KELEŞ, İhsan, Hatice Metin ve Hatice Özkan Sancak (2005) Çevre Kalkınma ve Etik, Ankara, Birlik Matbaacılık.
- KEYDER, Çağlar (1999) Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (2004) Ulusal Kalkınmacılığın İflası, İstanbul, Metis Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (2009) Toplumsal Tarih Çalışmaları, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KIRIM, Arman (2008) Türkiye Nasıl Zenginleşir, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KIRMIZIALTIN, Eren (2008) “Sürdürülebilir Kalkınma”, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde, Ed: Fikret Başkaya ve Aydın Ördek, Ankara, Maki Basın Yayın.
- KLINE, William Gary (2006) “Development History and Theory”, Encyclopedia of the Developing World içinde, Ed: Thomas M. Leonard, New York, Routledge.
- KURTULUŞ, Kemal (2010) Araştırma Yöntemleri, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- KUTLU, Erol (2004) İktisadi Kalkınma ve Büyüme, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 1575.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs (2008) Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul, Bağlam Yayıncılık
- LIPSET, Seymour Martin (1963). Political Man, London, Mercury.

- LITTLE, Daniel (2003) *The Paradox of Wealth and Poverty*, United States of America, Westview Press.
- MAIR, Lucy (1987) *Anthropology and Development*, Hong Kong, Macmillan Education.
- MARSHALL, Gordon (1998) *Dictionary of Sociology*, Oxford University Press.
- MARSHALL, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- MASON, Jennifer (2002) *Qualitative Researching*, London, SAGE Publications.
- MILES, Matthew B., A. Michael Huberman ve Johnny Saldana (2014) *Qualitative Data Analysis A Methods Sourcebook*, Sage Publications, the United States of America.
- MOMSEN, Janet (2010) *Gender and Development*, Routledge, New York.
- MORDUCH, Jonathan ve Barbara Haley (2002) *Analysis of the Effects of Microfinance on Poverty Reduction*, New York, NYU Wagner Working Paper.
- MEIER, Gerald M. (1989) *Leading Issues in Economic Development*, New York, Oxford University Press, Fifth Edition.
- MERQUIOR, Jose Guilherme (2008) *“Kalkınma”*, Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü içinde, Editör: William Outhwaite, Çev: Melih Pekdemir, İstanbul, İletişim Yayınları.
- NEUMAN, W.Lawrance (2010) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, Çev: Sedef Özge, İstanbul, Yayın Odası.
- NUNNENKAMP, Peter (2007) *“Üçüncü Dünyanın Geleceği, Mevcut Sorunlar ve Kalkınmada İşbirliğine Yönelik Sonuçlar”*, Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi içinde, Derleyen: Fikret Şenses, Çev: Sedef Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, Sayfa 303-330.

- NUSSBAUM, Martha C. (2000) Women and Human Development, Cambridge, Cambridge University Press.
- NUSSBAUM, Martha C. (2011) Creating Capabilities the Human Development Approach, Printed in the United States of America, The Belknap Press of Harvard University Press.
- O'BRIEN, Philip J. (1992), "Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri" Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine içinde, Ed: Melih Ersoy, Verso Yayınları, Ankara.
- OECD (2014) Focus on Inequality and Growth, "Does income inequality hurt economic growth?" Erişim Tarihi: 06.12.2014, <http://www.oecd.org/els/soc/Focus-Inequality-and-Growth-2014.pdf>.
- ÖNDER, Mehmet (1998) Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÖZGÜVEN, A. (1988) İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- PEZZOLI, Keith (2010) Sustainable Development: A Transdisciplinary Overview of the Literature, Journal of Environmental Planning and Management, 40:5, 549-574, <http://dx.doi.org/10.1080/09640569711949>.
- PIKE, Andy, Andres Rodriguez Pose ve John Tomaney (2008) Local and Regional Development, New York, Routledge.
- PIKETTY, Thomas (2014) Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital, Çeviren: Hande Koçak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- PUNCH, Keith F. (2011) Sosyal Araştırmalara Giriş, Çeviren: Dursun Bayrak vd., Ankara, Siyasal Kitabevi.

- RAHNEMA, Majid (2008) “*Yoksulluk*”, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde, Editörler: Fikret Başkaya ve Aydın Ördk, İstanbul, Maki Basın Yayın.
- REEVES, Teresa (2007) AB ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı.
- ROBINSON, Marguerite (2001) The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor, Washington, World Bank.
- ROSTOW, Walt Whitman (1971) Politics and the Stages of Growth, New York, Cambridge University Press.
- SALLIE, Steven S. (2006) “Development, Measures Of”, Encyclopedia of the Developing World içinde, Ed: Thomas M. Leonard, New York, Routledge.
- SALTIK, Ahmet ve Oya Açıkalin (2008) “*Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler*”, Kırsal Kalkınmanın Önderlerinden Dr. Ahmet Saltık’a Armağan içinde, Ankara, Sürkal, s.149-160.
- SAVRAN, Sungur (2008) Kod Adı Küreselleşme 21.Yüzyılda Emperyalizm, İstanbul, Yordam Kitap.
- SCOTT, James C. (1998) Devlet Gibi Görmek, Çev. Nil Erdoğan, İstanbul, Versus Yayınları.
- SELİM, Raziye, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Baran (2014) Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları Bölgesel Eşitsizlikler, İstanbul, TÜSİAD Yayınları. İnternet Erişim: http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/Bireysel-gelir-raporu.pdf
- SEN, Amartya (2004) Özgürlükle Kalkınma, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- SEPHERD, Andrew (1998) Sustaniable Rural Development, London, Macmillan Press Ltd.
- SOYAK, Alkan (2003) “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (2), Temmuz 2003, s.167-182.
- SÖNMEZ, Mehmet Emin (2014) “Muş Ovası’nın Tarımsal Potansiyeli ve Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler”, Makalelerle Muş içinde, Editör: Ercan Çağlayan, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.
- SWEDBERG, Richard (2000) “Economic Sociology”, Encyclopedia of Sociology içinde, Volume 2, Ed: Edgar F. Borgatta and Rhonda J. V. Montgomery, Gale Group, New York.
- ŞENSES, Fikret (2003) Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ŞENSES, Fikret (2007) “*Giriş*”, Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi içinde, Çev: Sedef Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, s.15-22.
- ŞENSES, Fikret (2009a) Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?, “Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde,” Derleyen: Fikret Şenses, Çev: Nil Demet Güngör, İstanbul, İletişim Yayınları, s.235-280.
- ŞENSES, Fikret (2009b) Neoliberal Küreselleşme Çağında Yoksulluk Araştırmalarındaki Kayıp Bağlantılar: Türkiye Deneyiminden Çıkarılacak Dersler, “Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde,” Der: Fikret Şenses, Çev: Murat Koyuncu, İstanbul, İletişim Yayınları, s.679-704.
- TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI (2007) Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Uygulama Rehberi, Ankara, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü.
- TANILLI, Server (2006) Uygarlık Tarihi, İstanbul, Alkım Yayınevi.

- TANRIÖĞEN, Abdurrahman (2009) Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Anı Yayıncılık.
- TEKELİ, İlhan (2008) Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THORBECKE, Erik (2009) “*Kalkınma Doktrini Evrimi*”, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde, Der: Fikret Şenses, Çev: Haki Pamuk, İstanbul, İletişim Yayınları, s.123-175.
- THORNBURG, Max Weston (1949) Türkiye Nasıl Yükselir, Çev: Semih Yazıcıoğlu, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi.
- TOBB (1998) Muş İli Gelişme Stratejisi, Ed: Kenan Mortan, Ankara, Kozan Ofset.
- TURAN, Menaf (2005) “*Bölgesel Kalkınma Programları*”, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir Ne Değildir içinde, Ankara, Paragraf Yayınları.
- TURNER, Bryan S. (2006) The Cambridge Dictionary of Sociology, The United Kingdom, Cambridge University Press.
- TÜMERTEKİN, Erol ve Nazmiye Özgüç (2007) Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul, Çantay Kitabevi.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ (2003) Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004 - 2006), Ankara.
- TÜİK (2014) Seçilmiş Göstergelerle Muş 2013, Yayın No: 4320, Ankara, <http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/MUS.pdf>
- TÜSİAD (2000) Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Yayın No: İstanbul, TÜSİAD-T/2000-12/295.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1970) Az Gelişmenin Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No:282.

TÜYLÜOĞLU, Şevket ve Hamza Çeştepe (2008) “*Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi*”, Kalkınma Ekonomisi içinde, Bursa, Ekin Yayınevi.

UNDP (1991) Human Development Report, New York, Oxford University Press.

UNDP (1991) Human Development Report, <http://hdr.undp.org>.

UNDP (2013) Human Development Report, New York, USA.
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf

VELTMEYER, Henry (2006) Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma, Çev: Özkan Akpınar, İstanbul, Kalkedon Yayıncılık.

WALLERSTEIN, Immanuel (2010) Modern Dünya Sistemi, Cilt:1, Çev: Latif Boyacı, İstanbul, Yarın Yayınları.

WALLERSTEIN, Immanuel (1994) “*Development, Lodester or Illusion?*”, Capitalism and Development içinde, Ed. Leslie Sklair, London, Routledge.

WEISS, Linda ve John M. Hobson (1999) Devletler ve Ekonomik Kalkınma, Çev: Kıvanç Dünder, Ankara, Dost Yayınları.

WILLIS, Katie (2005) Theories and Practices of Development, New York, Routledge.

YERASIMOS, Stefanos (1992) Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap:3, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul, Belge Yayınları.

YILDIRIM, Ali ve Hasan Şimşek (2006) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

EKLER:

Ek 1. Proje Uygulayıcıları Görüşme Formu

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Değerli katılımcı, doktora tez kapsamında yürütülen bu araştırmayla “*Muş ili örneğinde kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi*” amaçlanmıştır. Araştırma ilgili resmi kurumların bilgisi dahilinde yürütülmektedir. Verilecek cevaplar bu araştırmanın sınırları çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmanın bilimselliği ve verimliliği açısından tüm sorulara içtenlikle cevap vermeniz önem taşımaktadır. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Arş. Gör. Atik ASLAN
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİRİNCİ BÖLÜM

Proje Konusu: Projeyi Yürüten Kurum :

1.1.Yaşınız:

1.2. Cinsiyetiniz:

1.3. Medeni durumunuz:

1.4. Eğitim durumunuz:

1.5. Çalışma durumunuz:

1.6. Mesleğiniz:

1.7. Aylık toplam aile geliriniz:

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Size göre Muş’un en önemli sorunu nedir?

.....

2.2. Size göre Muş’ta işsizliğin temel sebepleri nelerdir? Muş’ta istihdamın artırılması için neler yapılmalıdır?

.....

2.3. Size göre Muş’ta yoksulluğu azaltmak için neler yapılmalıdır?

.....
2.4. Yoksullukla mücadele adı altında, Muş'taki kamu kurumları tarafından dağıtılan ayni veya nakdi yardımları nasıl değerlendiriyorsunuz?
.....

2.5. Muş Valiliği ve Muş Belediye'sinin ilin gelişimi için yapmış olduğu çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz? Kentteki alt yapı hizmetleri hakkında fikirleriniz nelerdir? Muş'taki sosyal alanları sayıca ve nitelik olarak yeterli görüyor musunuz?
.....

2.6. Muş'ta kadının toplumsal konumu nasıldır?
.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Projelerle ilgili genel bilgileri hangi kaynaklardan alıyorsunuz? Bu kaynaklardan elde ettiğiniz bilgiler yeterli mi? Ne tür sorunlarla karşılaştınız? Bunları aşmak için neler yaptınız?
.....

3.2. Kalkınma projelerinden herkes kolaylıkla haberdar olmakta mıdır?
.....

3.3. Projenin uygulanma süresince ne tür sorunlar yaşadınız?
.....

3.4. “Kalkınma” denilince ne anlıyorsunuz? Uyguladığınız projeden hareketle, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bir projede olması gereken unsurlar nelerdir?
.....

3.5. Yürüttüğünüz projeden yeterince verim alındığını düşünüyor musunuz? Nasıl bir yarar sağlandığını düşünmektesiniz? Nedenlerini açıklar mısınız?
.....

3.6. Eğer cevabınız hayır ise uygulanan projeden yeterince verim alınmamasını neye bağlıyorsunuz? Verimliliği artırmak için neler yapılmalıdır?
.....

3.7. Size göre bir projenin sürdürebilirliğini olumlu ya da olumsuz yönden etkileyen faktörler nelerdir?
.....

3.8. Kalkınma projeleri için verilen maddi destekler yeterli midir? Uygulanan projelerin kalkınma sorununun çözülmesinde etkisi nedir?
.....

3.9. Uygulanan projeler Muş'un kalkınması için yeterli midir? Muş'un kalkınması için verilen destekleri yeterli buluyor musunuz?

.....
3.10. Projelerin oluşturulması ve uygulanması sürecinde hedef kitlenin katılım düzeyi nedir? Kalkınma projelerinin oluşturulma süreci hakkında fikirleriniz nelerdir?
.....

3.11. Size göre kalkınma projeleri yeni iş olanaklarının ortaya çıkartılmasında veya istihdamın artırılmasında nasıl bir etki sağlamıştır?
.....

3.12. Uygulanan kalkınma projelerinin yerel sermayenin bölge içinde kalmasına etkisi nedir? Kalkınma projeleriyle iç ya da dış göç nasıl etkilenmektedir?
.....

3.13. Muş'ta uygulanan kalkınma projelerinin yaşam kalitesinin yükselmesine katkısı var mıdır? Varsa nasıl?
.....

3.14. Projelerin uygulanma süreleri yeterli midir?
.....

3.15. Uyguladığınız proje mesleki gelişiminize katkısı oldu mu? Nasıl?
.....

3.16. Çiftçiye verilen tarım ve hayvancılık kredi destekleri hakkında fikirleriniz nelerdir? Kredi desteklerinin dağıtım sistemi objektif kriterlere sahip midir?
.....

Konu ile ilgili eklemek istediğiniz görüşleriniz varsa lütfen belirtiniz.
.....

Teşekkürler.

Ek 2. Proje Yararlanıcıları Görüşme Formu

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Değerli katılımcı, doktora tez kapsamında yürütülen bu araştırmayla “*Muş ili örneğinde kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi*” amaçlanmıştır. Araştırma ilgili resmi kurumların bilgisi dahilinde yürütülmektedir. Verilecek cevaplar bu araştırmanın sınırları çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmanın bilimselliği ve verimliliği açısından tüm sorulara içtenlikle cevap vermeniz önem taşımaktadır. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Arş. Gör. Atik ASLAN
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİRİNCİ BÖLÜM

Proje Konusu: Projeyi Yürüten Kurum :

1.1. Yaşınız:

1.2. Cinsiyetiniz :

1.3. Medeni durumunuz:

1.4. Eğitim durumunuz:

1.5. Çalışma durumunuz:

1.6. Mesleğiniz:

1.7. Aylık toplam aile geliriniz:

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Size göre Muş’un en önemli sorunu nedir?

.....

2.2. Size göre Muş’ta işsizliğin temel sebepleri nelerdir? Muş’ta istihdamın artırılması için neler yapılmalıdır?

.....

2.3. Size göre Muş'ta yoksulluğu azaltmak için neler yapılmalıdır?

.....
2.4. Yoksullukla mücadele adı altında, Muş'taki kamu kurumları tarafından dağıtılan aynı veya nakdi yardımları nasıl değerlendiriyorsunuz?

.....
2.5. Muş Valiliği ve Muş Belediye'sinin ilin gelişimi için yapmış olduğu çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz? Kentteki alt yapı hizmetleri hakkında fikirleriniz nelerdir? Muş'taki sosyal alanları sayıca ve nitelik olarak yeterli görüyor musunuz?

.....
2.6. Muş'ta kadının toplumsal konumu nasıldır?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Projelerle ilgili genel bilgileri hangi kaynaklardan alıyorsunuz? Bu kaynaklardan elde ettiğiniz bilgiler yeterli mi? Ne tür sorunlarla karşılaştınız? Bunları aşmak için neler yaptınız?

.....
3.2. Kalkınma projelerinden herkes kolaylıkla haberdar olmakta mıdır?

.....
3.3. Projelerde neden yer almak istediniz? Yararlandığınız proje tipi ve finansman kaynağı hakkında bilgi verir misiniz?

.....
3.4. Projenin uygulanma süresince ne tür sorunlar yaşadınız?

.....
3.5. “Kalkınma” denilince ne anlıyorsunuz? Kendi yararlandığınız projeden hareketle, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bir projede olması gereken unsurlar nelerdir?

.....
3.6. Katıldığınız projeden yeterince verim alındığını düşünüyor musunuz? Nasıl bir yarar sağlandığını düşünümaktesiniz? Nedenlerini açıkla mısınız?

.....
3.7. Eğer cevabınız hayır ise uygulanan projeden yeterince verim alınmamasını neye bağlıyorsunuz? Verimliliği artırmak için neler yapılmalıdır?

.....
3.8. Size göre bir projenin sürdürülebilirliğini olumlu ya da olumsuz yönden etkileyen faktörler nelerdir?

3.9. Kalkınma projeleri için verilen maddi destekler yeterli midir? Uygulanan projelerin kalkınma sorununun çözülmesinde etkisi nedir?

.....

3.10. Uygulanan projeler Muş'un kalkınması için yeterli midir? Muş'un kalkınması için verilen destekleri yeterli buluyor musunuz?

.....

3.11. Projelerin oluşturulması ve uygulanması sürecinde hedef kitlenin katılım düzeyi nedir? Kalkınma projelerinin oluşturulma süreci hakkında fikirleriniz nelerdir?

.....

3.12. Size göre kalkınma projeleri yeni iş olanaklarının ortaya çıkartılmasında veya istihdamın artırılmasında nasıl bir etki sağlamıştır?

.....

3.13. Uygulanan kalkınma projelerinin yerel sermayenin bölge içinde kalmasına etkisi nedir? Kalkınma projeleriyle iç ya da dış göç nasıl etkilenmektedir?

.....

3.14. Muş'ta uygulanan kalkınma projelerinin yaşam kalitesinin yükselmesine katkısı var mıdır? Varsa nasıl?

.....

3.15. Projelerin uygulanma süreleri yeterli midir?

.....

3.16. Katıldığınız proje mesleki gelişiminize katkısı oldu mu? Nasıl?

.....

3.17. Kredi desteği aldıktan sonra işyerinizde ekonomik anlamda bir büyüme gerçekleşti mi?

.....

3.18. Proje kapsamında katıldığınız bilgilendirme/bilinçlendirme faaliyetleri kişisel gelişiminize katkısı oldu mu? Katkı sağlandığını düşünüyorsanız bu katkılar neler?

.....

3.19. Çiftçiye verilen tarım ve hayvancılık kredi destekleri hakkında fikirleriniz nelerdir? Kredi desteklerinin dağıtım sistemi objektif kriterlere sahip midir?

.....

Konu ile ilgili eklemek istediğiniz görüşleriniz varsa lütfen belirtiniz.

.....

Teşekkürler.

Ek 3. Veri Sağlanması Konusunda Valilik Onay Yazısı

T.C.
MUVALİLİĞİ
Özel Kalem Müdürlüğü

Sayı : B.05.4.VLK.4.49.04.00/889/
Konu : Doktora Tez Çalışması

.../10/2011

İlgi: Ankara Üniversitesi Dil ve tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı Sosyoloji
Bölümü Başkanlığının 23.09.2011 tarih ve 257 sayılı yazısı.

İlgi sayılı yazı ile Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji
Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi Atik ASLAN'ın "Kalkınma Projelerinin Hedef
Kitle Üzerindeki Etkilerinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi: Muş İli
Örneğinde Bir İnceleme" konulu doktora tezi çalışmasında araştırmacıya veri
sağlama vb. konularda yardımcı olunması hususunda;
Gereğini rica ederim.

Ali ÇINAR
Vali

EK :
1- İlgi sayılı yazı (1 Sayfa)

DAĞITIM :

- 1- İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği
(Mikro Kredi Şubesine)
- 2- İl Milli Eğitim Müdürlüğüne
- 3- İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğüne
- 4- Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne
- 5- İl Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğüne
- 6- İl Proje Koordinasyon Merkezine
- 7- SYDV Müdürlüğüne
- 8- Sanayi ve Ticaret Odası Başkanlığına
- 9- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı/Van
- 10-KOSGEB Van Hizmet Merkezi Müdürlüğüne
- 11-KOSGEB Muş Hizmet Merkezi Müdürlüğüne

.../10/2011 Büro Memuru :E.ŞAHİN
.../10/2011 Özel Klm. Md.V :M. İ.SÜRÜCÜ

Ek 4. Literatür Özeti

Yazar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Kapsam ve Sonuçları
Samir Amin (1997)	Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme	Bu çalışma, ekonomizm ve Batı merkezli bakış açısına karşı olan bir düşünce çizgisini temsil etmektedir. Çalışmada kapitalizmin tarihsel olarak genişleme ve bunalım dönemlerini ele alınmaktadır. Emperyalizmin kapitalist sistemin en üst aşaması olduğu ve büyük bir bunalım yaşadığı vurgulanmaktadır.
Daniel Little (2003)	The Paradox of Wealth and Poverty	Bu çalışmada, ihtiyaçlar, ekonomik kalkınmanın tanımı, eşitsizlikler, yoksulluk, kalkınmanın demokrasiyle ilişkisi, sürdürülebilir kalkınma gibi konuları eleştirel bir gözle ele alınmaktadır. Çalışmada, insanlığın yaşadığı çelişkiler arasından özellikle yoksulluk ve zenginlik arasındaki çelişki üzerinde durulmaktadır. Little, yoksulluk ve zenginlik arasındaki paradoksun olası etkileri etik bir tutumla ve açık bir zihinle ele alınmaktadır. Çalışmada, yaşanmakta olan paradoksun gelecekte kitlesel bir yoksulluğa neden olup olmayacağı tartışılmaktadır. Little, ekonomik kalkınma sürecinin insani ve etik sonuçları üzerinde durulması gerektiğini ifade etmektedir. Little, görüşlerini hem felsefi hem de ampirik temellere dayandırmaktadır.
Amartya Sen (2004)	Özgürlükle Kalkınma	Bu çalışmada kalkınma, gerçek özgürlüklerin genişletilmesi süreci olarak ele alınmaktadır. Gerçek özgürlüklerden kast edilen açlık, yetersiz beslenme, erken ölümden kaçınabilme, siyasal katılım ve özgürce düşünceyi ifade edebilme olanağına sahip olabilme koşullarının oluşması durumudur. Sen'in yaklaşımına göre "iktisadi özgürlük yoksunluğu, sosyal özgürlük yoksunluğunu doğurabildiği gibi, sosyal ya da siyasal özgürlük yoksunluğu da iktisadi özgürlük yoksunluğunu besleyebilmektedir." Kalkınma; yoksulluğun, yoksunluğun ve kamusal hizmetlerdeki ihmallerin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir
Katie Willis (2005)	Theories and Practices of Development	Bu çalışmada kalkınma teorileri, kalkınmanın kültürel boyutları, insani kalkınma, gelir dağılımı eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınma, toplumsal cinsiyet, yoksulluk, küreselleşme, post kolonyalizm, kalkınmanın temel aktörleri konuları çeşitli istatistiksel veriler kullanılarak anlatılmaktadır.
Henry Veltmeyer (2006)	Latin Amerika ve Alternatif Bir Kalkınma	Teorik ve pratik düzlemde kalkınma konusunda yapılmış olan çalışmalar değerlendirilmektedir. Kalkınma ve emperyalizm arasındaki ilişki, küreselleşmenin olumsuz yansımaları az gelişmiş ülkeler açısından değerlendirilmektedir. 1970 ve 1980'lerde uygulanmakta olan kalkınma politikalarının başarısız olduğunu, uluslararası kurumların ve merkezi hükümetlerin öne sürdükleri kalkınma modellerinin hem teoride hem de de pratikte başarısızlığa mahkûm olduğu savunulmaktadır.
James C. Scott (2008)	Devlet Gibi Görmek	Çalışmada tarihsel olarak devletlerin yürütmüş olduğu kalkınmayla ilgili çalışmaların ve uygulamış oldukları kalkınma projelerinin başarısız olduğu ve doğal dengenin tahrip edildiği öne sürülmektedir. Scott, kalkınma amacıyla yapılan devlet eliyle çalışmaların insana ve doğaya yönelik bir tahakkümden ibaret olduğunu ve bu tahakküme karşı ezilenlerin farklı direniş şekilleriyle karşı koymaya çalıştıklarını öne sürer. Bu çerçevede devlet, çeşitli düzenlemelere başvurdu. 20. Yüzyılda devletlerin uygulamış olduğu büyük ütöpik toplumsal mühendislik projeleri sonucunda, dünyanın farklı yerlerinde canlar yitirildi, büyük trajediler yaşandı. Otoriter devletlerin büyük ölçekli toplum mühendisliği projelerinin hayata geçirilmesini sağlamış olmasına rağmen söz konusu projeler netice itibarıyla başarısız olmuştur.
Ha-Joon Chang (2009)	Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü	Bu çalışmada Chang, kalkınmış ülkelerin başlangıçta yükselmek için kullandıkları merdiveni günümüz kalkınmamış toplumlarının kullanımına sunmadıklarını ve hatta söz konusu merdiveni kullanmak isteyen toplumları engellemek için çaba gösterdiklerini savunmaktadır. Zengin ülkelerin gerçekten nasıl zenginleştikleri eleştirel bir gözle kritik edilmektedir. Dünya genelinde kalkınma politikaları konusunda, kalkınmış ülkelerin kalkınmamış ülkelere tavsiye ettikleri çözüm önerilerinin yararlı olamayacağı ileri sürülmektedir.

Ek 4. Literatür Özeti (Devam)

Yazar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Kapsam ve Sonuçları
Janet Momsen (2014)	Gender and Development	Bu çalışmada, kalkınmanın kadın ve erkek üzerindeki farklı yansımaları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetle sağlık, şiddet, çevre, kırsal yapı ve kentlile arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Momsen'e göre tarımın modernizasyonu cinsiyetler arasındaki işbölümünü kadının aleyhine değiştirmiştir. Kadının hem mesleki hem de mekânsal hareket alanı erkeğe göre gerilemiştir. Momsen' göre kalkınma politikalarının başarı veya başarısızlığı, kadının statüsünde hayati bir rol oynamaktadır. Her toplumsal cinsiyetin inşa sürecinde, sınıf, din, etniste gibi etkenler belirleyici olmaktadır. Momsen'e göre, kalkınma politikalarında yoksullukla mücadele edilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanarak kadının toplumsal konumun güçlendirilmesi hedeflenmelidir.
Thomas Piketty (2014)	Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital	Zenginliğin paylaşımı, eşitsizliklerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, servetin dünya genelinde azınlık bir kesimin elinde toplanmasıyla beraber gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderek artması konuları üzerinde durulmaktadır. Piketty'ye göre, dünyadaki eşitsizliklerin temel nedenleri servetin nesilden nesile benzer şekillerde aktarılması ve azınlık bir grubun elinde yoğunlaşmasıdır. Piketty'nin bulgularına göre eşitsizliğin en yoğunlaştığı ülke, servet birikiminin en yüksek olduğu ABD'dir. Toplumdaki üst azınlık kesimin servetleri arttıkça, üst azınlık grubun ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı üzerindeki hegemonyasının arttığı vurgulanmaktadır. Piketty, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi için, küresel çapta sermayeye uygulanacak yüksek ve gelire göre artan oranlı bir 'servet vergisi sistemini' önermektedir.
Cavit Orhan Tütengil (1970)	Az Gelişmenin Sosyolojisi	Çalışmanın birinci bölümünde az gelişmenin niteliği açıklanmakta, az gelişmeyi etkileyen unsurlara değinilmekte, az gelişmiş ülkelerin yeryüzünde nasıl bir dağılım sergiledikleri anlatılmaktadır. İkinci bölümde istatistiksel veriler ve az gelişme ölçüleri bağlamında 1970'lerdeki Türkiye'nin gelişmişlik durumu analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde az gelişmenin sosyolojik yönleri ve sosyal yapıdaki değişiklik ihtiyacı irdelenmektedir. Son bölümde ise Türkiye'nin neden az geliştiği ve çözüm önerileri yer almaktadır. Tütengil, Türkiye'nin sorunlarına az gelişmişlik bağlamında değerlendirmektedir.
Memduh Aytür (1970)	Kalkınma Yarışı ve Türkiye	Bu çalışmada, kalkınma iradesinin doğuşu, kalkınma bilincinin gelişimi ve kalkınma çalışmalarının uygulamaya konuluşu konularında Türkiye'de olması gerekenler bağlamında değerlendirme yapılmaktadır. Temel ulusal hedefler ile kalkınma politikaları arasında ilişkinin kurulması gerektiği savunulmaktadır. Kalkınma konusunda kalkınma hedeflerine uygun araçların ve davranışların geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. "Kalkınma ve geri kalmışlık", "kalkınma ve bilginin üretilmesi" ve "kalkınma ve kamusal düzen" arasındaki ilişkinin analizi yapılmıştır. Aytür, Türkiye'ye özgü bir kalkınma modelinin geliştirilmesi, Türkiye'de "kalkınma bilimine" katkı sağlayacak bir merkezin kurulmasını, kalkınmaya uygun bir kültürel ortamın sağlanmasını ve eğitim sisteminin kalkınma politikalarına uygun bir şekilde dizayn edilmesini gerekli görmektedir.
Haldun Gülalp (1987)	Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri	Türkiye'deki kalkınma çalışmaları kuramsal açıdan değerlendirilmektedir. Gülalp, bu çalışmada "az gelişmişliğin tarihsel yönden geçmişten günümüze olan serüvenini, Dünya'da ve Türkiye'de uygulanan kalkınma politikaları ve yaşanan bunalımları, az gelişmişliğin aşamalarını, gelişme ile ilgili ideolojileri, Türkiye üzerine geliştirilen 'Kadro'cu tezler ile Latin Amerika için geliştirilen bağımlılık tezlerini kapitalist sistemle ilişkilendirerek karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir.

Ek 4. Literatür Özeti (Devam)

Yazar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Kapsam ve Sonuçları
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (1998)	Muş İli Gelişme Stratejisi	Bu çalışmada Muş ilinin genel olarak ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı anlatılmaktadır. SWOT analizi ile Muş ilinin kuvvetli ve zayıf yönleri üzerinde durularak ilin sosyo-ekonomik yönden gelişme potansiyeli değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, kamu sektöründe yapılacak olan yatırımların, Muş ili gibi kalkınmada öncelikli illerin gelişmesinde öneminin büyük olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kırsal kalkınma ve hayvancılık projelerinin kamu kurumlarının öncülüğünde desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Devletin kalkınmayla ilgili kurumlarınca bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi adına Muş ili ile birlikte diğer azgelişmiş illere kamu desteğinin artırılması gerektiği belirtilmektedir.
Bayram Ali Eşiyok (2002)	Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi	Bu çalışma Türkiye’de yakın zamanda bölgesel dengesizlikler konusunda yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Çalışmada bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmasına yönelik bir model önerisine yer verilmiştir. İmalat sanayi ekseninde 1927-1996 dönemi için Türkiye ekonomisinde bölgesel dengesizliklerinin yapısı incelenmiştir. Bölgesel gelişmeye ilişkin kuramlar ele alınmış, “esnek uzmanlaşma” ve “büyüme kutupları” kuramları çerçevesinde imalat sanayiindeki gelişmeler ampirik olarak analiz edilmiştir.
Raziye Selim, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Baran (2004)	Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları Bölgesel Eşitsizlikler	TÜSİAD tarafından desteklenerek hazırlanan bu raporda, 2002-2011 döneminde bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinin nasıl bir seyir izlediği, gelir eşitsizliğine etki eden fonksiyonel gelir kaynaklarının neler olduğu ve bölgesel eşitsizliklerin etkileri analiz edilmiştir. Uygulanmakta olan ekonomi politikalarının Türkiye’deki gelir dağılımına olan etkileri istatistiksel verilerle hareketle değerlendirilmiştir. Çalışmada, bireysel gelir dağılımı eşitsizliğine ilişkin tüm eşitsizlik göstergelerinde, 2007-2011 yılları arasındaki dönemde kayda değer bir ilerlemenin olmadığı ifade edilmektedir. Bu araştırmaya göre, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin en önemli nedenlerinden birisi faiz gelirleri diğeri ise müteşebbis gelirleridir.
Çağlar Keyder (2004)	Ulusal Kalkınmacılığın İflası	Çağlar Keyder, yapmış olduğu çalışmalarda, küresel nedenlerden dolayı ulusal kalkınmacılık konusunda bir bunalımın yaşandığını vurgulamaktadır. Keyder’e göre günümüzde dünya kapitalist sistemi, ulusal kapitalizmlerin birer toplamı olmaktan çıkmaktadır. Dünya kapitalist sistemi, tüm dünyada eş zamanlı olarak karar veren, her ülkenin potansiyel bir üretim ve tüketim mekânına dönüştüğü, hareketliliğin hızlandığı ve çok uluslu şirketlerin egemen olduğu küresel bir sisteme dönüşmektedir. Keyder’e göre, ulusal düzeyde kalkınma veya modernleştirme projelerinin gerçekleştirilmesi zor görünmektedir. Ulus devletler, önceki dönemlerde üstlendikleri sorumlulukları küresel aktörler olan çok uluslu şirketlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Keyder, önümüzdeki dönemlerde, hem zengin hem de yoksul ülkeler için modernleşmeyi sorgulayan akımların etkili olacağını düşünmektedir.
Kalkınma Atölyesi Kooperatifi (2004)	Türkiye’de Kalkınma Kuruluşları	Bu çalışma, kalkınma ile ilgili Türkiye’de faaliyet gösteren kuruluşları tanıtan geniş kapsamlı bir rehber kitap niteliğindedir. Türkiye’deki kalkınma ile ilgili kamu kuruluşları, meslek kuruluşları, kooperatifler, birlikler, forumlar ve platformların tanıtıldığı bu çalışma aracılığıyla aktif olarak faaliyetlerini sürdüren söz konusu kuruluşlar arasında iletişim ve işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Rehberde söz konusu kurumların kuruluş öyküsü, amaçları, görevleri, projeleri, yayınları kurum bazında bilgiler şeklinde anlatılmaktadır. Rehber çalışmasının finansal desteğinin İngiltere Büyükelçiliği tarafından sağlandığı belirtilmektedir.

Ek 4. Literatür Özeti (Devam)

Yazar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Kapsam ve Sonuçları
İlhan Tekeli (2008)	Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları	Tekeli’nin bu çalışması eşitsizlik ve planlama konusunda, 40 yıllık bir süreye yayılmış 16 makalesinden oluşmaktadır. Tekeli’ye göre 1960’lardan itibaren bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için bölge planlama politikalarının uygulanmasına rağmen, Türkiye’de eşitsizlikler ciddi bir problem olmaya devam etmiştir. Türkiye’nin en önemli sorununun “Doğu+Kürt” sorunu olduğunu ve “Doğu+Kürt” sorunun sadece geri kalmışlıkla ifade edilemeyeceğini ve aynı zamanda etnik bir sorun olma özelliği taşıdığını vurgulamaktadır.
Sırma Demir Şeker (2008)	Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri	Çalışmada sosyal transferler ile yoksulluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Türkiye’de sosyal transferlerin gelirle olan ilişkisi, sosyal transferlerin kimleri kapsadığı ve yoksul kesime ne oranda ulaştığı analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak yoksul kesimin özellikleri ve sosyal transferlerin yapısına ilişkin çeşitli analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, yapılan transferlerin etkinlik oranının düşük olduğu ve yoksulluğu azaltmada etkisinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada, yapılan transferlerden yoksul olmayanların yoksul olanlardan daha fazla yararlandığı tespit edilmiştir.
TÜİK (2011, 2013)	Seçilmiş Göstergelerle Muş	“Seçilmiş Göstergelerle Muş” TÜİK tarafından farklı zamanlarda tüm illeri kapsayacak şekilde yayınlanan resmi istatistiksel verilerin Muş ili örneğinde bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. TÜİK tarafından İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması esas alınarak hazırlanan bu yayınlar, Muş ili hakkında istatistiksel veriler içermektedir.
Ayşe Buğra (2013)	Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika	Bu çalışmada, uygulanmakta olan sosyal politikaların eleştirel bir analizi yapılmaktadır. Buğra’ya göre “kapitalizm, yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzenidir.” Buğra, kapitalist sistemi sosyal politikalarla olan bu ilişkisinden dolayı çelişkili bulmaktadır. Kapitalist toplum, ekonomik kaygıların çoğu zaman siyasi ve sosyal kaygıların önüne geçtiği bir toplum olmasından ötürü, bu sistem içinde yoksul insanlar her zaman var olmaya devam edecektir. Türkiye’de çalışma hayatının yapısı ve devlet-toplum ilişkisinin niteliği nedeniyle, hak temelli bir sosyal politika yaklaşımının zayıf olduğunu ifade edilmektedir.
Kalkınma Bakanlığı IPSOS Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (2013)	Sosyal Destek Programının Değerlendirilmesi	Söz konusu raporda SODES’in performansı, verimliliği, etkisi ve sürdürülebilirliği konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Raporda, proje yararlanıcıları, potansiyel yararlanıcılar, proje yürütücüleri ve SODES birim koordinatörleri, illerdeki SODES projelerinden sorumlu vali yardımcılarıyla yapılan niceliksel ve niteliksel görüşme sonuçlarından elde edilen verilerden hareketle değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma raporunda SODES projelerinin başarılı olduğu sonucuna ulaşıldığı belirtilmektedir.

Ek 5. Muş İlinde Uygulanan SODES Projelerinin Envanteri (2010-2012)

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
1	Malazgirt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Sağlıklı Yaşam Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Sosyal ve Sportif Faaliyetler İçin Çok Amaçlı Saha Yapılması, Spor Kursu Düzenlenmesi	7676 İlköğretim Okulu Öğrencisi	336.650
2	Korkut İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Okul Bahçemiz, Spor Sahamız	Kültür, Sanat ve Spor - Sosyal ve Sportif Faaliyetler İçin Çok Amaçlı Saha Yapılması, Spor Kursu Düzenlenmesi	1574 İlköğretim Okulu Öğrencisi	173.220
3	Bulanık İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Okulda Spor Yapıyoruz	Kültür, Sanat ve Spor - Sosyal ve Sportif Faaliyetler İçin Çok Amaçlı Saha Yapılması, Spor Kursu Düzenlenmesi	8.680 İlk ve Orta Öğretim Öğrencisi	365.160
4	Hasköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Yarınların Milli Sporcularına Merhaba	Kültür, Sanat ve Spor - Sosyal ve Sportif Faaliyetler İçin Çok Amaçlı Saha Yapılması, Spor Kursu Düzenlenmesi	3270 İlk ve Orta Öğretim Öğrencisi	271.775
5	Varto İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Haydi, Gençler Spora	Kültür, Sanat ve Spor - Sosyal ve Sportif Faaliyetler İçin Çok Amaçlı Saha Yapılması, Spor Kursu Düzenlenmesi	4094 İlk ve Orta Öğretim Öğrencisi	229.750
6	Muş Bedensel Engeliler Derneği	Basketbol Eğitimi Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - 20 Engelli Gence Basketbol Kursu Verilmesi	18-29 Yaş Arası Engelli 20 Erkek	131.000
7	Hürriyet Spor Kulübü Derneği	Elimden Tutar mısın?	Kültür, Sanat ve Spor - 19 Yaş Altı 60 Kız ve Erkeğin Basketbol ve Voleybol Dallarında Kurs Görmesi	19 Yaş Altı 60 Kız ve Erkek	17.180
8	Çöğürlü Spor Kulübü Derneği	Altyapı Geliştirme Projesi İle Sosyal Destek	Kültür, Sanat Ve Spor - Futbol Altyapısının Geliştirilmesi ve 1 Adet Spor Kursunun Düzenlenmesi	18 Yaş Altı 50 Kişi	21.930
9	SYDF +İl Sağlık Müdürlüğü	50 Kadına İş Projesi	İstihdam - 50 Kadına Bakıcılık Eğitiminin Verilmesi	18-29 Yaş Arası Yoksul 50 Genç.	126.140
10	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Engel Tanımayanlar Parkı	1 Adet Engelli Çocuk Parkının Oluşturulması	19 Yaş Altı 1400 Engelli	60.020
11	Hasköy Kaymakamlığı Hasköy Belediyesi	Çamur Sahadan Suni Sahaya	Kültür, Sanat ve Spor - Açık Hava Spor Alanı ve Yürüyüş Parkının Yapılması	Tüm İlçe Nüfusu	340,101
12	İl Kültür Turizm Müdürlüğü İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Bana Bir Masal Da Sen Anlat	Kültür, sanat ve spor - Okuma alışkanlığı ve kendini ifade edebilme yeteneğinin geliştirilmesi	Tüm Yöre Halkı	48,828
13	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Okuldan Kaçmak Yerine, Okula Kaçmak!	Kültür, Sanat ve Spor - 17 Okulun bahçesine spor sahasının yapılması, spor kursunun düzenlenmesi	11964 Öğrenci +6370 Öğrenci Velisi	545,510

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
14	Altınova Belediyesi	Oyun Oynayan Melekler	Kültür, Sanat ve Spor - Bir oyun merkezi ve çocuk parkının yapılması, spor etkinliklerinin düzenlenmesi	19 Yaş Altı 600 Kişi	55,507
15	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü Muş Ticaret ve Sanayi Odası Esnaflar Odası	Ortak Kullanım Atölyesi Projesi	İstihdam - 40 İşsiz gence kaynakçılık, CNC, girişimcilik eğitimlerinin verilmesi	İşsiz 40 Genç	379,000
16	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü TMMOB Muş Temsilciliği	Yenilikçi Okullar Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - 18 Okula sosyal ve sportif alanların oluşturulması	18 Yaş Altı 16,471; 18-29 Yaş 3,350; 29-65 Yaş 2000 Kişi	573,850
17	İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Dokun Oyna Zekan Gelişsin	Sosyal İçerme - 18 Yaş altı gruba yönelik dokun oyna kursu, kitap okuma kampanyaları yapılarak dereceye girenlere ödül verilmesi, fidan yetiştiriciliği kursunun açılması, ilköğretim öğrencileri için etüt çalışmasının yapılması.	3-18 Yaş Arası 1,475 Kişi	82,626
18	Muş Yaygın Belediyesi	Çocukların Rüyası Gerçekleşiyor	Kültür, Sanat ve Spor - 3 Mahallede 3 çocuk parkının yapılması	0-18 Yaş Arası 1,180 Kişi	88,550
19	Muş Kırköy Belediyesi	Kırköy Spor Tesisleri Projesi	Kültür, Sanat Ve Spor -1 Adet basketbol ve 1 adet voleybol sahasının yapılması	0-29 Yaş Arası 1153 Kişi	49,050
20	Sağlık Spor Kulübü Derneği	2010 SODES Voleybol Eğitim Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Voleybol sporuna maddi destek sağlanması	29 Yaş Altı 50 Kişi	39,400
21	Malazgirt Kaymakamlığı KHGB	Malazgirt'ten Samsun'a; Türklerin Anadolu Yolculuğunu Yaşatma Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Malazgirt savaşının anlam ve önemini, başta yöre halkı olmak üzere bütün milletin özümsemesinin sağlanarak Türk tarih ve kültür bilincinin canlı tutulması amaçlanmıştır.	Tüm Yöre Halkı	174,500
22	Muş Öğretmenler Derneği	Sanal Dershane Merkezleri	Sosyal İçerme - İmkânsızlıklar nedeni ile hazırlık dershanelerine gidemeyen öğrenciler için sanal dershanenin ve 5 sosyal gelişim merkezinin kurulması.	18 Yaş Altı 1000 Kişi	549,880
23	Muş Öğretmenler Derneği Gonca Kadın Derneği	Takdirim Beni Tatile Götürüyor	Sosyal İçerme - Takdir belgesi almış maddi düzeyleri düşük öğrencilerin Türkiye tarihinin dönüm noktaları olan Söğüt, Çanakkale ve İstanbul'a götürülerek, bu öğrencilerin zihinlerinde Malazgirt – Söğüt – Çanakkale üçgeninin öneminin kalıcı bir şekilde kurulabilmesi hedeflenmiştir.	18 Yaş Altı 250 Öğrenci	248,425
24	Korkut Kaymakamlığı KHGB Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	Çamurlu Sahalardan Yeşil Sahalara	Kültür, Sanat ve Spor - Gençlere alternatif spor alanlarının oluşturulması hedeflenmiştir.	Tüm Yöre Halkı	348,208

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
25	Bulanık Kaymakamlığı KHGB Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	Çamurlu Sahalardan Yeşil Sahalara	Kültür, Sanat ve Spor – İlçedeki mevcut spor tesisin standartının yükseltilmesi	Tüm yöre halkı	340,726
26	Korkut Kaymakamlığı KHGB Korkut İlçe Tarım Müdürlüğü	Bizim Çileğimiz Daha Güzel Olur	İstihdam - Çilek bitkisinin tanıtılması, yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi ve bu alanda istihdam oluşturulması.	Tüm Yöre Halkı	53,237
27	Muş İl Özel İdaresi Türkiye İsrافی Önleme Vakfı	Girişimci Kadınlar, Kalkınan Muş Projesi	İstihdam - Yoksul 120 kadına eğitimler verilerek, kefilsiz ve teminatsız olmak koşuluyla kredi kullanmaları, mikro kredi uygulamasının yaygınlaştırılması	120 Kadın	149,100
28	Fatih Eğitimdeki Öğrencilere Hizmet ve Muhtaçlara Yardım Derneği	Bulanıktan Aydınlık Bir Geleceğe	Sosyal İçerme - Etüt merkezinde uzman öğretmenler gözetiminde 100 orta öğretim öğrencisinin okul derslerine takviyesi yapılacak, hazırlık kursları düzenlenecektir. Başarılı öğrencilere burslar verilecektir. Çeşitli alanlarda konferanslar verilecek, Muş, Van, Çanakkale ve İstanbul'a geziler yapılacak.	18-29 Yaş Arası 100 Kişi 29-65 Yaş Arası 100 Kişi	275,667
29	Karaağaçlı Belediyesi	Park Nedir?	Sosyal İçerme - Çocuklara sağlıklı, temiz ve rahat bir oyun ortamının oluşturulması; onların kazalardan, salgın hastalıklardan, haşarat tehlikesinden korunması ve yaşlılarıyla paylaşma, iletişim kurma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.	Tüm Yöre Halkı	34,990
30	Muş Köylere Hizmet Götürme Birliği Muş İl Tarım Müdürlüğü	Kiraz Fidanı Yetiştirme Bilinci Aşılama Projesi	İstihdam - Kırsal alanda yaşayan işsiz ve yoksullara yönelik kiraz fidanı yetiştiriciliği ve kiraz üretimi konusunda teorik ve uygulamalı eğitimler verilmesi.	18-29 Yaş 20 Kişi 29-65 Yaş 20 Kişi	402,291
31	Malazgirt Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği	Geleceğin Alparslanları	Sosyal İçerme - Malazgirt ilçesinde dezavantajlı ortaöğretim öğrencilerine bir etüt merkezinin oluşturulması; sınavlara hazırlık kursların açılması; Muş, Van, İstanbul ve Çanakkale illerine geziler düzenlenmesi hedeflenmiştir.	18 Yaş Altı 200 Kişi	253,964
32	Yoncalı Belediyesi	Çocukluğumu Yaşamak İstiyorum	Kültür, Sanat ve Spor - Yoncalı Beldesinde 3 mahallede 3 çocuk parkı yapılması.	Tüm Yöre Halkı	95,100
33	Erentepe Belediyesi	Erentepe Çocuk Parkı Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Çocuk parkı ile çocukların aktivite geliştirmelerine katkı sunulacaktır.	18 Yaş Altı 1192 Kişi	39,748

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
34	Amatör Spor Kulüpleri Federasyonu Muş Kadın Derneği	Kadınlar İçin Fitness Salonu ve Spor Kursları	Sosyal İçerme - Fitness Salonu'nda her gün 40 kadının katılacağı step, aerobik, pilates, cardio, taeko ve new age çalışmaları yapılacaktır. Kurslara katılan kadınlara sağlıklı ve sosyal hayat koşulları sunulurken bir yandan da hoşça vakit geçirmeleri sağlanmış olacaktır.	18-29 Yaş 450 Kişi 29-65 Yaş 340 Kişi	100,940
35	Muş Ticaret ve Sanayi Odası Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Üst Seviye Mesleki Eğitim Geliştirme Projesi	İstihdam - Teknik ve endüstri meslek lisesinden mezun 18-29 yaş arasındaki 40 işsiz genç ve sektör çalışanına; elektrik-elektronik, makine otomasyon, mobilya imalatı alanlarında sertifikalı mesleki eğitim ve staj olanağı sunarak ilin iş ve işgücü piyasasına hizmet etmeleri amaçlanmaktadır.	18-29 Yaş Arası 40 Kişi	208,066
36	Muş İl Emniyet Müdürlüğü Muş Belediye Başkanlığı Cumhuriyet Başsavcılığı	Çocuk ve Gençlik Merkezi Projesi	Yeşilyurt Mahallesi'nde bir çocuk ve gençlik merkezi kurulacaktır. Asayiş olaylarının nispeten yoğun yaşandığı Yeşilyurt Mahallesi özellikle seçilmiştir. Müzik aletleri ve bilgisayar kursu verilecektir.	18-29 Yaş Arası 100 Kişi	397,225
37	Malazgirt Kaymakamlığı KHGB	Tarihi Kentte Suni Çim Saha Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - 1 Adet Suni Çim Saha	Tüm Yöre Halkı	237.250
38	Aktif Kariyer Derneği	Lale Korusu İle Genç Filizler Yeşerecek Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - 12-18 yaş arası çocuklara gitar, keman, bağlama ve kaval gibi müzikli çalgılar için eğitim verilerek koro oluşturulması amaçlanmaktadır.	12-18 Yaş Arası Gençler 30 Kişi (15 Kız ve 15 Erkek)	170,530
39	Muş Malazgirt Güllükoru Belediyesi	Çocukluğumu Yaşamak Benimde Hakkım	Kültür, Sanat ve Spor – Beldede çevre düzenlemesi, yürüyüş parkuru ve çocuk oyun parkı yapılacaktır.	Tüm Yöre Halkı	53,325
40	Muş Konukbekler Belediyesi	Bizimde Bir Parkımız Olsun	Kültür, Sanat ve Spor – Beldede çocuk oyun parkı yapılacaktır.	0-18 Yaş Arası 1325 Kişi	54,800
41	Muş KHGB	Çocukluğumu Yaşamak İstiyorum	Kültür, Sanat ve Spor – Muş'ta sosyal yönden az gelişmiş 10 köyde uygun alanlara çocuk parkları yapılması amaçlanmaktadır.	0-18 Yaş Arası 1835 Kişi	98,150
42	Türkiye Futbol Hakemleri Derneği Sağlık Spor Kulübü Derneği	Muş Gençliği Voleybolu Sevdii	Kültür, Sanat ve Spor – Muş'ta uygulanan “voleybol eğitim projesi” devamıdır. Bu projeyle ilköğretim ve lise öğrencilerine voleybol eğitimi verilerek müsabakalara hazırlanması hedeflenmektedir.	0 – 18 Yaş Arası 50 Kişi	38,985
43	Muş Erkek Yetiştirme Müdürlüğü	Çok Amaçlı Kapalı Halı Saha	Kültür, Sanat ve Spor – Muş Yetiştirme Yurdu bahçesinde çok amaçlı kapalı halı saha yapılarak gençlerin sportif faaliyet yapmaları hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 96 Kişi	191,295

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
44	Muş 80.Yıl Çocuk Yuvası Müdürlüğü	Muhtaç Çocuklara; Halı Saha Yapımı, Çocuk Evi ve Çocuk Parkı Kurulması Projesi	Kültür, Sanat ve Spor – Küçük yaştaki çocukların sosyal gelişimine katkı sağlayacak bir çocuk parkı yapılacaktır ve sınavlara yönelik kurslar verilecektir.	0-18 Yaş Arası 375 Kişi	181,176
45	Muş E Tipi Kapalı İnfaz Kurumu	Demir Parmaklıklar Ardında Halı Saha	Kültür, Sanat ve Spor – Muş Ceza ve İnfaz Kurumunda yapılacak olan halı saha ile hükümlü ve tutuklulara yönelik sportif faaliyeer düzenlenecektir.	0-18 Yaş Arası 10 Kişi; 18-29 Yaş Arası 310 Kişi; 29-65 Yaş Arası 880 Kişi	196,680
46	Muş Malazgirt Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği	Geleceğin Alparslanları -2	Sosyal İçerme - Malazgirt ilçesinde bir etüt merkezi oluşturulacak, çeşii kurslar düzenlenecektir. Kitap okuma kampanyası düzlenecek, tarih şuurunu aşılacak için Muş, Van, İstanbul ilerine geziler düzenlenecektir.	0-18 Yaş Arası 150 Kişi	195,183
47	Muş Eğitim Kültür Sosyal Sosyal Yardımlaşma Derneği	Ağaç Yaşken Eğilir Projesi	Sosyal İçerme - Bir gençlik merkezi projesi kurulması hedeflenmektedir. Muş merkez Zafer ve Kültür mahallelerinde dar gelirli aile çocuklarına küçük çaplı tefrişat yapılarak sbs/ygs kursları, masa tenisi, langırt, satranç kursları ile geziler yapılması planlanmaktadır.	0 – 18 Yaş Arası Gençler 200 Kişi	191,750
48	Malazgirt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Geleceğe Uzanan Eller	Sosyal İçerme - maddi durumu iyi olmayan başarılı100 öğrenciye 1 yıllık özel bir dershanede ücretsiz kurs almasının sağlanması hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 100 Kişi	110,000
49	Muş Malazgirt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Bende Geziyorum	Kültür, Sanat ve Spor - Maddi durumu iyi olmayan başarılı öğrencilerin Çanakkale şehitlikleri ve Anıtkabir'i ziyaret etmeleri amaçlanmaktadır.	18 Yaş Altı 100 Kişi	64,475
50	Lale Kadın Derneği Muş Kız Meslek Lisesi	Muşlu Kadınlar İş Öğreniyor Projesi	İstihdam - 29-65 yaş arası 30 işsiz, vasıfsız kadına aşçılık kursu ve takı-tasarım kursu verilerek istihdam edilmeleri amaçlanmaktadır.	29-65 yaş arası 30 Kadın	72,464
51	Muş Malazgirt İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Yanı Başımızdaki Park	Kültür, Sanat ve Spor - Malazgirt ilçesinde bulunan Zübeyde Hanım Anaokulu ve 3 YİBO için toplamda 4 adet çocuk parkı yapımı hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 1,920 Kişi	71,100
52	Muş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Bulanık Kaymakamlığı	Kano-Kürek-Yelken Suyun Bereketi	Kültür, Sanat ve Spor - Bulanık Barajı Gül Çimen Beldesinde kano - kürek ve yelken sporları yapılması.	0-18 Yaş Arası 170 Kişi; 18-29 Yaş Arası 20 Kişi ve 29-65 Yaş Arası 10 Kişi	71,600
53	Serinova Belediyesi	Mutlu Çocuklarla Mutlu Geleceklere	Kültür, Sanat ve Spor - Beldede yeşil alan ve çocuk parkı yapılması planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 500 Kişi	29,000

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
54	Düzkışla Belediyesi	23 Nisan Parkı	Kültür, Sanat ve Spor - 23 Nisan parkı, futbol, voleybol, basketbol sporları, yürüyüş parkuru, ahşap kamelya, süs havuzu yapılması ve meyve ağaçları dikilmesi planlanmıştır.	Tüm Yöre Halkı	25,825
55	Hasköy Belediyesi	Kültür ve Çocuk Parkı	Kültür, Sanat ve Spor - Çok amaçlı park, yürüyüş parkuru, ahşap kamelya, süs havuzu yapılması ve meyve ağaçlarının dikilmesi planlanmıştır.	Tüm Yöre Halkı	42,575
56	Muş Bulanık Mollakent Belediyesi	Çocukluğumu Yaşamak İstiyorum Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Proje kapsamında beldedeki 2 mahallede 2 çocuk parkı yapılacaktır.	Tüm Yöre Halkı	41,400
57	Muş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	Sporda Altyapı Geliştirme Projesi	Kültür, Sanat ve Spor -Basketbol, badminton, hentbol branşlarında sporcuları müsabakalara götürmek üzere araç tahsisi, spor malzemeleri temin edilmesi, eğitici ücretinin karşılanması, belirli dönemlerde kamp açılması ve müsabakalardaki başarılarına göre sporcuların ödüllendirilmesi hedeflenmiştir.	18 Yaş Altı Gençler 220 Kişi	102,520
58	Muş Esnaf ve Sanatkarlar Odası	Gençler Meslek Ediniyor	İstihdam - Muş ilinde lise mezunu 40 öğrenciye bilgisayarlı muhasebe kursu verilmesi planlanmıştır.	18-29 Arasındaki 40 Genç	120,810
59	Muş Şoförler ve Otomobilciler Odası	İş Makinası Operatörlüğü Kursu	İstihdam - 60 vasıfsız ve işsiz gence iş makinaları operatörlüğü kursu çerçevesinde kurs verilmesi	18-29 Yaş Arası Gençler 60 Kişi	85.070
60	Muş İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Gelenekten Geleceğe Çömlekçilik Kursu	İstihdam - Muş'ta amatörce sürdürülen "çömlekçilik" mesleğinin geliştirilerek sürdürülmesi ve istihdamın sağlanması amacıyla kurs düzenlenmesi	18-29 Yaş Arası 15 Kişi	60,075
61	Kale Kuran Kursu Yaptırma ve Yaşatma Derneği	Kaleden Sanata Projesi	Sınavlara hazırlık kurslar, basketbol sahasının yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca ebru sanatı kursu, kitap okuma kampanyası ve sinema gösterimi yapılması planlanmıştır.	0-18 Yaş Arası 250 Kişi	147,335
62	Amatör Spor Kulüpleri Federasyonu Konukbekler YİBO Spor Kulübü	Kadınlar İçin Fitness Salonu Ve Spor Kursları	İstihdam - Kadınlar için fitness salonu ve spor kursları projesinin devamı olarak 80 kadına yönelik kurs düzenlenmektedir.	0-18 Yaş Arası 200 Kişi 29-65 Yaş Arası 300 Kişi	81,595
63	Muş Bulanık Kaymakamlığı KHGB	Sultan Alparslan Su Sporları Eğitim ve Uygulama Merkezi	Kültür, Sanat ve Spor - Kanolar, yelkenler ve deniz bisikletleriyle baraj donatılarak su sporlarının yapılması planlanmıştır.	0-18 Yaş Arası 300 Kişi; 18-29 Yaş Arası 145 Kişi; 29-65 Yaş Arası 20 Kişi	140,750

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
64	Muş Bedensel Engelliler Derneği	Eğitimsiz Engelli Kalmasın	Sosyal İçerme - 40 Engelli öğrenciye memur seçme sınavına hazırlık eğitiminin verilmesi planlanmıştır.	0-18 Yaş Arası 15 Kişi; 18-29 Yaş Arası Gençler 17 Kişi; 29-65 Yaş Arası 8 Kişi	72,565
65	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Ana Eğitim, Anne Eğitimi Projesi	Sosyal İçerme - Muş Merkez Endüstri Meslek Lisesinin kapalı alanı kadın eğitim merkezine dönüştürülerek, burada kadınlara yönelik girişimcilik, güzel sanatlar, mesleki kurslar ve bilinçlendirme eğitiminin verilmesi hedeflenmiştir.	29 – 65 Yaş Arası 1200 Kadın	216,500
66	Muş Bulanık Uzgörür Belediyesi	Bulanık Uzgörür Liz Taşı Taş İşletmeciliği Eğitim Projesi	Sosyal İçerme - Belde yakınlarındaki taş ocaklarından taş getirtilerek proje kapsamında oluşturulacak olan atölyede eğitim amaçlı kullanılacaktır.	18-29 Yaş Arası 50 Kişi	91,952
67	Muş Malazgirt KHGB	Malazgirt'ten Çanakkale'ye; Tarihi Yaşama ve Yaşatma	Kültür, Sanat ve Spor - Malazgirt savaşının Yıldönümü kutlamaları çerçevesinde at yarışları, konserler, öğrenci ziyaretleri, kültür tarih sergileri, sinema gösterileri ve konferanslar düzenlenmesi hedeflenmektedir.	0-18 Yaş Arası 6,000; 18-29 Yaş Arası 8,000; 29-65 Yaş Arası 6,000 Kişi	318,500
68	Muş Merkez Kızılağaç Belediyesi	Çocukların Yaşam Alanı Olsun	Kültür, Sanat ve Spor - Kızılağaç beldesi ve çevre köylerin çocuklarının yararlanabilecekleri bir çocuk parkının yapılması planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 1425 Kişi	58,150
69	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Muş Gençlik Eğitim Merkezleri	Kültür, Sanat ve Spor - Eski RAM binasının gençlik eğitim merkezine dönüştürülerek sınavlara hazırlık kursların düzenlenmesi planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 150 Kişi	230,366
70	Anadolu Gençlik Derneği	Yarınları Güvenle Bakmak İstiyorum	Sosyal İçerme - Maddi Durumu İyi Olmayan Öğrencilere SBS Kursu Düzenlenmesi	18 Yaş Altı 50 Kişi	226.570
71	Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Kendimi Evimde Hissediyorum	Kültür, Sanat ve Spor - Muş'taki 24 YİBO'da birer adet çok amaçlı iş-sanat atölyesi, spor odası ve dinlenme odası yapılması planlanmıştır.	18 Yaş Altı 16,108 Kişi	341,155
72	Erencik Spor Kulübü Derneği Amatör Spor Kulüpleri Federasyonu	Sokaktan Spora Altyapı Geliştirme Projesi	Kültür, Sanat ve Spor - Erencik Spor Kulübü'nün futbol, basketbol ve voleybol altyapısı oluşturularak bu alanlarda eğitim verilmesi planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 100 Kişi	35.000
73	Muş Hasköy Kaymakamlığı KHGB	Artık Benim De Bir Parkım Var	Kültür, Sanat ve Spor - Çok fonksiyonlu bir park yapılması planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 296 Kişi	54,500
74	Muş Hasköy Kaymakamlığı KHGB	Tenis Kortu "Hülya" Değil Gerçek	Kültür, Sanat ve Spor - Has Rezan Kız YİBO öğrencilerinin tenis sporunu yapmalarını sağlamak.	18 Yaş Altı 1465 Kişi	25,000

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
75	Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Bütün Minikler Okullu Olsun	Sosyal İçerme – Köylerde okulöncesi eğitim ortamlarını nitelikli hale getirerek çocukların azami düzeyde gelişimine katkı sunulması hedeflenmiştir.	18 Yaş Altı 4616 Kişi	150,400
76	Muş Belediyesi	Herkes İçin Bilgi Evleri Projesi	Sosyal İçerme – Kent merkezinde 3 ayrı bilgisayar sınıfları oluşturularak 8 ay boyunca toplamda 288 öğrenciye temel bilgisayar eğitimi kursu verilecektir.	18 Yaş Altı 4244 Kişi	225,820
77	Fatih Eğitimdeki Öğrencilere Hizmet ve Muhtaçlara Yardım Derneği	Bulanık'ın Berrak Yüzleri	Sosyal İçerme –Bulanık ilçesinde oluşturulacak etüt merkezinde 100 ortaöğretim öğrencisine kurs verilmesi, başarılı öğrencilere burs verilmesi, yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi için çeşitli konferanslar düzenlenmesi ve Van, Çanakkale ve İstanbul illerine gezilerin düzenlenmesi planlanmaktadır	0 - 18 Yaş Arası 100 Kişi 29 – 65 Yaş Arası 50 Kişi	265,708
78	Kaya Söylemez Spor Derneği	Beyaz Meleklerle El Ele	Kültür, Sanat ve Spor -50 Gence kayak sporu eğitimi verilerek yarışmalara hazırlanması hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 50 Genç	250,000
79	Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Çocuk ve Gençlik Kütüphaneleri	Kültür, Sanat ve Spor -10 Okulda kütüphane kurulması hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 8550 Kişi	171,000
80	Bulanık Toplum Destekli Güvenlik Güçlerini Destekleme ve Geliştirme Derneği	Polis Abiyle El Ele	Sosyal İçerme – Bulanık İlçesinde 150 gence suç ve madde bağımlılığından korunma, toplumsal değerler ve vatandaşlık bilincinin geliştirilmesiyle ilgili eğitimler verilecektir. Toplumsal bütünlüğün geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla spor turnuvaları, geziler, sinema gösterimleri, konferanslar düzenlenecektir.	18 Yaş Atı 233 Kişi 18-29 Yaş Arası 271 Kişi	40,045
81	Muş Lale Spor Kulübü Derneği Muş Amatör Spor Kulüpleri Derneği	Haydi, Kızlar Spora	Kültür, Sanat ve Spor - Muş Lale Spor Kulübü bayan futbol takımı için gerekli olan alt yapının oluşturulmasının sağlanması.	18 Yaş Altı Örgün Eğitimde Okuyan 50 Kız Öğrenci	49,800
82	Türk Hava Kurumu Muş Şubesi İl Sağlık ve Emniyet Müdürlüğü	Genç Yaşlı Herkes Havacılığın Sevdalı	Kültür, Sanat ve Spor - 1 spor tesisi kurularak yamaç paraşütü eğitimi verilmesi planlanmaktadır.	0-18 Yaş Arası 215 Kişi; 18-29 Yaş Arası 10 Kişi; 29-65 Yaş Arası 9 Kişi	123,950
83	Genç Adımlar Derneği Muş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	Kardeşlik Parkuru	Kültür, Sanat ve Spor - Bisiklet yarışı düzenlenerek dereceye giren ilk 10 kişiye ödül verilmesi.	0-18 Yaş Arası 140 Kişi; 18-29 Yaş Arası 120 Kişi; 29-65 Yaş Arası 40 Kişi	82.850
84	Muş Varto İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Oynayarak Okuyalım	Kültür, Sanat ve Spor - İlçedeki 5 ilköğretim okulunun bahçesine çocuk parkı yapılacak ve spor gereçleri temin edilecektir	18 Yaş Altı 3715 Kişi	82,900

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
85	Varto İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Şiddet Dilinden Sevgi İklimine	Sosyal İçerme –Varto ilçesinde basketbol, masa tenisi, bağlama, gitar kurslarının verilmesi planlanmaktadır.	18 Yaş Altı 8845 Kişi	76,400
86	Muş İşitme Engelliler Derneği	Sessiz Yüreklere Üretim Atölyesi	İstihdam - Galoş üretiminin yapılarak işitme engellilere istihdam sağlanması.	18-29 Yaş Arası İşitme Engelli 20 Kişi	87.133
87	Muş Bulanık Kaymakamlığı KHGB	Benim Halı Saham	Kültür, Sanat ve Spor - Bir halı sahanın yapılması hedeflenmektedir.	0-18 Yaş Arası 521 Kişi; 18-29 Yaş Arası 334 Kişi; 29-65 Yaş Arası 155 Kişi	132,000
88	Bulanık İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Bulanık'ta Gençlerin İstihdamı	İstihdam - Vasıfsız, 30 gence bilgisayarlı muhasebe kursu verilerek istihdam edilmeleri hedeflenmektedir.	18-29 Yaş Arası 30 Kişi	47,301
89	Muş Valiliği SYDV İl Sosyal Hizmetler, Kültür, Emniyet ve Milli Eğitim Müdürlüğü	Muş Sevgi Kapısı Projesi	Sosyal İçerme - Muş il merkezinde sosyo-ekonomik gelir düzeyi düşük ailelerden oluşan çocuk, genç ve kadınlara yönelik sportif faaliyetler, beceri kazandırma ve istihdamına yönelik gelir getirici kurslar.	0-18 Yaş Arası 700 Kişi 18-29 Yaş Arası 150 Kişi	611,200
90	Muş İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Köy Çocukları Da Spor Yapsın	Kültür, Sanat ve Spor -5 Köy okulunun bahçesine birer semt sahası yapılması planlanmıştır.	0-18 Yaş Arası 3202 Kişi 18-29 Yaş Arası 1728 Kişi	344,350
91	Muş Fenerbahçeliler Derneği	Bende Yüzme Biliyorum	Kültür, Sanat ve Spor - 60 Çocuğa yüzme havuzunda yüzme eğitimleri verilecektir.	8 - 15 Yaş Arası 60 Kişi.	90.000
92	Muş Alparslan Üniversitesi	Gençler İş İstiyor'muş	İstihdam - Muş Alparslan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu bünyesinde mesleki eğitim kursları verilecektir.	18-29 Yaş Arası 100 Kişi	202,700
93	Muş İl Özel İdare Spor Kulübü Derneği	Geleceğin Yıldızları	İstihdam - Muş il merkezinde maddi durumu iyi olmayan yetenekli 50 erkek çocuğa 10 ay futbol kursu verilmesi planlanmıştır.	10-15 Yaş Arası 50 Kişi	65,250
94	Muş Gonca Kadın Derneği	Ana Kız Toplum Merkezindeyiz	Sosyal İçerme - Dezavantajlı kız çocukların eğitim kalitelerinin artırılması, cinsiyet eşitsizliğin giderilmesi.	0-18 Yaş Arası 200 Kişi 29-65 Yaş Arası 200 Kişi	219,636
95	Muş Ticaret ve Sanayi Odası Muş Milli Eğitim Müdürlüğü	Doğalgaz Isıtacak İşsizlik Azalacak	İstihdam - 80 İşsiz gence doğalgaz tesisatçılığı ve kaynakçılığı alanında kurs verilecektir.	18-29 Arasındaki 80 İşsiz Genç	336.650
96	Muş Öğretmenler Derneği	Okul Evde Devam Ediyor	Sosyal İçerme - 50 Gönüllü öğretmen ile öğrencilere yönelik olarak ev ziyaretleri yapılması.	0-18 Yaş Arası 5040 Kişi 29-65 Yaş Arası 5000 Kişi	68,250
97	Korkut İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Ben De Çocuk Olmak İsterim	Kültür, Sanat ve Spor - Korkut Merkez İÖO Merkez YİBO ve Kümbet YİBO'da çocuk parkı yapılması.	18 Yaş Altı 507 Kişi	22,175

MUŞ İLİNDE UYGULANAN SODES PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE (₺)
98	Muş Alparslan Üniversitesi Muş Alparslan Üniversitesi	Sağlıklı Yaşam – Güvenli Gelecek	Sosyal İçerme - Maddi durumu iyi olmayan kadınlara hasta yaşlı bakım kursu verilmesi.	18-29 Yaş Arası 80 Kişi 29-65 Yaş Arası 60 Kişi	83.750
99	Varto Eğitim Derneği	Benim Dershanem	Sosyal İçerme - YİBO'da okuyan ilköğretim öğrencilerine yönelik sosyal gelişim merkezi kuruması.	18 Yaş Altı 150 Kişi 29-65 Yaş Arası 300 Kişi	158,810
100	Muş Öğretmenler Derneği MŞU Öğrenci Derneği	Sanal Dershane Merkezleri 2	Sosyal İçerme - İlköğretim çağındaki çocuklara hazırlık kurslarının düzenlenmesi hedeflenmektedir.	18 Yaş Altı 1150 Kişi	193,160

Ek 6. Muş İlinde Uygulanan DAKA Projelerinin Envanteri (2010-2012)

MUŞ İLİNDE UYGULANAN DAKA PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE(₺)
1	Barco Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş	Spor Dış Giysi İmalatı Ek İstihdam İle Kapasite Artırımı	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Tekstil alanında faaliyet gösteren firmanın kendisi, müşterileri, tedarikçileri, kamu kurum ve kuruluşları	1.204.199,40
2	Aktif Tarım Mak. Limited Şirketi	Tarım Alet ve Makineleri İmalatında Kapasite Arttırma ve Ürün Çeşitliliği	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Çiftçiler, tarım alet ve makinelerinin satış ve pazarlamasını yapan işletmeler, tarımsal kalkınma kooperatifleri, kalkınma birlikleri, proje ile istihdam edilecek olan bireyler proje yüklenicileri.	293.773,80
3	Doğu Pen	PVC Doğramada Kapasite Arttırma ve Isıcam Yatırımı	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve çalışanları.	106.305,00
4	Birlik Tarım Makineleri ve Römork Sanayii	Tarım Arabaları İmalatında Kapasite Arttırma	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve çalışanları.	133.076,00
5	Tarsan Zirai Tarım Mak. Limited Şirketi	Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Üretim Kapasitelerinin Artırılması	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Tüm Tarım Sektörü ve Tarım İle Faaliyet Gösteren Taraflar	137.250,00
6	Biltaş Beton İnşaat Otomotiv Ltd. Şti.	Taştan Ekmek Çıkarma Projesi	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Müşteriler, Rakipler, Muş Halkı	614.050,00
7	Gür Tarım Ve Tarım Mak. San.Tic.Limited Şirketi	Demirden Ekmek Çıkarma Projesi	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Firmanın Anlaşmalı Bayileri	409.400,00
8	Dünyam Mefruşat	Yatak Örtüsü İmalatı Projesi	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	İl içinde bireysel müşteriler, yakın illerdeki perakende mağazaları ve sözleşme yapılan toptancı firmalar.	170.350,00
9	Hasan Ali Oğulları İnş. İthalat İhracat San. Tic. Ltd. Şti.	Çelik Kapı Üretim Kapasitesini Geliştirme	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Proje sahibi Gümüşhanlar şirketi, mevcut 13 çalışan, yeni işe alınacak 10 kişi ve makine alımı yapılacak firma	693.100,00
10	Meriç Mandıracılık Ticaret	Entegre Süt Ürünleri İşleme Paketleme Tesisi Kapasite Artırımı	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Tarımla ve hayvancılıkla uğraşanlar, nakliyeciler, ambalaj üreten firmalar, bölgedeki ticaret erbabı, gıda makinası imalatçıları	608.440,00
11	Dap Gıda Tekstil Turizm Yat.San.Tic.Ltd.Şti	Dap Hayat Süt Fabrikası Kapasite Geliştirme Projesi	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Şirket ortakları, çalışanları ve işe alınacak yeni bireyler, süt üretimi yapan üreticiler, yöredeki kooperatifler, toptan ve perakende ürünleri satan marketler.	530.918,00
12	Aslan Tekstil Temizlik Gıda İnş.Taah.Dış Tic.Ltd.Şti.	Aslan Ticaret Büyüyor	Yeni İşletme Kurulumu - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Firmanın kendisi, temizlik şirketleri, marketler, perakende satıcılar, halk	483.920,47

MUŞ İLİNDE UYGULANAN DAKA PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE(₺)
13	Özpolat İnşaat Ltd. Şti.	Deprem Öldürmez, Binalar Öldürür	Yeni İşletme Kurulumu - 2009 Kobi Mali Destek Programı	İnşaat firmaları, mühendislik şirketleri, yapı sahipleri, bayındırlık ve iskan müdürlükleri, il özel idareleri	165.346,59
14	Özmen Sondajcılık Ltd. Şti	Pvc Sondaj Borusu Üretim Hattı Kurulması	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Şirkette istihdam edilen personel, makine, ekipman ve hammadde sağlayacak olan tedarikçi firmalar, nakliye şirketleri, müşteriler, belediyeler ve potansiyel yatırımcılar	590.724,00
15	Oluşum Yapı Ltd. Şti.	Konkasör Tesisi Kapasite Artırımı Projesi	Kapasite Artırımı - 2009 Kobi Mali Destek Programı	Hammadde tedarikçileri, tanıtım materyalleri hazırlayan firmalar	781.245,00
16	Tahsin Rençber	Hijyenik Süt ve Süt Ürünlerine Merhaba	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Süt üretimi yapan 200 çiftçi, marketler ve tüketiciler.	806.800,00
17	Boymer Mermer İnş.Gıda Madencilik İth.İhr.Ltd.Şti.	Muş Mermenciliğini Geliştirme Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve çalışanları, satış ve pazarlama yapan işletmeler, konut ve yapı kooperatifleri, araç gereç ekipman ve hammadde sağlayıcılar, nakliye işi yapanlar, mermer atölyeleri ve ocakları.	859.300,00
18	Zümrüt Enerji Elektrik Üretimi Sağlık Ve Gıda San.Dış.Tic.A.Ş	Hizmet Kalitesinin Zümrüt Gibi Olması	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Zümrüt otel ve çalışanları, yerli ve yabancı ziyaretçiler, muş halkı ve bölge halkı	210.314,00
19	Neynik İnşaat Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi	Çevre Bilinciyle Birlikte Daha Sakin ve Doğal Ortamlarda Yaşama Arzusu: Bazalt	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Kobi Mali Destek Programı	İmalat, yapı ve inşaat şirketleri, doğal yapı taşlara ihtiyaç duyan kurum kuruluşlar, müteahhitler, kooperatifler, işletmeler ve şahıslar, ihracat yapan firmalar, nakliye işi yapanlar, proje yüklenicisi olan bireyler, ürünün satış ve pazarlamasını yapacak işletmeler, istihdam edilmek üzere alınacak 15 nitelikli eleman	700.050,00
20	Sağlam Zirai Aletleri Ltd. Şti.	Faydalı Model Patentli Pistonlu Otomatik Ot Toplama Tırmığı ve Zirai Makineleri Üretimi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Şirket yönetimi 2 kişi, mevcut personel 10 kişi, istihdam edilecek personel 4kişi, makine satıcıları, zirai makineler sektörü	193.050,00
21	Hanay Cihanlar Makina	Patentli Ot Toplama Tırmığı İle Diğer Tarım Makineleri İmalatında Kapasite Arttırma Ve Ürün Çeşitliliği Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Çiftçiler, tarım alet ve makinelerinin satış ve pazarlamasını yapan işletmeler, tarımsal kalkınma kooperatifleri ve birlikleri, proje sonucunda istihdam edilecek bireyler ve proje yüklenicileri	192.300,00
22	Ataksan Tarım Makineleri Zirai Aletler Nakliyat Gıda Petrol Ürünleri İhr.İth.Ltd.Şti	Anadolu'ya Açılan Kapıdan Gençlere İstihdam Kapısı Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Çiftçiler, üreticiler, tarım makinelerinin satış ve pazarlamasını yapan bayiler, tarımsal kalkınma kooperatifleri, istihdam edilecek olan bireyler ve proje yüklenicileri.	142.050,00

MUŞ İLİNDE UYGULANAN DAKA PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE(₺)
23	Mistaş Gıda İnş.Tur.Oto San. Ve Dış Tic.Aş.	Daha Çok Çeşit, Daha Çok Gelir Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Gıda toptancıları, marketler, bakkallar, pastaneler, otobüs firmaları, işsiz gençler.	969.720,00
24	Maş Madencilik Ltd.Şti	Ar-Ge İle Modern Üretim Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	İnşaat sektörü, ev yaptıranlar, evlerini yenilemek isteyenler, işsiz gençler	101.715,80
25	Çetinler İnş.Doğ.Nak.San.Ve Dış Tic.Ltd.Şti	Mobilya İmalatında İşletme Modernizasyonu ve Teknolojik Yenilikçilik Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Mobilyacılar, yapı kooperatifleri, ihracatçılar, satış ve pazarlama yapan işletmeler, hammadde sağlayan firmalar, nakliyeciler, proje yüklenicisi bireyler.	278.000,00
26	Muş Plastik Tekstil İnş. Gıda Sanayi ve Tic.Ltd.Şti	Duyun Bizi: Muş Olarak Plastik Sektöründe De Varız!!! Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Bölgedeki gıda imalatçıları, züccaciye, plastik satıcıları, deterjan imalatçıları, petrol ve yağ istasyonları	399.800,00
27	Zeki Özavcıları Makine Sanayi Petrol Ticaret Ltd.Şti	1968'den Sektörel Kümelenmeye Doğru Usta Hünleri Projesi	Kapasite Artırımı - 2010 Kobi Mali Destek Programı	Çiftçiler, üreticiler, tarım makinelerinin satış ve pazarlamasını yapan bayiler, tarımsal kalkınma kooperatifleri, proje ile istihdam edilecek olan bireyler ve proje yüklenicileri	432.050,00
28	Arya Tar.Gıda İnş.Hay.Pet.Ür.San Ve Tic.Ltd.Şti	Laledağı Süt Sığırcılığı Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	Başvuru sahibi, veteriner hekim, ziraat mühendisi, teknik sekreter, hayvan bakıcıları ve çobanlar, et ve süt alıcıları ile satıcıları, nakliyeciler	255.782,50
29	Unal Hayvancılık Süt Ürn.Gıda İnş.Ve Tem.Ltd.Şti.	Ünal Süt Sığırcılığı Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletme sahibi, damızlık sığır yetiştiricileri birliği, makine satıcıları, inşaat işlerini yapacak alt yüklenici	380.603,35
30	Hurşitoğlu Tar. Hay. Gıda İnş. Tur.Ve Mad.San.Dış.Tic. Ltd.Şti	Varto'da Umut Işığı	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletmenin kendisi ve işletmede çalışanlar	314.312,00
31	Yiğit Pvc İnşaat Orman Ürünleri Elektrik	Süt Sığırcılığında Model İşletme Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletmenin kendisi, şirket ortakları ve işletmede çalışanlar	546.829,15
32	Özkarakaya Ltd. Şti.	Doğduğum Yerde Doymak İstiyorum Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve Muş halkı	350.268,00

MUŞ İLİNDE UYGULANAN DAKA PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE(₺)
33	Arman Hay. Ltd. Şti.	Kadı'dan Doğan Güneş Bölgeyi Aydınlatıyor	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	Çiftçi, veteriner hekim, ziraat mühendisi, teknik sekreter ve hayvan bakıcısı	406.201,80
34	Has Aykutlar Nak.Petrol Ve Petrol Ürün.İnş.İth.İhr.San. Tic.Ltd.Şti	Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmesi Kurulması ve Hayvansal Üretim Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	Tarım ve hayvancılık sektörleri	365.230,00
35	Azizoğlu Ltd.Şti.	1071 Büyükbaş Hayvan Geliştirilmesi ve Süt Verimini Artırma Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	Süt ve süt ürünü işleyen fabrikalar, mandıracılar, süt ve süt ürünleri işleyen işletmeler, pastaneler, kahvaltı salonları, marketler, müşteriler, yem ve tohum satışı yapan işletmeler	441.011,45
36	Atmosfer Yalıtım İnş. Tar. Hay. Ürt. Paz. San. Ltd. Şti.	Hayvancılıkta Yeni Doğuş Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletmede çalışan bireyler, süt tüketicileri	443.844,50
37	Serhatcan Tarım Hayvancılık Sağlık Gıda Turizm Sanayi Ve Dış Ticaret Ltd. Şti.	Muş'tan DAKA'ya Merhaba Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve Varto İlçesi Halkı	439.148,00
38	Yetkin Hay. Tar. Med. Kym. San. Tic. Ltd. Şti.	Muş Sungu'dan DAKA'ya Merhaba	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve Sungu Beldesi Halkı	408.817,70
39	Göldağı.Hay.Tar.İnş.Gıda. Tem.San. Tic.Ltd.Şti	Gölağlı Süt Sığırcılığı Projesi	Yeni İşletme Kurulumu - 2010 Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı	İşletme sahibi ve ekibi, hayvan bakıcıları, yem satıcıları, nakliyeciler, inşaat ustaları, inşaat malzemesi satıcıları, et ve süt alıcıları, dana alıcıları, et paketleme şirketleri, süt fabrikaları, perakendeciler	444.360,00
40	Muş Ticaret ve Sanayi Odası	Öncelikli Yatırım Alanlarının Tespiti ve Fizibilitesi	Fizibilite Raporu Hazırlanması - 2011 Doğrudan Faaliyet Desteği Programı	Muş ilinde yatırım yapabilecek potansiyel yatırımcılar	47.990,00
41	Muş Valiliği Proje Koordinasyon Ofisi	Muş Kobi Ağı Projesi	Kobilere İlişkin Veri Tabanı Oluşturulması - 2011 Doğrudan Faaliyet Desteği Programı	Muş ilinde ticaretle uğraşan işletmeler, işletme çalışanları, Muş Ticaret Ve Sanayi Odası, Muş Ticaret ve Sanayi İl Müdürlüğü, defterdarlık, ilçe kaymakamlıkları, belediyeler, muhasebeciler ve bilgisayar firmaları	53.500,00

MUŞ İLİNDE UYGULANAN DAKA PROJELERİ (2010-2012)					
NO	UYGULAYAN KURUM	PROJE ADI	PROJE TİPİ ve İÇERİĞİ	HEDEF KİTLE	BÜTÇE(₺)
42	Muş Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü	Muş İli Süt Toplama Merkezi Fizibilite Çalışması	Fizibilite Raporu Hazırlanması - 2011 Doğrudan Faaliyet Desteği Programı	Muş ilinde gelirini hayvancılık yoluyla sağlayan işletme sahipleri ve çiftçiler, ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üretici birlikleri.	55.440,00
43	Muş Alparslan Üniversitesi	Muş Tarım Alet ve Makine Üreticilerinin Yol Haritası Fizibilite Raporu	Fizibilite Raporu Hazırlanması - 2011 Doğrudan Faaliyet Desteği Programı	Muş ilinde faaliyet gösteren tarım alet ve makine üreticileridir.	32.100,00

ÖZET

*Aslan, Atik, Proje Temelli Kalkınmaya Eleştirel Yaklaşım: Muş İli Örneği,
Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya, 208 s.*

Bu çalışmada, Muş ili örneğinde uygulanan kalkınma projelerinin eleştirel açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın türü nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasıdır. Bu çerçevede öncelikle Muş ilinde uygulanan SODES ve DAKA projelerinin genel bir envanteri çıkartılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla proje uygulayıcısı ve proje yararlanıcısı olarak toplamda 24 kişi ile görüşülmüştür. İlgili kamu kurumlarının ve yarı yapılandırılmış görüşme sonuçlarının verilerinden hareketle, ilin sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik durumu ve uygulanan projelerin katkı düzeyi analiz edilmiştir. Bu bağlamda kalkınma ile ilgili temel yaklaşımlara yer verilmiş ve Türkiye’de uygulanmakta olan kalkınma politikaları değerlendirilmiştir.

Çalışmada, SODES ve DAKA tarafından uygulanmakta olan kalkınma projelerinin ilin ve bölgenin temel sorun alanlarının çözülmesindeki katkısının oldukça düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Proje yararlanıcı ve uygulayıcılarının kalkınma projeleriyle ilgili tutum ve beklentileri arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Söz konusu projelerle bölgesel dengesizlik, azgelişmişlik, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunların giderilmesinin zor olduğu görülmektedir. Bu bağlamda uygulanmakta olan kalkınma politikalarının ve kalkınmayla ilgili faaliyet gösteren kurumların gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmayla, kalkınma politikaları ve projelerine ilişkin eleştirel bir yaklaşımın geliştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Kalkınma, Gelir Dağılımı Eşitsizliği, Kalkınma Projeleri, Muş.

ABSTRACT

Aslan, Atik, A Critical Approach to Project-based Development: Sample of Muş Province, PhD Dissertation, Advisor: Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya, 208 p.

This study aims to investigate the development projects in Muş Province critically. This is a case study among qualitative research designs. Within this frame, the inventories of the SODES and DAKA projects that have been implemented in Muş have been taken. In this study, total 24 people were interviewed as the project beneficiaries and the project implementers through semi-structured interviews. The socio-economic level of the development in the province and the level of the contribution that these projects bring have been analyzed with reference to data elicited from the relevant public institutions and semi-structured interviews. In this context, this study examines the fundamental approaches about the development and evaluates the developmental policies implemented in Turkey.

It has been concluded that the influence of the projects implemented by SODES and DAKA on the solutions of basic problems of the province and the region is considerably low. It has also been observed that there are differences between the attitudes and expectations of the project beneficiaries and the project implementers. It seems to be difficult to overcome the basic social problems such as regional imbalances, underdevelopment, poverty and unemployment. In this context, it is necessary to revise and reorganize the developmental policies that are being implemented and institutions dealing with them. This study aims to contribute to developing a critical approach to the developmental policies and projects.

Key Words: Poverty, Development, Income Inequality, Development Projects, Muş.